

Т. Ў. Салимов, Ф. Э. Султонов

ТАЪРИХИ ҶАҶОН

(аз охири асри V-мелодӣ то охири асри XV)

Нашири сеюми аз нав коркарда ва такмилишуда

*Вазорати таълими халқи Республикаи Ўзбекистон
ҳамчун китоби дарсӣ барои синфи 7-уми
мактабҳои таълими миёнаи умумӣ тасдиқ кардааст*

Нашриёти давлатии илмий
«O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi»

Тошканд — 2017

- Муҳаррири масъул:
- Ф. С. Ҳасанов** — номзоди илмҳои таърих.
- Тақризчиён:
- Қ. К. Раҷабов** — доктори илмҳои таърих, профессор;
Р. Р. Назаров — номзоди илмҳои фалсафа;
А. Т. Замонов — мудири шуъбаи Маркази услубии мувофиққунӣ оид ба таърихи навтарини Ўзбекистон;
- Ш. Сафарова** — методисти МТР;
У. Ҳайдаров — омӯзгори тоифаи олии фанни таърихи интернати 13-уми ноҳияи Бухорои вилояти Бухоро;
- З. Чуманова** — омӯзгори фанни таърихи мактаби 162-юми ноҳияи Челонзори шаҳри Тошканд.

Аломатҳои шартӣ:

Ба хотир оред ва дар ёд доред!

Инҳоро такрор кунед!

Фикр карда, хулоса бароред.

Кори мустақилона.

Савол ва супоришҳо.

Аз ҳисоби маблағҳои Бунёди мақсадноки китоби республика
чош шудааст.

ISBN 978–9943–07–504–7

© Салимов Т. Ў. 2009, 2017.

© Нашриёти давлатии илмӣ

“O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2009, 2017.

А З М У А Л Л И Ф О Н

Донишомӯзони азиз!

Шумо дар синфи 6-ум даври қадими “Таърихи ҷаҳон”-ро омӯхта будед. Чи тавр ҳаёт ба сар бурдани одамон дар даври қадимро, оид ба равнақу инқирози давлатҳои қадими Шарқ, Юнон ва Рим доништа гирифтед.

Дар синфи 7-ум шумо таърихи даври асрҳои миёнаро меомӯсед. Ин давр даври аз асри V-уми милодӣ то охири асри XV-ро, яъне 10 асри байни замони қадим ва замони навро дар бар мегирад.

Олимони маърифатпарвари Италия пешниҳод карда буданд, ки таърихи инсоният ба “таърихи қадим”, “таърихи миёна” ва “таърихи нав” ҷудо карда омӯхта шавад. Зери мафҳуми “таърихи миёна”, пеш аз ҳама, таърихи асрҳои миёна фаҳмида мешавад.

Ҳангоми омӯзиши таърихи асрҳои миёна донишомӯзон ҳаёти ҳаррӯза, фаъолияти хоҷагӣ, инкишофи иқтисодӣ ва сиёсии халқҳои гуногунро мушоҳида мекунанд ва дар бораи обидаҳои машҳури меъморӣ то замони мо расида: қасрҳо, мадрасаҳо, масҷиду ибодатхонаҳо тасаввур ҳосил менамоянд. Хонандагон бо фаъолияти олимони машҳури Ватанамон ва дунё ҳам ошно мешаванд.

Ин китоби дарсӣ аз ду фасл ва бобҳо, ҳар як боб дар навбати худ ба мавзӯҳо тақсим шудааст.

Барои осон кардани омӯхтани маълумотҳо дар охири ҳар як мавзӯ саволҳо ва супоришҳои назоратӣ дода шудааст. Аксарияти онҳо ба талабагон барои такмили қобилияти фикрронии мустақилона, баровардани хулосаҳои мантиқӣ ёри медиҳанд.

Супоришҳо барои боло бурдани донишҳои назарӣ ва малакаи амалии талабагон равона карда шудаанд. Дар баробари супоришҳои оддӣ супоришҳои мураккабе мавҷуданд, ки диққат, фикру мулоҳазаҳои амиқи талабагонро талаб мекунанд.

Дар китоби дарсӣ дар радифи мафҳумҳо, санаҳо истифода аз лугатҳо, ҷадвалҳои хронологӣ, харитаҳо ва дигар воситаҳои ёрирасон тавсия мешавад.

Зимни омодаسازیи ин китоби дарсӣ аз адабиёти солҳои охир нашршуда истифода шуд. Китоб бо расмҳои ранга, нақшаҳо, эзоҳи истилоҳҳо, вазифаҳои синфи ва хонагӣ пурра карда шудааст.

САРСУХАН

Маълум аст, ки таърихи асрҳои миёна даҳ асри байни замони қадим ва навро, яъне аз қисми охири асри V-уми милодӣ то охири асри XV-ро, як даври хеле дуру дароз ва завқнокро дар бар мегирад.

Аз он чигунагии ба вучудоии ҷамъияти феодалӣ, ҷи тавр инкишоф ёфтани он, тарзи зисту меҳнаити оммаи халқ, ҷи гуна дар роҳи озодии худ мубориза бурда, истиқлолиятшонро ҳимоя намудаанд, доништа мегиред.

Дар бораи ҷамъияти асрҳои миёна. Ҷамъияти инсонии асрҳои миёна дар Европа ҷамъияти феодалӣ, дар Осиё бошад ҷамъияти заминдорӣ номида мешавад.

Истилоҳи «феодал» аз калимаи латинии «feod» гирифта шудааст. Замин ё ин ки мулкero, ки бар ивази хизмати муайян аз тарафи шоҳ дода ва мерос гузошта мешуд, **феод** мегуфтанд. Ҷамъияти феодалӣ ҷамъиятест, ки ба заминдорӣ асос намудааст.

Дар Европа соҳиби замин ва мулкro **феодал** мегуфтанд. **Феодал** як қисми заминашро ба деҳқонon замини чеки карда тақсим намуда меод. Бар ивази он деҳқонon дар замини феодал кор мекарданд. Дар айни замон қисми маълуми ҳосилro, ки дар замини чекии худ парвариш мекарданд, ба сифати андоз ба феодал меоданд.

Даври феодалӣ дар таърихи халқҳои гуногун дар даврҳои гуногун ташаккул ёфт. Масалан, вай дар охирҳои асри V-ум дар Европaи Шарқӣ баъди таназзулҳои империяи Фарбии Рим, дар соли 476 аз зарбаи дандоншикани «варварҳо» шикастхӯрии он пайдо шуд. Даврҳои ҳукмронии сохти феодалӣ дар кишварҳои гуногун ҳар хел аст.

Ҷамъияти заминдорӣ дар Осиё. Дар Осиё (хусусан, дар ҳудуди Ватани мо низ) заминдорӣ аз Европа фарқ мекард. Дар кишварҳои Осиё подшоҳи давлат соҳиби олии замин ба ҳисоб мерафт. Як қисми

маълуми замин бевосита мулки давлат буд. Сарварони давлат ва соҳибони заминҳои калон заминро ба деҳқонон барои кор кардан ба иҷора меоданд. Онҳо бошанд як қисми муайяни ҳосили ба дастовардашонро ба соҳибони замин месупурданд. Деҳқонони Осиё монанди деҳқонони Европа ўҳдадорӣ кор кардан дар замини соҳиби мулкро надоштанд.

Дар Европа бинобар он, ки бориш зиёд буд, кори зироат ҳам осон буд. Дар Осиё ин гуна имконият набуд. Зеро борон кам меборид, рӯзҳои бориш, миқдори намии замин хеле кам буд. Дар чунин шароит бе ёрии обёрии сунъӣ деҳқонӣ карда намешуд.

Дар ин гуна шароит барои заминдорони Осиё ҳамаи замини худро ба деҳқонон ба иҷора додан ғоидаовар буд. Ҳамин тавр вазифаи мунтазам тоза кардани иншооти обёри ҳам бар зиммаи деҳқонон гузошта шуда буд.

Дар кишварҳои Осиё ва Африка муносибатҳои байни қабिलाҳо ва халқҳои муқими зироаткор ва кўчманчӣ нақши муҳим доштанд. Зеро дар ин мамлакатҳо тарзи зиндагии чорводорӣ кўчманчигӣ дар тўли асрҳо нигоҳ дошта шуданд. Агар байни деҳқонон ва кўманчиён мубодилаҳо ба роҳ монда шаванд, ҷамъият пеш мерафт.

Аммо тохтутози кўчманчиён ва торочгарӣ онҳо бо куштан ва асир гирифтани одамони зиёд, вайрон шудани иншоотҳои обёри ба охир мерасид. Масалан, ба ҳар як аскарӣ лашкари муғулҳо ҳангоми муҳосираи Урганҷ 24 нафар асир рост меомад.

Ба давраҳо тақсимкунии таърихи асрҳои миёна.

Таърихи асрҳои миёна ба ду даври калон тақсим мешавад:

1. Аз охири асри V мелодӣ то миёнаҳои асри XI:

- гузариш ба ҷамъияти нав — феодализм;
- ташаккули намудҳои нави заминдорӣ (соҳибони заминҳои калон — феодализм, табақаҳои деҳқонҳои тобӣ);

- васеъ паҳншавии таълимоти нави динӣ—насронӣ дар Европаи Фарбӣ;
 - пайдоиш ва паҳншавии дини ислом дар Шарқ;
 - пайдоиши давлатҳои бузурги феодалӣ.
2. Аз миёнаҳои асри XI то охири асри XV:
- болоравии муносибатҳои истеҳсолии заминдорӣ;
 - гузариш аз хоҷагии натуравии худтаъминкунӣ ба истеҳсоли мол барои бозор;
 - инкишофи шаҳрҳои асримиёнагӣ ва сехҳои ҳунармандӣ;
 - болоравии савдо: савдои байналхалқӣ, бозор, ярмарка ва биржаҳо;
 - муборизаи озодихоҳӣ аз ҳукмронии сенорҳо дар шаҳрҳои Европа;
 - ташаккули шаҳрҳо, шаҳр-республикаҳои озод ва давлатҳои бузурги мутамарказ;
 - болоравии нуфузу эътибори ҳокимияти марказӣ;
 - ташаккули мақомоти табақавии ҳокимият (парламент, Штатҳои генералӣ);
 - калисои католикӣ ва юришҳои салибӣ;
 - таърихи халқҳои Европа, Осиё, Африка ва Америка;
 - илму фан ва маданияти халқҳои дунё.

Сарчашмаҳои таърихи асрҳои миёна.

Сарчашмаҳо оид ба таърихи асрҳои миёна ба ду намуди асосӣ ҷудо мешаванд:

1. Сарчашмаҳои хатгӣ:

- солномаҳои таърихӣ;
- ҳуҷҷатҳои расмӣ, вобастаи андоз, ҷарима, суд, хариду фурӯш, қарз;
- фармону фармоишҳои императорон, шоҳон ва султонҳо;

Дар асрҳои миёна ҳамаи ҳуҷҷат ва китобҳоро даставвал хаттотон менавистанд. Дар натиҷаи ихтирои дастгоҳҳои чопи китоб дар асри XI дар Хитой ва дар миёнаҳои асри XV дар Европа адади сарчашмаҳои хатгӣ якбора афзуданд.

2. Сарчашмаҳои моддӣ:

- асарҳои бадеӣ-тасвирӣ: ҳайкалҳо, суратҳо ва намунаҳои санъати амалӣ;
- олоти меҳнат ва ҷанг дар музейҳои таърих;
- тангаҳои гуногун;
- либос ва чизҳои ороишӣ;
- манзилгоҳҳо ва асбобҳои рӯзгор;
- қасрҳо ва биноҳо, ибодатхонаҳо.

Дуёи қадим				Асрҳои миёна								Даври нав							Даври наватарин				
3	2	1	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Асрҳои то мелод			Асрҳои мелодӣ																				

Яке аз сарлашкарони Рим Одоакр, ки худ аз қабилаи германҳо буд, соли 476 исён бардошта императори охирин Ромул Августулро аз тахт дур карда буд. Бино ба талаби вай сенат дар бораи дар қисми ғарбии Рим зарур набудани император қарор баровард, рамзҳои ҳокимият ба Константинопол—ба императори Рими Шарқӣ фиристода шуд.

1. Дар бораи таърихи асрҳои миёна чиҳоро доништа гирифтед?
2. Дар бораи ҷамъияти феодалии Европа нақл кунед.
3. Ҷамъияти заминдорӣ Осие аз Европа чӣ гуна фарқ мекард?
4. Таърихи асрҳои миёна ба чанд давра тақсим мешавад?
5. Намудҳои сарчашмаҳои таърихиро эзоҳ кунед.
6. Сарҳади замонҳоро фаҳмонда дода метавонед?

БОБИ I. АСРҲОИ МИЁНАИ БАРВАҚТ

§ 1. ҚАБИЛАҲОИ GERMAN VA ИМПЕРИЯИ RIM

Дар асрҳои барвақти милоди дар байни қabilaҳои хунни Осиё ва германи Европа ба табақаҳои молу мулкӣ тақсими шудани мардум пурзӯр шуд, онҳо ба империяи Рими акнун заволи ёфтаистода ҳамлаҳо оварданд.

Расми 1. Варварҳо

Муҳоҷирати бузурги халқҳо. Дар асрҳои IV–V мелоди Европаро ҷараёни «Муҳоҷирати бузурги халқҳо», ки онро қabilaҳои хунн оғоз карда буданд, фаро гирифт. Ин ҷараён якчанд сабаб дошт. Аввалан, бино ба афзоиши нуфуси аҳолии қabilaҳои германи талаб ба заминҳои нав афзуд, табақаи молу мулкӣ ҳам пурзӯр гашт. Ин ҳам ба забти худудҳои нав водор кард. Ғайр аз ин ҳуҷумҳои хуннҳо аз Шарқ аз асри IV бисёр қabilaҳои варварро маҷбур

сохт, ки ҷои худро тарк кунанд. Хунукшавии иқлим аз асри II сар карда дар Европа ба хушкшавии киштзорон ва ба ботлоқ табдилшавии ҳавзаҳои об ва атрофи онҳо оварда расонд. Ин омилҳо халқҳоро барои ҷустуҷӯи худудҳои нави зист ва хоҷагидорӣ водор карданд. Асрҳои IV - V барои таърихи халқҳои Европа даври муҳоҷирати бузург ба ҳисоб меравад.

Қabilaҳои германи ва шуғли онҳо. Қabilaҳои варвар, ки дар сарҳадҳои шимолии империяи Рим муқим буданд, дар асрҳои II–IV низ давраи ҷамоаи авлодиро аз сар мегузаронданд.

Қabilaҳои қадимии германи (франкҳо, вестготҳо, остготҳо, вандалҳо, бургундҳо, лангобардҳо) дар ҳавзаи дарёҳои Рейн ва Элба муқим буданд.

Шуғли асосии онҳо чорводорӣ буд. Ғайр аз чорво парранда мепоиданд, бо шикор ва моҳидорӣ машғул буданд. Афзоиши аҳоли дар аввали асри мелодӣ аҳамияти зироаткориро дар хоҷагӣ боло бурд.

Ҷамоаҳои авлодӣ аҳл шуда дарахтони ҷангалҳоро бурида, заминҳои нав мекушоданд. Заминро бо бели ҷўбин шудгор мекарданд, пору андохта намешуд. Аз ин сабаб дар байни 2–3 сол замин аз ҳосил мемонд. Минбаъд ба ҷои омов истифода бурдан аз плуги оҳани ҳосилдории меҳнатро ва ҳосилро зиёд кард.

Расми 2. Қабилаҳои германи

Расми 3. Плуги оҳанин

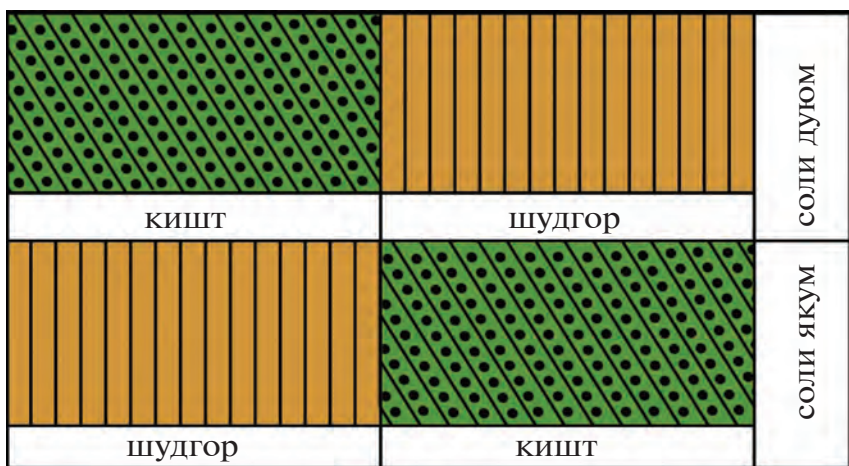
Римиҳо мардумони зинаи тараққиёташон хеле пастро варвар меномиданд.

Маълумотҳои ғаниро оиди таърихи германиҳои қадим аз китоби “*Хотираҳои ҷанги Галлия*”-и Юлий Сезар ва “*Германия*”-и муаррихи Рим Татсит хондан мумкин.

Бо мурури замон дар зироаткорӣ ба иваз намудани кишт гузаштанд. Аз асри IV сар карда ба ҷои галлаи баҳорӣ ва тирамоҳӣ зироати лубиёӣ мекоштанд. Замини кишт ба ду қисм ҷудо мешуд. Ба яке галла коранд, дигарашро шудгор карда мемонданд ва ҳар сол онҳоро иваз мекарданд. Ин боиси афзоиши ҳосил гардид, акнун аз зарурати иваз намудани киштзор дар як вақт халос кард. Германиҳо ғайр аз галладона ва лубиё, полиз, сабзавот, аз ҷумла карам парвариш мекарданд.

Дар байни германиҳо бофандагӣ, ҷўбкорӣ (хусусан, қайқосозӣ), заргарӣ, чармгарӣ барин соҳаҳои ҳунармандӣ ривоҷ карда буд. Чизҳои оҳани дар бо-

Расми 4. Киштивазкунӣ дар ду киштзор

зори дохили ҳеле моли муҳим буд. Қабилаҳои германи ба ҳамсоягонашон — римиҳо гуломон, чорво, чарм, қаҳрабо¹ фурӯхта, аз онҳо матоъҳои нафис, зарфҳои сафоли, чизҳои зинатӣ, вино мехариданд. Савдо дар шакли мубодилаи мол буд, фақат дар ноҳияҳои ҳамсарҳади империя пул истифода мешуд.

Соҳти иҷтимоии германиҳо. Ҷамоаҳои германи пеш аз ташкили давлат давраи авлодиро аз сар гузарониданд.

Дар асри IV нобаробарии мулкии германиҳо пурзӯр шуда, ҷамоаҳо ба бойҳо ва камбағалон ҷудо шуданд, дар ҷамоаҳо табақаҳои аёнҳо, одамони озод ва нимозод ташаккул ёфтанд.

Дар натиҷаи табақашавии мулки дар германиҳо **конунг**, яъне пешвои аёнҳо ташаккул ёфта, мавқеи он пурзӯр шуд.

Конунг — сарвари қабила, вакили олии аёнҳо дар қабилаҳои норманҳо — раҳбари ҳарбӣ.

Дар ҳаёти германиҳо нақши сардори лашкари ҳарбии қабила ҳам муҳим буд. Қисми калони даромади ҳарбӣ

¹ Қаҳрабо — маъдани зарди саҳту нафис.

насиби сарвар мешуд. Чунки ў чанговаронро бо асп, яроқ, аслиҳа, манзил, хўрок таъмин мекард.

Ба асрҳои IV–V омада қабилаҳои германӣ ба **иттифоқи қабилаҳо**, ки ҳудудҳои васеъро назорат менамуданд, муттаҳид шуданд. Иттифоқи қабилаҳои **алеманн, гот, франкҳо** аз чандин сад ҳазор нафар иборат буданд. Бо мурури солҳо мақомоти олии қабилаҳо — маҷлисҳои халқӣ аҳамияти худро гум карданд. Обрӯи ҷузъитомҳои ҷарбӣ ва сардорони онҳо афзуд.

Алеманн, гот, франкҳо — қабилаҳои калонтарини германиҳо.

Баъзе сардорони қабилаҳои сарҳади ба хизмати кироия ҷарбии ноибони Рим гузаштанд. Онҳо ҳангоми юришҳои ҷарбии лашкари римиҳо воҳиди алоҳидаи лашкар шуда, иштирок мекарданд. Баъзан онҳо ҳимояи сарҳади империяро аз душмани берунӣ ба зиммаи худ мегирифтанд. Баробари паҳншавии дини насронӣ тараққиёти иҷтимоии онҳо боз ҳам авҷ гирифт.

Хучумҳо ба империяи Рим. Рими заифшуда ҳамлаҳои варварҳои ҳамсоҷро дошта натавонист. Аҳолии аз зулми ғулмдорӣ азияткашида гоҳҳо муқобилият нишон надода, ба тарафи германиҳо мегузаштанд. Дар ибтидои асри V дар нимҷазираи Пиреней ва як қисми Галлия давлати нахустини варварҳо — **Шоҳии вестгот** ташкил шуд. Баъдтар германиҳо дар заминҳои истилошуда **вандалҳо** (дар Африкаи Шимоли), **остготҳо** (дар Италия), **франкҳо** (дар Галлия), **англосаксҳо** (дар Британия) давлатҳои худро ташкил карданд.

Расми 5. Вестготҳо

Истилои германиҳо соли 476 ба афтидани империяи Ғарбии Рим оварда расонд. Дар Европа даври гузариш ба ҷамъияти нав — феодали сар шуд.

1. Дар он замоне, ки дар Европа муҳочирати бузурги халқҳо давом мекард, дар Осиёи Миёна, хусусан дар ҳудуди Ўзбекистони имрӯза кадом қабила ва қавмҳо зада даромада буданд?
2. Аз харита ҳудудҳои зисти қабилаҳои германиро нишон диҳед. Дар харитаи бемаҳн ҳудудҳои зисти германҳоро пур кунед. Ҳоло ин ҳудудҳо мансуби кадом давлатҳо аниқ намоед.
3. Ба фикри шумо расмҳои 1, 2 ва 3 мазмунан аз кадом ҷиҳат монанданд? Дар бораи он давр маълумот диҳед.
4. Он чизҳое, ки дар расмҳои 3 ва 4-ум тасвир ёфтаанд, дар ҳаёти мардуми асрҳои миёнаи барвақт чӣ гуна аҳамият доштанд, эзоҳ диҳед. Ин чизҳо оё дар кишвари мо ҳам буданд?

§ 2. ФРАНҚҲО. ПАЙДОИШИ ДАВЛАТИ ФРАНҚҲО

Қабилаҳои франкҳо. То оғози муҳочирати бузург франкҳои мансуб ба қабилаҳои германи дар ҳудуди соҳили поёноби дарёи Рейн зиндагӣ мекарданд. Франкҳо соҳти авлодиро аз сар гузаронида, сарварони қабила аз ҷумлаи шахсони ҷасур, ки дар кори ҷарбӣ ибрат шудаанд, интихоб мешуданд. Франкҳо, ки бо римиҳо-галлҳо муносибати наздики ҳамсоягӣ доштанд, зоҳиран аз дигар қабилаҳои германи фарқ мекарданд. Франкҳо дар фарқият аз готҳо ва лангобардҳо ба ҷои кулоҳи чармӣ кулоҳи матогин пӯшида, ришу мӯйсарро мегирифтанд. Фақат шахсони мансуб ба хонаводаи шоҳ мӯйи дароз монда мегаштанд.

Расми 6. Ҷанговари франк

Баъди таназзули империяи Рими Ҷарбӣ дар Галлияи ҳамсояи франкҳо ноиби Рим **Эгидий** князии мустақил ташкил мекунад. Аз ин вақт сар карда ҳуҷумҳои франкҳо ба

Галлия боз ҳам авҷ мегирад. Ба юришҳо сардори меровингҳои мансуби франкҳо **Хлодвиг** сарвари мекард. Хлодвиги ӯҳдабаро ва бешафқат ба зудӣ рақибони худро мағлуб карда, бар ҳамаи қабилаҳои франкҳо ҳукмронии худро ҷорӣ кард. Дар соли 486 дар Хлодвиг ба давлати франкҳо асос гузошт.

Соли 486 Хлодвиг ба давлати франкҳо асос гузошт. Давлати ташкилшудаи франкҳо аввал бо номи сулолаҳо ном гирифта буд. Дар асри X ин давлат номи вилояти атрофи Париж **II де Франсро** гирифт ва **Франсия** номида шуд.

Дини насрониро қабул намудани франкҳо. Хлодвиг аз байни пешвоёни қабилаҳои варвар аввалин шуда насрониятро аз Рим қабул кард. Баъд дигар франкҳо паси ҳам дини насрониро қабул карданд. Аксари франкҳо ин қарори Хлодвигро дастгирӣ накарданд, аммо аз вай метарсиданд. Вале римиҳо аз ин кор хеле шод шуданд. Яке аз онҳо беҳуда нагуфта буд: *«дини нави шумоён — ин ғалабаи мост!»*.

Расми 7. Хлодвиг

Қарори Хлодвиг оид ба қабули дини насронӣ оқилона буд. Ба воситаи дини насронӣ соҳаҳои гуногуни маданияти Рим ба давлати франкҳо даромада омад. Аз ин вақт сар карда франкҳо ва римиҳо ба халқи ягона табдил ёфтанд.

Ба дини насронӣ гузаштани Хлодвигро епископҳои галлӣ ки дар байни аҳолии таъсири калон доштанд, низ дастгирӣ мекарданд. Ҳамин тариқ, ин дин мавқеи шоҳро пурзӯр карда, нуфузи ӯро дар байни ҳамқабилаҳои боло бурд.

Муносибатҳои иҷтимоии франкҳо. Дар ҳудудҳои истилошудаи римиҳо қасрҳои пуршукӯҳи молу мулки ғуломдорон нигоҳ дошта шуда буд. Қисми асосии аҳолии маҳаллиро римиҳо-галлҳо ташкил мекарданд. Франкҳо

гуломдориро бекор накарданд. Гуломон ва колонҳо қувваи асосии қорӣ дар кишвар шуда монданд. Даставвал, франкҳо аз галлҳо алоҳида мезистанд. Қабिलाҳои германии муқими шимолии дарёи Луара боз солҳои зиёд дар ҷамоаҳои авлоди зиндагӣ карданд. Аҳолии галли сокини ҷануби кишвар аз қабिलाҳои германи ҳам бисёр буд.

Бо мақсади мустаҳкамкунии ҳокимияти давлати хангоми идоракунии ворисони Хлодвиг шоҳон ба ҷанговарон ва наздикони худ бар ивази хизматҳои шоён мулкҳои калони замин - **бенефитсийҳоро** медоданд.

Бенефитсий (лот.) — мулке, ки сенор ба вассали худ бар ивази хизмати ҳарбӣ инъом мекард. Он дар Шарқ иқтаъ ном дошт.

Сенор (лот. — калон) — заминдоре, ки дар Европайи Ғарбӣ дар асрҳои миёна деҳқонон ва феодалҳои майдаро тобеъ карда буд.

Вассали — тартиби мутеъгии як феодал нисбати феодали дигар дар кишварҳои Европайи Ғарбӣ.

Ҳамин тариқ, аз ҳисоби шоҳ ва ҷанговарони ӯ, табақаи рӯҳониён, аъёну ашрофи римиҳо — галлҳои наздики дарбори шоҳ, ва гуломдорон соҳибони замин — феодалҳо ба вуҷуд омаданд. Дар мулки онҳо ғайр аз гуломон ва колонҳо аз охири асри VI франкҳои аз озоди маҳрумшуда қор мекарданд. Дар натиҷа табақаҳои асосии ҷамъияти нав: феодалон ва деҳқонҳои тобеъ пайдо шуданд.

Пайдоиши давлат. Шоҳии франкҳо, ки дар Галлияи Шимоли ташкил ёфта буд, дар даври ворисони Хлодвиг Бургундияро ва Провансро забт кард. Франкҳои қабिलाҳои германии **тюринг, алеманн ва баварро** ҳам мутеъ карда, аз онҳо товони солона мегирифтанд.

Ҳокимияти шоҳӣ пурзӯр шуд, акнун барои қабули қонуну қарорҳо даъвати маҷлисҳои халқӣ зарур набуд. Қонунҳои нав қабулкардаи шоҳ мулки хусусӣ ва нобаробариро мустаҳкам кард.

Табақаи заминдорони калон — феодалон ба такагоҳи ҳокимияти шоҳ табдил ёфтанд. Давлат бо роҳнамоии шоҳ феодалонро барои истилои заминҳои нав дастгирӣ мекард.

Дар замони Хлодвиг мамлакати франкҳо ба вилоятҳо тақсим шуда, онҳоро **графҳои** шоҳ таъин карда идора менамуд. Вай аз номи шоҳ худудҳоро идора карда, андоз ҷамъ менамуд, идоракунии лашкар ва судро ба ихтиёр гирифта буд. Аз се як ҳиссаи ҷаримаи бо қарори суд ситонида ба хазинаи шоҳ мерафт. Франкҳо тартиби андозро аз римиҳо гирифта буданд.

Расму оини ҷамоаи авлоди дар озмуни ҳарбии ҳар сол мегузаштагӣ ва идораи маҳаллӣ боқӣ монда буд. Маҷлиси садии франкҳои озод асоси идораи маҳаллиро ташкил меод, сардори онро **тунгин** мегуфтанд.

Ташаккули заминдорӣ калон. Аз охири асри VI заминҳои франкҳо ба мулки фуруҳта ё инъомшавандаи оилаи деҳқон — **аллод** табдил ёфт. Қонунҳои нав имзокардаи шоҳон ба мулки хусусӣ табдилёбии заминро тезонид. Шоҳ **Хилперик** қонунҳои нав баровард, бино ба он агар ворис писар набошад, духтари марҳум, хоҳараш ё додараш заминро ба мероси мегирифт (пештар ба мулки ҷамоа мегузашт).

Аллод (юнонӣ) — соҳибӣ намудани замин; дар ҷамъияти феодалии Европай Фарби мулки замин, ки аз авлод ба авлод мерос мегузашт.

Мулки хусусӣ шудани замин табақашавии мулкиро тезонид, нуфузи мулкдорони калонро боло бурд. Шоҳони франк замини императорони Римро дар Галлия ба мулки худ табдил дода, як қисми онро ба хешон ва калосо инъом кард.

Заминдорӣ калон аз ҳисоби заминҳои ҷамоавӣ васеъ мешуд. Офатҳои табиӣ, хушкӣ, беҳосилиӣ, ки тез-тез рӯй меод, деҳқононро аз заминашон маҳрум мекард, онҳо акнун аз феодал заминро иҷора мегирифтагӣ шуданд.

Расми 8. Хлодвиг
“Ҳақиқати Сали”-ро
қироат карда истодааст

Деҳқонон баробари андоз инчунин дар замини феодал маҷбуран меҳнат карда, торафт тобеи вай мешуданд.

«**Ҳақиқати Сали**». Бино ба амри Хлодвиг маҷмӯаи анъанаҳои франкҳо дар як китоб ҷамъ оварда шуд, ки он дар Европа ба ёдгории муҳими ҳуқуқи табдил ёфта машҳур гашт. Онро «Ҳақиқати Сали» меномиданд, дар он асосан қонунҳои қабулнамудаи қабилаи салии франкҳо дохил шуда буд.

Мақсади шоҳ ин буд, ки акнун ҳамаи франкҳо маҳз аз рӯи «Ҳақиқати Сали» суд карда шаванд. Агар ягон қоида эзоҳро талаб кунад, албатта ба шоҳ муроҷиат карда мешуд. Шоҳ бо назардошти манфиати худ ҷавоб медод. Ғайр аз ин, шоҳ фақат он қоидаҳоро, ки ба ӯ фоида меовард, дохил намуд. Аз ин боис, одатҳои хилофи манфиати шоҳ фаромӯш шуда, дилхоҳи вай муфассал инъикос шуд. Сарфи назар аз он, дар “Ҳақиқати Сали” дар бораи зиндагии франкҳо, расму оин, хоҷагидорӣ, эътиқоди динии онҳо маълумоти зиёд ҳаст. Масалан, ба дигар хўҷаин гузаштани замин аз тарафи “фурӯшанда” ба заминаш гузоштани шохчаи сабз ё ба замини “харанда” гузоштани поя тасдиқ менамуд. Ин гуна муомиларо фарзанд ва наберагон ҳам қонунӣ медонистанд.

«Ҳақиқати Сали» аз пурзӯршавии ҳокимияти шоҳи франкҳоро нишон медод.

1. Чаро аз байни шоҳигариҳои варварҳо фақат давлати франкҳо дер вақт давом кард?
2. Чаро дар байни франкҳо истилоҳҳои ба монанди бенефитсий, сенор, аллод, вассал аз забони лотинӣ гирифта шуда буд?
3. Шоҳ Хлодвиг чаро ҷанговари ба вай муқобил баромадаро дарҳол ҷазо надода, ҷангоми аз назаргузарони ҷарбӣ пора-пора мекард?

4. “Ҳақиқати Сали”-ро чӣ гуна ҳуҷҷат номидан мумкин? Фикратонро тавсиф намоед. Чаро ин санадро Хлодвиг хонда, ба ҳама шунавонида аст?

§ 3. ИМПЕРИЯИ ФРАНКҲО

Дар замони писарони Хлодвиг сарҳадоти шоҳии Франкҳо хеле васеъ шуд. Аммо баъдтар, дар оқибати саршудани моҷароҳои байни намояндагони сулола ба тахт сулолаи нав омад.

Карли Кабир. Карл асосгузори сулола буда, шоҳии франкҳоро (аз соли 800 империя) 46 сол (768–814) идора кардааст. Барои он, ки юриши ҳарбиरो сарварӣ карда, салтанати калон ташкил карда, дар ин давлат ба қонунҳои нав, маориф ва маданият асос гузошта буд, таърихчиён ба ӯ номи «Бузург»-ро доданд. Аз номи ӯ унвони «**корол**», яъне «шоҳ» омадааст.

Расми 9.
Император
Карли Кабир

Ҷангҳои Италия ва Испания. Карл ба тахт омада, сиёсати истилогариро пеш бурд. Юриши аввалини ӯ бар зидди давлати қабилаи германии **лангобардҳо** дар Италия соли 773 сар шуд. Карл дар ин ҷанг ғолиб омада, заминҳои Италияро ба графҳо тақсим кард ва ба шоҳии Франк тобеъ намуд.

Соли 778 Карл аввалин бор ба Испанияи аз тарафи халифати Араб истило шуда юриш намуд ва ноком гардид. Ҷияни Карл **граф Роланд** дар ҷанг ҳалок шуд. Бо мурури замон Роланд ба қаҳрамони дӯстдоштаи эҷодиёти даҳонии франсузҳо гардид. Дар ин бора достони «**Суруд дар бораи Роланд**» офарида шуд. Дар оқибати юришҳои минбаъда **маркаи Испан**, ки дар нимҷазираи Пиреней дар заминҳои аз арабҳо кашаида гирифта ташкил шуда буд, ба вилояти сарҳадии давлати франкҳо табдил шуд.

Расми 10. Ҳалокшавии граф Роланд

кунанд. Ниҳоят, онҳо насрониро қабул карданд. Ҳамин тариқ, Саксония ҳам ба давлати Карли Кабир гузашт.

Расми 11. Қасри Карли Кабир дар Ахен

вақте, ки ашрофони маҳаллии Рим бар зидди папа **Леви III** исён мебардоранд, пайдо шуд. Карл лашкар фиристода, исёнро хомӯш мекунад.

Бар ивази ин ёри папаи Рим дар декабри соли 800 ба сари Карл тоҷи императориро мепӯшонад. Ҳамин тариқ, дар Ғарб боз империя пайдо шуд.

Карли Кабир ба подшоҳи мутлақи империяи франкҳо табдил шуд, фармонҳои ӯ дар маҷлиси аъёну ашроф, заминдорон, ки сола ду бор барпо мешуд, қабул мегардид.

Карли Кабир пойтахти доимӣ ҳам надошт. Ӯ бо амалдорони худ саросари кишвар гашта, дар қасрҳои шаҳрҳои гуногун иқомат мекард. Барои он, ки ба аҳолии

Ҷангҳои зидди саксҳо. Ҷанги зидди қабилаҳои сакси муқими соҳили рости дарёи Рейн беш аз 30 сол (772–804) давом кард.

Ин ҷанг барои Карл хеле мушкिल шуд. Саксҳо қабилаи калонтарини германиҳо, ки ба Карл тобёе нашуд, буданд. Муҳимаш онҳоро маҷбур сохт, ки дини насрониятро қабул

Империяи франкҳо. Давлати Карли Кабир қисми калони Европаро ишғол карда буд. Ҳудуди онро бо империяи Рими Ғарбӣ қиёс кардан мумкин буд. Аммо ҳокимияти Карл аз императории охирини Рим хеле пурзӯр буд. Лекин хотираҳо дар бораи империяи заволёфта дар байни римиҳо ва халқҳои Европайи Ғарбӣ дар асри VIII дер вақт боқӣ монд. Табиист, ки дар сари мушовирони Карл дар тақлиди римиҳои қадим гоёи ба ӯ додани унвони император меояд. Ин хел имконият соли 800,

маҳаллӣ вазнин нашавад, боз ба дигар шаҳр рӯй меовард.

Дар замони Карли Кабр ба ҷои лашкари анъанавии халқӣ лашкари савораи ритсарҳо ташкил шуд. Дар ҷузъитомҳои **ритсарҳо** (немисӣ, риттер – савора) фақат заминдорони бой, яъне онҳое, ки имкони харидани асп ва яроқ доштанд, хизмат мекарданд.

Расми 12. Ритсар

Ҳукмдорон барои ниғаҳдории аслиҳа, асп, таъмини оила ҳангоми ҷанг замин инъом мекарданд. Ин замин – **феод** бар ивази хизмати ҷарбӣ инъом шуда, баъд мулки меросӣ мегардид. Соҳиби феод **феодал** номида шуд. Бо гузашти вақт қори ҷарбӣ қори фақат феодалон шуд. Агар феодалони қалон ба вилоятҳо хӯҷаинӣ кунанд, ба феодалони хурд деҳа ё як қисми он насиб мекард.

Идоракунии давлат. Хизматгорони дарбори Карли Кабир дар айни вақт вазифаи вазиронро иҷро мекарданд. Мансабҳои дарбори шоҳ: аъёнҳои молия, андоз, ҷарбӣ, дастурхончӣ, раиси саисхона ва дигарон дар давлати франкҳо мансаби муҳим ҳисоб мешуданд. Қабилҳои қалонро **герсоғҳо** (немисӣ, сарвари интихобии ҷарбӣ, баъд сарвари меросии қабила) идора мекарданд. Бо гузашти даврҳо герсоғ ба унвони баланд табдил шуд. Ҳудудҳои нисбатан хурдро **графҳои** император таъинкарда (немисӣ, амалдори шоҳ таъинкарда) идора менамуд. Агар унвони герсоғ меросӣ бошад, графҳо император таъин мекард. Карли Кабир барои мустаҳкамсозии сарҳади давлаташ **марқаҳо** (немисӣ, вилояти ҷарбии сарҳади) сохт, онҳоро **маркграфҳо** (немисӣ, ҳокими вилояти сарҳади) ҳокимӣ менамуд.

Епископҳо, аббатҳои монастирҳои қалон ҳамчун вакилони император фармонҳои ӯро дар ҷойҳо иҷро менамуданд. Ҳангоми сафарҳо Карл рафти иҷроӣ фармонҳояшро месанҷид. Агар ҳолатҳои суиистеъмол аниқ шавад, ҷавобгар дарҳол аз лавозим озод мешуд. Император тамоми графҳо ва епископҳоро давр зада

наметавонист, аз ин рӯ шахсони бовариноки худро ба ҷойҳо мефиристод. Ба онҳо ҳуқуқи ҷазодиҳии ҳокимони маҳаллӣ ва ивазкунӣ дода шуда буд. Калон будани қаламрави кишвари франкҳо назорати онро мушкил мекард. Зиёда аз ин графҳо тамоми ҷаҳди худро барои доимӣ мондан ё ба авлод мерос гузоштани мансаб равона менамуданд, ки ин минбаъд ба таназзули империя ва парокандашавии он меовард.

Ба дарбори Карл ки лоиқи ҳурмати калон буд, сафирони ҳукмдорони Европа меоманданд. Бино ба таъкиди солномаҳо, халифай араб **Ҳорунаррашид** ба воситаи сафиронаш ба Карл ҳадяҳои қимматбаҳо ва инчунин заминеро дар Қуддус, ки дар он қабри Исопайғамбар буд, дода будааст.

Инқирози империяи Франкҳо. Бо мурури солҳо графҳо аз амалдори давлат ба заминдори калон, ба хўҷаини вилояти худ табдил ёфтанд.

Деҳқонони озоди графҳо мутеъ шуданд. Аз тарафи император ба ихтиёри графҳо супурдани кори суд мавқеи онҳоро мустаҳкам намуд.

Аз вафоти Карли Кабир дере нагузашта, инқирози империяи ӯ сар шуд. Дар замони наберагони вай кишвар пароканда шуд. Бино ба шартномаи соли 843 дар шаҳри **Верден** ба ҷои шоҳии бузург минбаъд давлатҳои **Франсия**, **Германия** ва **Италия** ташкил ёфтанд.

Ҳар кадоме аз ин давлатҳо ба герсогиҳо ва графҳо, онҳо бошанд ба мулкҳои калон ва миёнаи феодалӣ тақсим шуданд. Ҳамин тариқ, дар Европа даври парокандагии феодалӣ сар шуд.

1. Шоҳии франкҳо кай ташкил ёфт?
2. Ҳудудҳои Карли Кабир истилонамударо дар харитаи бематн нишон диҳед.
3. Номи географии нимҷазирае, ки Испания ҳоло ҷойгир аст, чист? Дар даври Карли Кабир он ҳудуд ба кӣ мансуб буд?

4. Империяи франкҳо чӣ гуна ташкил ёфт? Дар он давр дар кишвари мо кадом давлат вучуд дошт? Қиёс карда, ҳикоя намоед.
5. Давлати франкҳо чӣ хел идора мешуд?

§ 4. АЗ БРИТАНИЯ ТО АНГЛИЯ

Дар он замоне, ки империяи Рим ҷазираҳои Британияро забт намуд, дар ҷанубии ин ҷазираҳо келтҳо, бриттҳо, дар шимол, яъне дар Ирландия ва Шотландияи имрӯза қабилаҳои скотҳо ва пиктҳо умр ба сар мебарданд.

Легионҳои Рим соли 407 Британияро партофта, ба Италия бармегарданд. Аз паси онҳо римиҳои боқимонда низ ба Европа мераванд. Ҳамин зайл, ҷазира ба ихтиёри аҳолии **келт** гузошта мешавад. Сарварони қабилаҳои келт ба ҷанги дохилии зӯр мезананд. Дар айни вақт ҳуҷуми қабилаҳои шимолии **пикт** ва **скот** сар мешавад.

Ҳимоячиёни хавфнок. Бриттҳои маҳалли барои ҳимояи худ аз пиктҳо дружинаҳои кироии қабилаҳои **ют**, **англ** ва **сакс**ро тақлиф мекунанд. Ин қабилаҳо дар шимоли Германия ва нимҷазираи Ютландия муқим буданд. Германҳо аввал ба се кишти меоянд. Аммо дере нагузашта аз пасашон садҳо ва ҳазорон ҳамқавамҳои онҳо ба роҳ мебароянд. Акнун аз келтҳо боҷ хоستانашон, исёнҳои доимӣ ва таҳдиду торочғариашон пурзӯр шуд. Ҷӯтҳо дар миёнаи асри V вилояти **Кентро** ишғол карданд. Аз паси онҳо англо-саксҳо низ ба ҳуҷум гузаштанд ва мамлакатро бо осони ба даст дароварданд. Англо-саксҳо як қисми аҳолиро кушта, баъзеҳоро ғулом карданд. Шаҳрҳо талафоти калон دیدанд, германҳои маъҷусӣ ибодатхона ва монастирҳоро ғорат намуданд ва оташ заданд. Аз даҳшати истило аксари келтҳо ба қитъа,

Расми 13. Ҷанговарони бритт

ба вилояти **Арморика** кўч бастанд. Ин ҳудуди шимолу гарбии Франция баъди оммави кўчидани бриттҳо **Бретан** ном гирифт ва то имрӯз онро доранд.

Бриттҳо — аз қабилаҳои келт буда, аҳолии асосии Британия ба ҳисоб мерафтанд.

Дружина — Даस्ताҳои ҳарбии иборат аз ихтиёриён. Ин даста ҷанговарони иборат аз якчанд даҳнафари то якчанд саднафариро муттаҳид менамуд.

Расми 14. Шоҳ Артур

Шоҳ Артур. Муборизаи саҳт бар зидди германиҳое, ки ба ҷазираи Британия зер карда меоманд, бо номи **Амвросий Аврелиан** вобаста аст. Вай охири намояндаи римиён дар ин ҷазира буд. Амвросий Аврелиан дар ибтидои асри VI бриттҳоро муттаҳид мекунад. Дар оқибати он вай ба якчанд ғалабаҳои бузург ноил мешавад. Амвросий Аврелиан лашкари пурқудрат ташкил карда, тазйиқи англосаксҳоро ба ним аср мавқуф мегузорад. Дар хотироти қабилаҳои келт оид ба ин ғалабаҳо маълумотҳои аҷиб асрҳо нигоҳ дошта шуданд. Аммо бино ба ривоятҳо қаҳрамони асосӣ номаш дигар аст. Достонсароён ўро **Арториус** ё **Артур** гуфта ба забон гирифтаанд. Бо гузашти вақт дар атрофи номи **Артур** новобаста ба номи ў ва аср VI бисёр ривоятҳо ҷамъ мешавад. Аз байн панҷ аср гузашта ҳам адибон дар кишварҳои гуногуни Европа дар бораи шоҳ **Артур** ва ритсари ў **Ланселот**, малика **Чиневра**, сеҳргар **Мерлин** асарҳо навиштанро давом медиҳанд. Ин асарҳо дар байни китобхонҳо васеъ паҳн шудааст.

Поёни мубориза. Бинобар он, ки бриттҳо баъди Амвросий Аврелиан пешвои муносиб надоштанд, англосаксҳо қисми калони ҷазираро забт карданд. Қабилаҳои келтҳои ба истило рӯ ба рӯ наомада дар Ирландия ва

Шотландия, қисман дар гўшаи ғарбии Британия монданд.

Истилогарон дар замини Британия ҳафтто шоҳигарӣ ташкил карданд. Истилогарон ба шеваҳои гуногун гап мезаданд. Аммо бо мурури солҳо шеваи гуфтугӯии англҳои сокини Мерсияро қабул карданд. Аз ин боис баъдтар забони муоширати истилогарон англисӣ, мамлакат Англия номида шуд.

Аксар қабिलाҳои истилогарон ва қисми боқимондаи аҳолии истилошуда ба халқи ягона муттаҳид шуданд. Дар таърих онҳо номи **англо-саксро** гирифтанд.

Истилои нав. Киштии аз соҳили Норвегия ё Дания то ҷазираҳои Британия расидан якчанд рӯз шино мекард. Бино ба навиштаҳои ҳамзамонон, аз ин сабаб даниягиҳо ҳар сол ҳамла оварда, молу мулки халқи Англияро гонат мекарданд.

Расми 15. Истилои норманнҳо

Монастирҳои ирланд, ки маркази аҷиби санъати хаттотӣ буданд, аз тарафи норманнҳо борҳо сўзонида, хокистар гаштанд.

Низоҳои дохилии шоҳии англосаксҳо барои муқовимат ба истилогарон имкон намедоданд. Дар

оқибати он норманнҳо соли 842 **Лондонро** гирифта, гонат карданд ва оташ заданд. Баъдтар даниягиҳо баъди ҳучуми навбати ба зодгоҳашон барнагашта, дар Англия зимистонро гузаронида монданд.

Даниягиҳо қариб ҳамаи шоҳии англо-саксҳоро тобеъ намуданд. Фақат **шоҳии Уессекс** муборизаро давом дод.

Шоҳ Алфреди Бузург. То ба тахти Уессекс омадани Алфреди Бузург (871–900) даниягиҳоро ҳеҷ ягон қувва дошта натавонист. Алфред ҳамаи ҷанговарони дар қасди ҷазо додани даниягиҳо бударо ҷамъ кард. Ў бо ин лашкари худ даниягиҳоро чанд бор мағлуб кард.

Расми 16. Ҳамлаи викингҳо ба монастири ирландҳо

Алфред соли 879 бо даниягиҳо шартномаи сулҳ имзо намуд. Бинобар он ҷазира ба ду қисм ҷудо шуд: худудҳои ҷанубӣ ба Алфред, худудҳои шимолӣ ба даниягиҳо дода шуд. Сарҳад аз роҳи сангфарши римиҳо сохтаи байни Лондон ва Честер мегузашт. Заминҳои ба скандинавҳо монда номи **Денлор** гирифт.

Алфред шартномаи сулҳро барои ҷамъкунии лашкари тавоно истифода кард. Пештар ҳангоми пайдошавии хавфу хатар лашкари халқӣ ҷамъ мешуд. Акнун хар панҷ нафар англо-сакс шашуминро хӯронда, маҷбуран бо аслиҳа таъмин мекард. Дар натиҷа, аввалан, аксарият аҳолии деҳот ҳангоми ҷанги тӯлонӣ аз кори худ наемонд. Бино ба қоидаи нав ҳар як шашумин нафар бо шамшер ва табарзин, сипар таъмин шуда, аз **викингҳо** бад мусаллаҳ намегашт. Зиёда аз ин, ин нафари шашум доимо машқ карда, ба ҷанг омодагӣ медид. Боқимонда панҷ нафар гами оилаи ўро ҳам меҳўрд. Аз ин рӯ, лашкари Алфред аз ҷиҳати шумора кам бошад ҳам, аз лашкари аввала дида қудратманд буд. Баробари ташкили лашкари нав дар ҷамъият дигаргуниҳои муҳим рӯй дод. Дар ҷамъият ғайр аз деҳқонони тачрибанок табақаи ҷанговарони касбӣ пайдо шуд.

Алфред медонист, ки даниягиҳо қалъаҳоро ба муҳосира гирифтандро бад мебинанд, дар сарҳадҳои мулкаш бисёр қалъаҳо – **бургҳо** барпо кард. Шоҳ устоёни киштисозро ёфта, киштиҳои созонд, ки аз даниягиҳо кам набуд.

Шоҳ Алфред на танҳо ғами армияро хӯрд. Вай яке аз донишмандони замони худ буд. Дар Уессекс баъди ҳуҷуми даниягиҳо аз донандагони забони латинӣ касе намонд.

Вай амр дод, ки қонунҳои аввалии англосаксҳо ва таърихи Англия навишта шавад. Дар даври Алфреди Бузург дар «*Солномаи англосаксон*» ҳамаи воқеаҳои муҳим қайд карда шуданд.

Баргардонидани Денло. Пас аз вафоти Алфред ворисонаш ба Денло ҳуҷум мекунанд. Лашкари нав бомуваффақият пеш рафта, дар чоряки охири асри X шоҳии Англия (акнун Британияи аввала бо истилоҳи Англия иваз карда шуда буд) вилояти қонунҳои Данияро ба худ ҳамроҳ кард. Ба ин давр омада даниягиҳои муқими Денло бо аҳолии маҳаллӣ хеле наздик шуда, омезиш ёфта буданд.

Баъдтар дар Англия боз низоъҳои дохили сар шуда, давлат заиф мегашт. Аммо ин вақт Дания мустақкам мешуд. Шоҳии Дания нисбат ба викингҳо ҳам ба Англия хавфи бештар меовард. Дар айни вақт, шоҳии Англия аз низоъҳои дохили беҳол шуда буд. Шоҳи Дания дар аввали асри XI лашкарашро ба соҳили англис фаровард. Чанг дер давом накард. Акнун танҳо шаҳри Лондон ба даниягиҳо муқовимат нишон дода метавонист.

1. Ба Британия аз қабилаи германҳо кадомаш омада муқим шуд?
2. Дар бораи Амвросий Аврелиан чиҳоро дониста гирифтед?
3. Истилои қабилаҳои герман ба кадом оқибатҳо оварда расонда буд?
4. Шумо ба фаъолияти шоҳ Алфред чӣ гуна баҳо дода метавонед?

§ 5. ИМПЕРИЯИ МУҚАДДАСИ РИМ

Дар замони муҳоҷирати бузурги халқҳо қабилаҳои герман дар Европай Фарбӣ ҷой гирифта сарлашкарони ҷарбии қабила дуртар аз кишвари худ давлатҳо ташкил кардаанд. Лекин дар худӣ Германия шоҳии мустақили пурқудрат дертар ташкил карда шуд.

Расми 17.
Ашрофзодагон чун
шоҳ интиҳоб
шудани герсог
Генрихро баён
менаоянд

Шоҳии нав. Империяи франкҳо соли 843 ба се қисм тақсим шуд, аввал онҳоро ворисони Карли Кабир идора мекарданд. Лекин соли 919 дар шоҳии Франкҳои Шарқӣ (Германияи оянда) ашрофони маҳаллӣ аз байни князҳои тавоно герсоги Саксония **Генрихро** шоҳ интиҳоб карданд. Ҳамин тариқ, ба ҷои сулолаи каролингҳои франкҳо сулолаи саксонӣҳои маҳаллӣ ба сари ҳокимият омад.

Ҳамин тавр, давлати нав — шоҳии Германия ба вуҷуд омад. **Генрихи I** дурандешӣ намуда, роҳи ривож додани мамлакатро ҷуст. Шоҳ бо венгерҳо барои 9 сол шартномаи сулҳ имзо карда, барои тавоно кардани қудрати мудофиавии мамлакат чанд тадбир андешид. Генрих аз ҳар 9 нафар сокин яқашро интиҳоб карда, ба **бург** (ба қалъа) овард. Чамъшудагон дар бург барои бародарони худ ҷою макон сохтанд. Ҳашт нафари дар деҳа мондагӣ ба ҷои шарикӣ ба ҷанговарӣ рафта деҳқонӣ мекарданд. Генрих фармон баровард, ки ҳамаи чамъомадҳо, соборҳои калисо, базмҳо дар **бург** ба қалъа гузаронда шавад. Кори сохтмон тамоми шабонарӯз давом мекард, то ба охир расидани муддати сулҳ бояд мулки асосии аҳоли дар бург ҳатман мемонд.

Мубориза бо венгерҳо. Дар даври писари **Генрихи I Оттони I** (936–973) лашкари пурзӯри савора ташкил шуд. Асоси лашкари ўро лашкари савораи ритсарҳои вазнин мусаллаҳшуда ташкил меод.

Оттони I ба бургҳо така карда, бо мадади лашкари нави савора ба ҷанги вазнини зидди венгерҳо омода шуд. Дар ҷанги соли 955 дар соҳили дарёи Лехи Бавария венгерҳо мағлуб шуданд. Баъд ҳуҷуми онҳо ба Германия қатъ шуд.

Империяи нав. Оттони I, ки душмани пурқудраташро мағлуб сохта, акнун дар Европа шоҳи пурзўртарин ҳис мекард. Ин галаба ба вай орзуи чун Карли Кабир пўшидани тоҷи императорӣ ва унвони императорро бедор кард.

Оттони I соли 962 бо лашкараш ба Рим омад, папа **Иоанни XII** ба вай тоҷи императорӣ пўшонд. Ҳамин тариқ, империяи нав — **империяи муқаддаси Рим** ташкил ёфт. Дар таркиби он ғайр аз заминҳои Германия, ҳудудҳои шимолии Италия дохил мешуд. Лекин шаҳрҳои ин ҷо ҳеҷ гоҳ ба императорони герман пурра тобеъ набуд. Сарфи назар аз ин, ҳар як шоҳе, ки ба тахти Германия менишаст, бо лашкари худ аз кўҳҳои Алп гузашта, ба Италия ҳуҷум мекард ва дар Рим тоҷи императорӣ мепўшид.

Императорони германиҳо давлати худро давоми Рими қадим меҳисобиданд. Набераи Оттони I **Оттони III**, ки ҳамзамонҳояш ўро «Мўъҷизаи дунё» меномиданд, дар орзуи ба пойтахти давлати бузург табдил додани Рим буд. Ў тамоми дунёи насронӣ бояд зери фармони императори Рим муттаҳид шавад, мегуфт. Аммо амали намудани ин орзу мушкил буд. Сарфи назар аз ин, монархҳои германӣ давлатҳои худро **империяи Рим**, баъдтар **Империяи муқаддаси Рим** мегуфтанд. Ин давлат даври тўлонӣ ҳукмронӣ кард.

Расми 18. Тоҷи императории Империяи муқаддаси Рим

Империяи муқаддаси Рим аз соли 962 то соли 1806 ҳукм рондааст. Аз сабаби он, ки вай зери ҳимояи калисои насронии католик буд, номи “муқаддас”-ро гирифтааст.

Расми 19. Оттони I бо ҳамсараш

Императорони германӣ ва калисо.

Барои идора кардани мамлакати бузург дар ҷойҳо амалдороне, ки амрҳои шоҳро иҷро кунанд, зарур буд. Дар асрҳои миёнаи барвақт танҳо ҷамъияти ривочёфта ва бой ҳазорон амалдоронро таъмин карда метавонист. Дар асри X аҳолии Германия нисбат ба император бештар ба герсоғҳои худ гӯш меандоختанд. Дар чунин шароит Оттони I ва ворисони ӯ усули ба худ хосро истифода карданд. Ҳокимият ташкилотҳои калисоро, ки тамоми

кишварро фаро гирифта буд, кор фармудани шуд. Аз таърих маълум аст, ки епископҳо хизматгорони содиқи шоҳони франк буданд. Оттони I дар ин бора аз онҳо гузашт. Ӯ ба епископ ва аббатҳои Германия гайр аз замин ҳуқуқи имтиёзҳои зиёд дод. Акнун аъёнҳои калисо аз рӯи имконоту ҳокимият аз герсоғ ва графҳо кам набуданд. Онҳо ҳар гуна шахсро ба идораи монарх мутеъ мекарданд. Худи император шахсони заруриро ба хизмати калисо таъин мекард, агар зарур шавад, епископҳо ва ҳатто папаҳои Римро бе ҳеҷ мушкили иваз мекард. Хусусан, Оттони I дар Рим дар ҳузурӣ епископҳо яке аз папаҳои номақбулро дар ҷараёни суди ташкилшуда таҳқиқомез аз мансаб дур карда буд. Вориси ӯ Оттони III устози худ **Герберт**ро бо номи **Силвестери III** (999–1003) ба дараҷаи папаи Рим баровард.

1. Давлати Германия чӣ хел ташкил шуд?
2. Дар харитаи бематн ҳудудҳои давлати Оттони I-ро нишон диҳед.
3. Муборизаи Оттони I бар зидди венгерҳо чӣ хел анҷомид?
4. Расмҳои 17, 18, 19-уми китоби дарсӣ чӣ умумият доранд?

§ 6. ВИЗАНТИЯ: ДАР БАЙНИ ҒАРБ ВА ШАРҚ

Ташкилёбии империя. Византия вориси империяи Рим буд, аз сабаби он, ки дар ҳудудҳои шарқии империя ташкил ёфта буд, онро империяи Шарқии Рим номиданд. Бино бар он, ки ҳудудҳои ҳам Европа, ҳам Осиё ба Византия тааллуқ доштанд, онро мамлакати мобайнии Ғарб ва Шарқ ҳам номидан мумкин.

Расми 20. Шаҳри Константинопол

Писарони император Феодосий соли 395 империяи Римро ба ду давлати мустақил: **Империяи ғарбии Рим** бо пойтахташ **Рим** ва **Империяи шарқии Рим** (Византия) бо пойтахташ шаҳри **Константинопол** чудо карда гирифтанд. Бо номи шаҳри ба ҷои Константинопол – **Византий** (колониyaи Мегара) шарқии Рим аксаран **Византия** номида шуд.

Нимҷазираи Балкан, Осиёи Хурд, Кавказ, Сурия, Фаластин, Миср, инчунин ҷазираҳои Крит ва Кипр ба таркиби Византия медароманд.

Дар империяи шарқии Рим аз сабаби он, ки юнониҳо аксариятро ташкил медоданд, бо мурури вақт, забони юнони лотиниро танг карда, ба забони давлатӣ табдил ёфт.

Расми 21. Пули тиллоии Византия

Дар Европа аҳолии империяи шарқии Римро **юнониҳо** мегуфтанд. Аммо шаҳрвандони империя худро **римӣҳо** (ба юнонӣ ромей), давлаташонро империяи Рим (Ромей) гуфта меҳисобиданд. Онҳоро халқҳои Шарқ ҳам римӣҳо медонистанд.

Дар Византия гуломдори монда буд, аммо қисми калони аҳолиро деҳқонони озод ташкил меоданд, онҳо дар заминҳои обёришаванда кор карда, тараққиёти барқарори иқтисодиро таъмин менамуданд. Аз ин рӯ, дар империя дар асри VI ҳам шаҳрҳои **Константинопол**, **Александрия**, **Антиоҳия**, **Эдесса** чун марказҳои бузурги савдо ва хунармандӣ равнақ доштанд.

Аз дигар гӯшаҳои дунё савдогарон ба бозори ромейҳо мешитофтанд. Константинопол Осӣ ва Европаро чун «**Кўпруки тиллоӣ**» мепайваस्त. Савдогарони Византия ба бозорҳои камашёи Европайи Фарбӣ либосҳо ва зиннатӣҳо, зиравориҳо ва виноҳои қимматбаҳо, аслиҳо, зарфҳо, анҷомҳои калисою чизҳоро мебурданд. Пули тиллоии Византия (**нумисма**) асрҳои зиёд пули бовариноки байналхалқӣ шуда монд.

Ҳокимияти Василевс. Империяи Византияро **василевс** (ба юнонӣ, подшоҳ) идора мекард.

Ба василевс муассисаҳои сершумори суд, ҳарбӣ ва андоз, амалдорони давлат, инчунин органи маслиҳатии **синклит** (сенат ба юнонӣ) итоат мекард. Дар Византия амалдорон ва сенаторҳо на фақат аз ашрофзодагон буданд. Фарзандони истеъдодноку донишманди шахсонӣ одди низ дар лавозими баланд кор карданашон мумкин буд. Аз ҷумлаи онҳо император ҳам баромада буд. Ин ҳолат ромейҳоро ба ҳайрат намеовард. Чунки онҳо чун римӣҳои қадим шаҳрвандони империя аз таваллуд баробар, мансуб будан қори шахсии ҳар як инсон аст, мегуфтанд.

Эллинизм дар ҳаёти византиягӣҳо. Дар ҳаёти Византия бисёр чиз ҳолати маъмул доништа мешуд. Дар ҳаёти византиягӣҳо маданияти эллинизм ҷои мустақкам дошт. Халқ чун пешина дар ипподромҳо мусобиқаҳои аспсаворон, гўштингирон, гимнастҳо, баромади мимҳо

(актёрон)-ро тамошо мекард. Аҳолии шаҳр чун анъана ба табибони аз маъмурият маошгиранда шифо мегирифтанд, ба ҳаммомҳои умумӣ мерафтанд. Муҳимаш Византия илми даври антиқии Юнонро нигоҳ дошта буд.

Аксари мактабҳои ибтидоӣ ва миёна дар тафовут аз муассисаҳои таҳсилоти калӣсо ва монастирҳои Европӣ Ғарбӣ хусусӣ ё давлатӣ буданд.

Асри тиллоӣ Византия. Империяи Византия дар давраи ҳукмронии император **Юстиниани I** (527–565) ба дараҷаи олии тараққиёт расид. Ӯ дар оилаи деҳқони камбағал таваллуд шуда буд. Амакаш **Юстин** аз аскарӣ оддӣ ба дараҷаи сарлашкар расида, баъд ба тахти императорӣ нишаст. Юстин ҷиҷнашро ба дарбор наздик карда, ба ӯ таълими хуб медиҳад. Юстиан баъди марғи амакаш ба тахт нишаст.

Императорӣ нав бо роҳи ислоҳот ҳаёти империяро хеле беҳтар кард, савдои байналхалқиро пеш бурда на фақат ҳазинаи давлатро бой кард, ба беҳбудии ҳаёти халқ эътибор дод. Дар қиёфаи Юстиниан I баробари серғайратӣ, қатъият ва дурандеши хусусиятҳои ба аксари сиёсатчиён хос дурӯягӣ, золимӣ, муғамбирӣ ҳам дида мешуд.

Ҳамсари Юстиниан **Феодора** ҳам машҳури замонаш буд. Дар ҷавонӣ актриса буд. Дар он замон актёри касби хуб ба ҳисоб мерафт. Юстиниан ба ҳусни Феодора махлиё шуда, сарфи назар аз фикри бади ҷамоат ба ӯ хонадор шуд. Феодора бо ақл, шўҳратпарастӣ ва нотарсиаш фарқ мекард.

Юришҳои Юстиниан. Юстиниани I мақсад дошт, ки ҳудудҳои собиқаи империяи Римро

Расми 22. Император Юстиниан

Расми 23. Лашкари Византия

баргардонад. Ў соли 534 сарлашкар **Велисарийро** ба муқобили вандалҳое, ки дар Африкаи Шимоли давлат сохта, дар баҳри Миёназамин киштиҳои савдоиро тороҷ менамуданд, фиристод. Лашкари хуб мусаллаҳи византиягӣ шоҳии вандалҳоро тобеъ намуда, Африкаи Шимолиро бо шаҳри Карфаген ба вилояти Византия табдил дод.

Баъд Велисарий ба Италия равона шуд. Византиягӣ қазираи Ситсилияро бедушворӣ забт карданд. Аммо дар Италия ба муқовимати шадида остготҳо дучор омаданд. Остготҳо ба ғуломони гуреза озоди дода, бар зидди Велисарий ҷангиданд. Византиягӣ баръакс, ғуломонро нигоҳ дошта, онҳоро барои айбашон саҳт ҷазо медоданд. Сарфи назар аз ин, византиягӣ қисми калони Италияро забт карда, ноибии алоҳидаро бо пойтахташ **Равенна** ташкил карданд.

Пас аз ҷанги Италия Юстиниани I ба Испания ҳам лашкар фиристод. Дар Испания вестготҳо ҳукмронӣ мекарданд. Византия лашкари вестготҳоро бо осони мағлуб карда, вилоятҳои ҷанубиашро ишғол намуд, ба гулӯгоҳи Гибралтар назорат ҷорӣ кард.

Ташаккули муносибатҳои феодалӣ дар Византия. Таназзули Византия дар миёнаҳои асри VI барои истилои қабилҳои славян роҳ кушод. Дар натиҷаи ҳучумҳои халифаҳои Араб дар асри VII Сурия ва Миср ҳам аз даст рафт.

Дар соҳаи кишоварзии Византия деҳқонони озод қашшоқ шуда, мутеъ мегаштанд. Дар деҳот ба табақа ҷудошавӣ авҷ гирифта, табақаҳои заминдорони калон-феодалон ва деҳқонони безамин пайдо шуданд.

Дар асрҳои X–XI императорҳо ба амалдорон, ибодатхонаҳо, монастирҳо замини бисёр инъом карданд. Бо гузашти вақт дар Византия низ феодалон қалъаҳо сохта, дастаҳои ҳарбӣ ташкил мекунанд. Пурзӯршавии феодалон ва таназзули ҳокимияти марказ дар асрҳои IX–XI ба тамоман ҷоришавии муносибатҳои феодалӣ оварда расонд.

1. Империяи Византия чӣ хел ба вучуд омад?

2. Қадом шаҳрҳои Византия марказҳои савдо ва ҳунармандӣ шуда буданд?
3. Ҳокимияти император чӣ хел амал менамуд?
4. Дар бораи даври императории Юстиниани I ҳикоя кунед.
5. Ба расмҳои 22,23-и китоби дарсӣ нигоҳ карда ба чӣ хулоса омадед?

§ 7. СЛАВЯНҲО ВА ТАШКИЛЁБИИ ДАВЛАТҲОИ ОНҲО

Славянҳо. Дар манбаъҳои хаттӣ истилоҳи «славянҳо»-ро дар асри VI муаррихони византиягӣ истифода бурдаанд. Аммо маълумоти нахустин оиди қабилаҳои славян дар асарҳои муаррихони юнону рим, герман, дар асрҳои II–I пеш аз мелод ба забон гирифта шуда буданд.

Қабилаҳои славян аз асрҳои VI–VII дар ғарб аз дарёи Элба, дар шарқ то дарёи Висла, дар шимол аз баҳри Балтика, дар ҷануб то ҳудудҳои дарёи Дунай зиндагӣ мекарданд. Дар асрҳои оянда онҳо ба се гурӯҳ: **славянҳои ғарбӣ, ҷанубӣ** ва **шарқӣ** ҷудо шуданд.

Славянҳои ғарбӣ — чехҳо, полякҳо, лучичанҳо ва словакҳо.

Славянҳои ҷанубӣ — булғорҳо, сербҳо, хорватҳо, словенҳо, черногорҳо, македонҳо ва босниягӣҳо.

Славянҳои шарқӣ — аз русҳо ва белорусҳо ташкил ёфта буданд.

Шуғли славянҳо. Славянҳо аз қадим бо деҳқонӣ машғул буданд. Бино ба навиштаҳои муаррихи Византия **Маврикий**, деҳқонон аз зироати донӣ бештар ҷав ва тариқ мекоштанд. Аз аввали асрҳои мелодӣ славянҳо бо парвариши чорвои хонагӣ ва ҳунармандӣ низ машғул мешудагӣ шуданд. Дар зиндагии

Расми 24. Аз ҳаёти славянҳои шарқӣ

Расми 25. Хони булғорҳо Аспарух

аҳолии муқими соҳилҳои дарёҳои Висла, Днепр, Дунай, Элба моҳидорӣ низ нақши муҳим дошт.

Соҳти иҷтимоӣ ва дин. Соҳти иҷтимоии славянҳо монанди соҳти иҷтимоии германиҳо буд. Онҳо ба авлод ва қабила ҷудо шуда мезистанд. Дар манбаъҳои хаттӣ оиди маҷлисҳои халқӣ («вече»), князҳо, дружинаҳои ҷарбӣ, ҷангҳои славянҳо маълумот ба назар мерасад.

Бино ба қайди муаррихони Византия, славянҳо баробари озодидӯст, часур ва ҷанговар будан нисбат ба ҳамсояҳо сулҳпарвар ва хайрҳо буданд.

Тасаввуроти динии славянҳо аз эътиқод ба қувваи табиат ва рӯҳи аҷдодони худ иборат буд. Аҳоли ба ҷинҳо, парии об ва дигар симоҳои афсонавӣ эътиқод дошт.

Ташкилҳои давлатҳои славянӣ. Дар замони муҳочирати бузурги халқҳо қабилаи туркии булғорҳо, ки дар ҳавзаи дарёи Итил (Волга) ҳаёт ба сар мебуданд, ба ғарб кӯчида, ба Булғорияи нимҷазираи Балкан рафта муқим шуданд. Давлати нахустине, ки дар ҳудуди зисти славянҳо барпо шуд, **подшоҳии Булғория** аст. Он дар нимҷазираи Балкан дар охири асри VII ташкил ёфтааст. Ба асри IX омада Булғория ба давлати бузург табдил ёфт. Дар даври **Симеон** (893–927) он ба қуллаи баланди қудрат баромад. Пас ин давлат заиф шуда, дар охири асри X онро Византия забт кард.

Подшоҳии Булғория — дар нимҷазираи Балкан сарвари хони туркзбони булғорҳо Аспарух (643–701) асос мегузорад.

Давлати Чехия. Қабилаҳои славяни маҳалли ба қабилаҳои чеҳи муқими ҳавзаи дарёи Влтава мутеъ буданд. (Бино ба ривоятҳо, сарвари қадимии онҳо **Чех**

ном дошт). Ба сари иттифоқи қабилаҳо князҳои мансуб ба хонаводаи **Пржемисловичҳо** меистоданд. Онҳо зуд-зуд ба даст аслиҳа гирифта, заминҳои худро ҳимоя мекарданд.

Князь **Ватслав** (920–935) аз ҷавони дар рӯҳи ақидаҳои насронӣ тарбия ёфта, баъд бо тамоми ҷаҳд динро дар Чехия паҳн кард. Аммо ин хел ҳурмати князь нисбати дини насронӣ ба аксар чехҳо маъқул нашуд. Пас аз фитнаҳои бағзе князьро Ватславро додараи хоинона мекушад. Ёро ба зудӣ чехҳо чун авлиёи асосии миллӣ, ҳомии давлати чех эъзоз намуданд.

Расми 26. Князь Ватслав

Давлати Чехия дар ибтидои асри X ташкил ёфт.

Императори германҳо дар охири асри X ба князи чех барои кӯмакш дар муборизаи шадидаш бар зидди папаи Рим унвони шоҳӣ дод. Шоҳони Чехия гарчанд императорони германро тан гиранд ҳам, дар кишвари худ комилан мустақил буданд.

Давлати Полша. Асоси Полшаро қабилаи славянии полян, ки дар ноҳияи Гнезно сокин буданд, ташкил дод. Баъдтар ҳудудҳои ҳамсояро ба худ тобеъ кард, аз номи иттифоқи қабилаҳо ин давлат Полша номида шуд. Бино ба қайди солноманависон, асосгузори афсонавии сулолаи князҳои Полша “камбағал **Пиаст**” будааст. Аммо дар ҳуҷҷатҳои номи князи сулолаи **Пиастҳо Мешкои I** зикр шудааст.

Расми 27. Мешкои I

Мешкои I дар миёнаҳои асри X ба давлати Полша асос гузошт.

Княз **Мешко** дар миёнаҳои асри X қабилаҳои полякро дар ҳавзаи дарёи Висла муттаҳид намуда, ба давлати Полша асос гузошт. Вай бо лашкари худ дини насрониро қабул кардааст.

Дар замони писари Мешкои 1-ум **Болеслави Ҷасур** кори муттаҳид намудани қабилаҳои поляк ба охир расид. Вай бо лашкари пурқудрати худ Моравия ва Чехияро забт мекунад. Дар муддати кӯтоҳ Киевро ишғол мекунад. Лашкари **Болеслав** барои нигоҳдории мустақилии Полша бар зидди императорони герман мубориза мебарад. Дар ин ҷанги тӯлонӣ **Болеслави Ҷасур** ғолиб мебарояд ва сарҳадашро васеъ карда мегирад.

1. Аз харита худудҳоро, ки дар он ҷо се гуруҳи славянҳо муқим буданд, нишон диҳед.
2. Машғулияти хоҷагии славянҳоро номбар кунед.
3. Дар ҳаҷагидорӣ, сохти иҷтимоӣ ва дини славянҳо чи умумият ва тафовутҳо мавҷуд?
4. Булғория дар даври кӣ ба қуллаи тараққиёт баромад?
5. Княз Ватслав дар таърихи Чехия чӣ хел нақш дошт?
6. Ба давлати Полша кӣ асос гузошт?

§ 8. СЛАВЯНҲОИ ШАРҚӢ. РУСИ КИЕВӢ

Ҷойгиршавии славянҳои шарқӣ, сохти иҷтимоии онҳо. Қабилаҳои славянҳои шарқӣ: древлянҳо, родимичҳо, тиверҳо, дреговичҳо, вятичҳо ва дигарон дар асрҳои миёнаи барвақт дар ҳавзаи дарёи Днепр умр ба сар мебардан. Баъдтар маҳз пас аз муттаҳидшавии ин қабилаҳо ба давлати Руси Киевӣ асос гузошта шуд.

Бостоншиносон баъд аз бозёфтҳои аслиҳаи меҳнат, чизҳои кулоли, зинатиҳои аз биринҷӣ ва нуқра сохташуда аниқ кардаанд, ки славянҳо бо деҳқонӣ ва чорводорӣ машғул шудаанд.

Бино ба “Қонунҳои зироатгарӣ”, ки дар Византия дар асри VIII навишта шудааст, замине аъзоёни ҷамоаи

Расми 28. Омадани бародарон Рюрик, Синеус ва Трувор ба Рус

деҳот—деҳқонони озод алоҳида буда, онҳо гандум, ҷав, сули ва дигар зироати дони парвариш мекарданд. Масъалаҳои муҳими ҳаёти қabilaҳо дар ҷамъомади мардум—“вече” муҳокима мешуд. Пешвоёни славянҳо—дружиначиёни савора на фақат ҳудуди худашон ҳимоя мекарданд, балки ба дигар кишварҳо тохтутоз менамуданд.

Ташкилѐбии давлат. Бино ба солномаҳо қabilaи славянҳои шарқӣ ба варягҳо (норманҳои скандинавиягӣ) сафир равон карда, аз онҳо княз фиристоданро хостаанд. Аз рӯи ин таклиф се нафар бародарон **Рюрик**, **Синеус** ва **Трувор** ба Рус омада, Рюрик дар Новгород, Синеус дар Белоозеро, Трувор дар Изборск княз мешавад. Даре нагузашта додарони Рюрик вафот мекунанд, ӯ ҳокими якка шуда менамояд.

Баъд аз вафоти Рюрик аз сабаби он ки писараш **Игор** ҷавон буд, ҳокимият ба хеши ӯ **Олег** мегузарад. Дар даври ӯ дар таърихи Руси Киевӣ воқеаи муҳим рӯй медиҳад. **Олег** соли 882 бо лашқараш Киевро ишғол мекунад. Аз ин ҷост, ки давлати нав номи Руси Киевиро мегирад.

Вазифаи Олег ва князҳои оянда: озодшавӣ аз ҳоқонати Хазар, муттаҳидсозии славянҳои шарқиро давом додан,

ҳифзи сарҳад аз душманони беруна, ба роҳ мондани алоқаҳои муфиди савдой бо Византия буд. Сиёсати муттаҳидсозии қабилаҳои славян ба Олег имкон дод, ки дар шимол аз кӯли Ладога, дар ҷануб заминҳои поёноби Днепрро ба даст гирад. Олет бо Византия шартномаи манфиатоваранда имзо кард. Мувофиқи шартнома акнун савдогарони Рус дар Византия бебоҷ савдо мекарданд.

Расми 29. Ҳукмдори Руси Киеви Олга

Игор князии худро (912–945) аз ҷанги зидди қабилаҳои кўчманчии бичанак сар кард. Ў бинобар он, ки Константинопол шарнома ро иҷро накард, ба Византия ду бор лашкар мекашад. Дар натиҷа Византия бе ҷанг шартномаи сулҳро имзо мекунад ва тоғони калон медиҳад.

Игор соли 945 ҳангоми ҷанг бо қабилаи древлянҳо ҳалок шуд, ба ҷои ӯ ҳамсараш **Олга** то ба синни балоғат расидани писараш **Святослав** князи Киевро идора кард. Ў мавқеи Русро на бо юришҳо, истилоҳо, балки бо дипломатияи моҳирона тараққӣ кунонд.

Олга дар миёнаҳои солҳои 50-уми асри X ба Константинопол ташриф оварда, дини насрониро қабул мекунад. Лекин писари Олга Святослав аз қабул кардани дини нав сар мекашад.

Муборизаи зидди хазарҳо. Бино ба солномаҳо Святослав дар 22-солагии князиро гирифта, ба Шарқ юриш сар мекунад. Святослав ҳоқонии Хазар, ки байни дарёи Итил (Волга) ва Дон ташкил шуда буд, мағлуб карда, пойтахти онҳо шаҳри **Итилро** гирифт. Баъд ӯ бар зидди Булғория, бичанакҳои кўчманчӣ, Византия ҷанг кард.

Қабул карда шудани дини насронӣ. Дар солҳои 972-1015 байни ворисони Святослав мубориза рӯй дод. Ниҳоят тахтро **Владимир** гирифт. Вай аввал исёни қабилаҳои славянро паҳш карда, дар сарҳадҳои Руси Киеви қалъаҳои мудофиавӣ месозад. Баъд ба муқобили булғорҳои соҳили Дунай лашкар мекашад. Лекин Владимир дар таърихи рус на бо

номи истилогар, балки бо воқеаи соли 988 — аз тарафи русҳо қабул шудани дини насронӣ машҳур аст. Дар даври ӯ ба сулолаҳои князҳои маҳаллӣ хотима гузошта, ба ҷои онҳо писаронаш чун ноиб таъин мешаванд. Аммо писари калони княз ноиби Новгород **Ярослав** аз супурдани боҷ ба Киев сар метобад. Владимир бар зидди вай ба ҷанг тайёри мебинанд, вале вафот мекунад.

Расми 30. Князи бузург Владимир

Аз байни ворисони вай Ярослав (1019-1054) дар мубориза барои тахт голиб меояд ва ин вақт Руси Киеви хеле тараққӣ мекунад. Биҷанакҳое, ки дар остонаи Киев пайдо шуданд, пурра мағлуб мешаванд. Ба шарафи ин ғалаба дар Киев ибодатхонаи Софияи муқаддас сохта мешавад.

Дар даври Ярослав муносабатҳои Рус бо мамлакатҳои Европа хеле пеш рафт.

Аз подшоҳони давлатҳои Европа боз кадоме навиштани солнома фармуда буд? Тартиб додани солнома барои чи зарур?

Қонунгузорӣ. Дар замони Ярослав, ки номи Хирадмандро гирифта буд, маҷмӯаи нахустини хаттии қонунҳои замини рус — «**Ҳақиқати рус**» тартиб дода шуд.

Дар «**Ҳақиқати рус**» қонунҳои оиди корҳои ҷиноӣ ва шаҳрвандӣ дохил шуда буд. Дар он на фақат оиди ҷиноят ва ҷазо, балки оиди муносибатҳои иҷтимоии ҷамъияти рус, расму русум ва анъанаҳои низ маълумот ёфтани мумкин. Агар барои ҷинояти вазнин ҳукми қатл пешбинӣ шуда бошад, дар аксари моддаҳои «**Ҳақиқати рус**» ҷарима муқаррар гашта буд.

Расми 31. Дар ҳузурӣ княз Ярослав ба аҳоли «**Ҳақиқати рус**» -ро меҳонанд

Расми 32. Чанговарони савораи Руси Киевӣ

Руси Киевӣ ва қипчоқҳо. Қабилаҳои кўчманчии қипчоқҳо дар миёнаҳои асри XI ҳудудҳои байни дарёи Ёйиқ ва Дунайро ишғол намуда буданд. Хонҳои қипчоқ то даҳҳо ҳазор чанговаронро саф кашонда, ба заминҳои князҳои Рус ҳамла меоварданд. Князи Рус **Владимир Мономах** (1113–1125) бори аввал лашкари хонҳои қипчоқро мағлуб кард. Муборизаи солҳои оянда.

Дар солҳои ҳукмронии дар ҳудудҳои, ки қипчоқҳо муқим буданд, рӯй меод. мегузашт. Аммо баъд аз вафоти Мономах ҳучуми қипчоқҳо боз авҷ гирифт. Руси Киевӣ ин вақт давраи хеле мудҳиш-парокандагии сиёсиро аз сар мегузаронд.

1. Руси Киевӣ чи хел ташкил ёфт?
2. Дар замони ҳукмронии князҳо Олег, Игор, Святослав вазифаҳои асосии давлат аз чи иборат буд?
3. Муваффақиятҳо ва муаммоҳои давлати Руси Киевиро дар марҳилаҳои ибтидоиаш ва пешрафтааш (асри XI) қиёс карда, баён намоед.

§ 9. МАДАНИЯТИ ХАЛҚҲОИ ЕВРОПА

Маданияти империяи Франкҳо. Карли Кабир дар давлати худ тартиби нави маорифро ташкил кард. Бино ба фармони ӯ мактабҳои халқӣ ҷорӣ карда шуд. Тибқи он мактабҳо дар назди ибодатхонаҳо кушода шуда, ба рӯҳониёни оиди бепул дарс додан ба фарзандони халқӣ одди супориш дода шуд. Дар дарбор низ мактаб буд, дар он олимони ба Карл наздик — аъзоёни

Расми 33. Алкуин

академияи дарбор дарс мелоданд. Иттиҳоди олимони дарбор, ки **академия** ном дошт, бо омӯхтани асарҳои муаллифони даври антиқ, эҷоди шеърӣ машғул буданд. Аз асари яке аз онҳо — тарихчи, роҳиб **Эйнгард** оиди ҳаёт ва фаолияти Карли Кабир доништа мегирем. Ин олимро барои доништалабӣ ва ғайраташ «*мӯрчаи меҳнатдӯст*» мегуфтанд. Дигаре аз аъзои академияи дарбор **Алкуин** ва шогирдони вай барои тарғиби маориф хизмати калон кардаанд.

Маданияти Византия. Дар даврҳои асрҳои миёна Византия бо маданияти хоси худ яке аз кишварҳои пешқадами Европа ҳисоб мешуд. Чунки, Рими Ғарбӣ бино ба истилои қabilaҳои германи рӯ ба бӯҳрон овард, дар Византия анъанаҳои маданияти антиқ монд, дар ҳаёти византиягӣ маданияти омехтаи Юнон ва Шарқ — **эллинизм** нақши муҳим дошт.

Афинаро барои илму фани пешрафтааш шаҳри «модари фанҳо» мегуфтанд. “...Ин даргоҳи илмие, ки ба он Афлотун асос гузошта буд, дар давоми беш аз ҳазор сол на фақат ба Юнон, балки ба инкишофи олами Ғарбу Шарқ таъсири калон расондааст, истиқболи пешрафти инсониятро пешбинӣ кардааст. Аз ин сабаб Афлотун дар илми Шарқ бо номи “устоди аввал” шӯҳрат пайдо намудааст”².

Зарурати тараққиёти иқтисодии Византия марказҳои нави таҳсил ва илму ба вучуд овард. Дар асри IX дар Константинопол **мактаби олии Магнавр**, дар миёнаи асри XI донишгоҳи аз факултетҳои ҳуқуқ ва фалсафа иборат ташкил карда шуд. Дар пойтахт мактаби олии тибб кор мекард.

Дар Византия илмҳои табиатшиносӣ, таърих ва география низ ривож карда буданд.

Дар асрҳои миёна чун дар даврҳои антиқ шишасозӣ, кулолӣ ва

Расми 34. «Оташи юнони»

² Ислон Каримов. “Юксак маънавият—енгилмас куч”. Т.; “Маънавият”, 2008, с. 161.

рангсозӣ шўҳрат пайдо кард. «*Оташи юнонӣ*», ки дар асри VII ихтироъ шуд, ба ҷанговарони баҳрии Византия муваффақиятҳо меовард.

Муаррихон (таърихшиносон) воқеаҳоеро, ки худашон иштирок кардаанд, муфассал баён намудаанд. Географҳо бошад, харита ва нақшаи шаҳрҳоро мекашиданд. Дар он замон дар дигар қисмҳои Европа чунин корҳо анҷом дода намешуданд.

«*Оташи юнонӣ*» моддаи сўзандаи партофташаванда буд, онро аз нефт, олтингўгирд, селитра ва аз омехтаи моддаҳои дигар тайёр мекардан. Дар киштиҳои ҳарбии Византия кор мефармуданд.

Санъати тасвирӣ ва меъморӣ. Соҳаи машҳури маданияти Византия санъати тасвирӣ: **сохтани мозаика, фреска** ва **иконаҳо** буд.

Мозаика (франс. *mosaïque*—ба музаҳо бахшидан) — тасвире, ки аз қисмҳои як ё якчанд ашёи хом (кошин, санг, чўб, мрамор ва металл) иборат буда, яке аз намудҳои асосии санъати зебдиҳӣ ва нақш ба ҳисоб мерафт.

Услуби византии тасвир: бо ҳамоҳангии суратҳо, серцилоии рангҳо фарқ мекунад. Рассомон талабу қонунҳои калисоро ба инобат гирифта, на шахси мавҳум, балки серҳаракатро тасвир кардани мешуданд. **Монастири Хори** (ҳоло масҷиди Қаҳрия дар Истанбул) бо мозаика (кошинкорӣ) ва фрескаҳои худ яке аз ёдгориҳои аҷиби меъморӣ ҳисоб мешавад.

Ибодатхонаи Софияи муқаддасро, ки дар Константинопол дар даври **Юстиниани I** (532–537) барпо шуда буд, бешак иншооти меъморӣ хеле маҳобатноки асрҳои миёна гуфтан мумкин. Гумбази он хеле бузург буда, бо 40 то гулчамбарҳои тиреза ихота шудааст. Кошинҳои гуногуни аз порчаҳои санг ва оина сохташуда деворҳои ибодатхонаро зеб додааст.

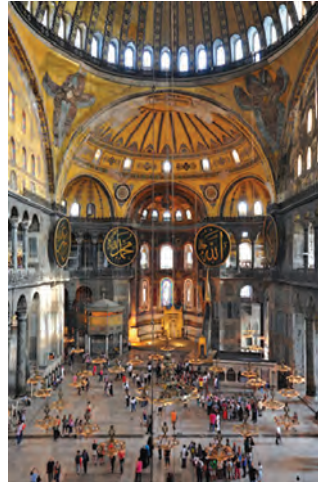
Дар асрҳои X–XI ба ҷои ибодатхонаҳои росткунҷа ибодатхонаи салибмонанд ва дар байнаш гумбази салибӣ дошта барпо карда мешавад.

Ибодатхонаҳо дар як вақт даргоҳи осоиш ва худо ба шумор мерафтанд. Ҳангоми оро додани ибодатхонаҳо ба қонунҳои калисо қатъӣ риоя карда, суратҳои Исопайғамбар, Биби Марям, авлиё ва манзараҳо аз Библия тасвир карда мешуданд. Мақсади санъати оиди дини насронӣ ба диндорон тарғиб кардани роҳу равиши ба биҳишт даромада, фароғати онро дидан баъд аз марг буд.

Византия тарғибкунандаи асосии маданият ба Европайи асрҳои миёна буд. Устоён, мусаввирон, меъморонашро ба дигар кишварҳо даъват мекарданд, инчунин, дар назди устоён ва олимонаш ҷавонони Европа таҳсил мегирифтанд.

Дар Европайи Ғарбӣ низ дар асрҳои миёнаи барвақт ба сохтани ибодатхонаҳо ва монастирҳо эътибори алоҳида меоданд. Дар соҳаи меъмории хусусан **услуби романи** пеш рафта, дар он сохтани ибодатхонаҳои бузург, гумбазҳои салобатнок, сутунҳои гафс, тирезаҳои начандон калон ва дарвоза ва дарҳои аркадор хос буд.

Биноҳои машҳуре, ки бо услуби романи сохта шудаанд, ибодатхонаи **Пуате, Клуни, Арли** Франция; калисоҳои **Шпрейер, Вормс, Майнтс** ва **Ахени** Германия ҳисоб мешаванд.

Расми 35. Ибодатхонаи Софияи муқаддас

Расми 36. Ибодатхонаи Пуате дар Франция

Расми 37. Омӯзгорони мактабҳои миёна

Калисо ва маориф. Маданияти Европайи Фарбӣ дар асрҳои миёна бо калисои насронӣ зич вобаста буд. Калисо ба илм, маориф, адабиёт ва санъат бевосита таъсир мекард. Аз ин рӯ, тасаввуроти одамон оиди дунё ба калисо ва таълимоти динӣ асос ёфта буд. Оид ба дигар кишварҳо маълумот кофӣ набуд. Пастии тараққиёти илму техника ба очизи инсон дар назди хушксоли ва обхезиҳо, азияти бемориҳои сирояткунанда оварда расонд. Агар зарурат набошад, на фақат дар байни деҳқонон, балки дар байни феодалон низ шахсони босавод кам буданд. Ритсарҳо аскар вақт бо ҷои имзо дуто хат мекашиданд.

Мактабҳои ибтидоии назди ибодатхонаҳо ва монастирҳо рӯҳониёни дараҷаи поёниро тайёр мекарданд. Дар онҳо гайр аз забони латинӣ, тартиби ибодат ва хондани дуоро меомӯзониданд.

Дар мактабҳои миёнаи назди ибодатхонаҳои калон илмҳои дунёвиро ҳам меомӯзониданд. Ин хел мактабҳо дар давлати Карли Кабир васеъ паҳн шуда, бо гузашти асрҳо барои университетҳо асос гаштанд.

Талабаҳои мактабҳои ибодатхонаҳо мансуб ба синну соли гуногун буданд. Ба синну солашон нигоҳ карда, омехта мехонданд. Дар аксари мактабҳо як то китоб мешуд, онро муаллим бо навбат ба талабаҳо дода, порчаҳо меомӯзонд. Дарсҳо ба забони латинӣ мегузаштанд. Шавқу завқи донишомӯзон тамоман ба инобат гирифта намешуд.

Дар мактабҳо фанҳое, ки дар замони антиқӣ мавҷудбуда, яъне фанҳое, ки «**ҳафт санъати озод**» ном доштанд, дарс дода мешуданд.

Талабаҳо аввал **тривиум** — грамматика, диалектика ва риторикаро меомӯхтанд.

Грамматика — илми забоншиносии, ба бачаҳо хонданро меомӯзад.

Диалектика — фани ба мантиқи ҳозира монанд, дар он талабагон асрори мунозара, фикри худро баён карданро меомӯхтанд.

Риторика — асосҳои эҷоди шеър, асарҳои бадеӣ, нотиқи омӯзонида мешуд.

Фанҳои нисбатан мураккаб — **квадриумда** ном дошта: талабагон асосҳои арифметика, геометрия, мусиқа ва нучумро меомӯхтанд. Ба астрономия астрологияи дар асрҳои миёна машҳур — маълумотҳо оиди мунаҷҷимҳо дохил мешуд. Мунаҷҷимон ба сайёраҳо ва ситораҳо назар карда, тақдирӣ одамонро гуфта медоданд.

Санъати китоби дастнавис. Дар ибодатхонаҳои (монастирҳои) азим устохонаҳои (скриптория) роҳибон—хаттотон буданд. Дар асрҳои миёнаи барвақт китоб чизи нодир ва қиммат ба ҳисоб мерафт. Дар Европа китобро аз пергамент—пӯсти маҳсус тайёр мекарданд. Варақҳо бо ресмонҳои пухта дӯхта шуда, дар муқоваҳои чӯбин ва пӯст кашидашуда нигоҳ дошта мешуданд. Баъзан муқоваҳо бо сангҳои қимматбаҳо, фузулот зеб дода мешуданд. То асри XII китобҳоро дар китобхонаҳои монастирҳо нигоҳ медоштанд.

Пайдошавии хатти славянӣ. Аксари славянҳо, аз ҷумла, аҳолии Руси Киеви аз Византия мазҳаби православиеи насрониро қабул карда буданд. Қабул шудани дини нав ба китобҳои динӣ эҳтиҷро зиёд намуд, ба пайдошавии хатти славянӣ омил гардид.

Олимони роҳиб—Кирилл ва Мефодий дар асри IX дар асоси алифбои юнонӣ хатти славянро офарида, дар байни славянҳои ғарбӣ дини насрониро васеъ тарғиб карданд. Онҳо асарҳои динӣ ба забони юнонӣ бо хатте, ки

Расми 38 Киев.
Ибодатхонаи Софийаи
муқаддас. Асри XI

номи “кирилитса”-ро гирифта буд, ба забони славянӣ тарҷума карданд. Ин алифбо дар заминҳои Руси Булғория низ паҳн шуд.

Дар замони Ярослав маорифи Рус пеш рафт. Дар даври Владимир мактаби рӯҳониёни насронӣ дар Киев ташкил карда шуд. Ярослав дар Новгород мактабе кушод, ки дар он сесад нафар рӯҳонӣ таҳсил гирифта метавонист. Дар замони княз аввал дар Киев, баъд дар Новгород солномаҳо тайёр менамуданд.

1. Ба ёрии Интернет ё “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” аниқ кунед, ки дар Юнон ғайр аз академияи Афлотун боз кадом академияҳо амал мекарданд?
2. Намуди санъати тасвириро, ки дар мавзӯё оварда шуд, ба расмҳои 35, 38 чӣ гуна алоқа дорад, баён намоед.
3. Ба фикри шумо, байни мактабҳои юнонию римии асрҳои миёнаи қадим ва мактабҳои ҳозира чӣ гуна монандиҳо ва тафовут ҳаст?
4. Бар асоси маълумотҳои китоби дарсии таърих барои синфи 6 алифбои латинӣ ва кирилло таҳлил кунед, онҳо чӣ гуна умумият доранд, баён намоед.
5. Ба фикри шумо, решаҳои таърихии алифбои славянҳо ва маданияти Руси Киевӣ ба кадом мамлакат вобаста аст?
6. Расмҳои 35, 36 ва 38-ро қиёс карда, ҷиҳатҳои умумӣ ва фарқкунандаи онҳоро гуфта диҳед.

БОБИ II. ОСИЁ ДАР АСРҲОИ МИЁНАИ БАРВАҚТ

§ 10. АРАБИСТОН ДАР АСРҲОИ МИЁНАИ БАРВАҚТ

Арабистон. Қабилаҳои араб дар нимҷазираи Арабистон ва ҳудудҳои ҳамсарҳади он зиндагӣ мекарданд. Онҳо аслан аз халқҳои **сомӣ** (семит) буданд, ба сомиҳо ғайр аз арабҳо яҳудиҳо, оссуриягиҳо, фринкиягиҳо ва оромиҳо мансуб буданд. Ин халқҳо давлатҳои машҳури қадими Шарқро: подшоҳии Аккад, Бобулистон, Исроилро ташкил кардаанд.

Қабилаҳои кўчманчии араб — бадавиҳо (саҳроӣ) мисли дигар чорводорони кўчманчӣ бо парвариши шутур, гўсфанд ва асп машғул буданд. Онҳо дар дашту биёбонҳо, чарогоҳҳо чорво поида кўч баста мегаштанд.

Аҳолии муқими Арабистони ҷанубӣ ва ғарбӣ дар соҳилҳои наҳр ва дараҳо, чоҳҳо боғи хурмо ва ангурзорҳо барпо кардаанд. Айнан аз ин ҷоҳо роҳи қорвонҳо аз Византия ба ҷануб, Африка ва Ҳиндустон мегузаштанд. Дар айёми нооромиҳо дар кишварҳои Роҳи бузурги абрешим роҳи қорвон ба Арабистон мекуҷид. Бо мурури замон дар лаби ин роҳҳои қўрғону шаҳрҳои аҳолинишин пайдо шуданд. Аҳолии ин ҷоҳо ба савдогарон, сайёҳони роҳҳои қорвон хизмат мекарданд.

Яке аз қўрғонҳои азим шаҳри **Макка** буд. Кўчманчиён молҳои худро ба шаҳрҳо оварда, бар ивази онҳо аз аҳолии маҳаллӣ галла, матоъ, аслиҳа мегирифтанд.

Яман ва **Ҳичоз** вилоятҳои аз ҳама пешрафтаи Арабистон буданд. Заминҳои Яман бо ҳосилнокии баланд ном бароварда буд, дар он ҷо об кифоя буд, дарахтони мевагӣ ва хурмозорҳо барпо шуда буданд. Маъноии “Яман” “ҳақ”, “бахтнок” аст. Муаррихони Рим ба арабҳо тақлид карда, Яманро “Арабистони бахтнок” (Арабия фелих) номидаанд.

Эътиқоди арабҳо. Аксари арабҳо маъҷусӣ буданд. Динҳои онҳо бо динҳои халқҳои ҳамсоияи семитӣ

умумияти зиёд доштанд. Яке аз худоҳои муҳими онҳо худои ҷанг ва ҳосил Астар чун “Ситораи субҳидам” тасаввур карда мешуд. Худои моҳ—Син, модархудо—Лат буд. Худои офтоб мудҳиш ва ҳалокатовар тасаввур мешуд. Арабҳо сутунҳои табиӣ сангин ва дастӣ сохташударо чун симои илоҳӣ эъзоз медоштанд.

Пайдоиши нобаробарии иҷтимоӣ. Дар асри VI аҳоли афзуд ва дар байни аҳоли барои манбаъҳои об ва биёбонҳо мубориза авҷ гирифт. Ба маъбудаҳои гуногун сачда кардани қабिलाҳо ҳам ин зиддиятро метезонид.

Расми 39.
Ҷанговарони араб

Ба дасти сардорони қабिला, пешвоёни ҷарбӣ гузаштани ганиматҳои дар ҷангҳо гирифташуда ба ташаккули ашрофони авлоду қабिला оварда расонд ва ин ҷараён дар ибтидои асри VII сохти авлоди ро заиф сохт.

Шоҳи Эрон **Хусрави I** соли 570 Яманро истило кард ва роҳи қорвонгузари байни ду дарё (Байнаннаҳрайн) ба эрониҳо гузашт. Инқирози савдо ҳаёти аҳолии арабро мушкил намуд. Ин ҳолат хусусан дар Ҳиҷоз, ки ҷои зисти қабилаи қурайш ва марказаш шаҳри **Макка** буд, равшан намоён мешуд.

Дини ислом ва муттаҳидшавии арабҳо. Инқирози иқтисодӣ кўчманчиёро ба истилои заминҳои нав, васеъ кардани биёбонҳо водор кард. Дар ин давр инқирози иқтисодие, ки Византия, Эрон барин давлатҳоро фаро гирифта буд, набудани ҳамсояи пурзўр, ба арабҳо хеле қулай буд. Дар чунин вазъият барои муттаҳид намудани арабҳо дини нав — ислом хизмат кард.

Ислом (дар забони араби “итоат”, “тобеъият”) яке аз динҳои дар дунё васеъ паҳншуда мебошад. Ётиқодкунандагони онро мусулмон меноманд.

Таърихчиёни ислом навиштаанд, ки асосгузори он пайгамбари оянда **Муҳаммад** алайҳиссалом соли 570 дар

Макка таваллуд шудааст. Вай ба авлоди ҳошимиёни қабилаи қурайш мансуб буда, чандон бой набуд, лекин дар оилаи наздики ашрофони Макка таваллуд ёфт. Муҳаммад (с.а.в.) дар овони кӯдакӣ ятим мондааст. Пеш аз таваллуд падараш Абдуллоҳ, дар синни 6 модараш Омина вафот кардааст. Зиндагии ояндаи вай зери ҳимояти бобояш **Абдулмутаалиб** гузаштааст. Баъд аз вафоти бобояш Муҳаммадро (с.а.в.) амакаш **Абӯтолиб** ба тарбия мегирад.

Бино ба таъкиди сарчашмаҳо оиди ислом, ба Муҳаммад алайҳиссалом аз соли 610 сар карда оятҳои илоҳӣ аён шудан мегиранд. Ў ғайр аз Худо яккаву ягона, яъне Аллоҳ таъоло дигар ҳеҷ гуна худое нест гуфта, худро расулуллоҳ- сафир, пайғомбари худо эълон мекунад.

Қуръон (аз араби қироат, хондан) — китоби муқаддаси пайравони дини ислом буда, аз тарафи Аллоҳ таъоло ба Муҳаммад (с.а.в.) ба воситаи ваҳӣ нозил шудааст. Қуръон дар зарфи 23 сол нозил шуда, аз 114 сура иборат аст.

Аввал қурайшҳои Макка дини навро хуб напазируфтанд. Дар натиҷа соли 622 Муҳаммад (с.а.в.) бо тарафдорони худ ба **Ясриб** (Мадина) омад. Ин воқеа номи **ҳиҷрат** (кӯчидан)-ро гирифт ва оғози солшумории мусулмонӣ ҳисоб мешавад.

Ясриб Муҳаммад (с.а.в.)-ро хуб пазируфт. Мадинагиҳои мусулмон ва дигар қабилаҳои ба онҳо ҳамроҳшудаи араб барои Макка мубориза бурда зафар меёбанд. Шаҳр беҷанг гирифта, даргоҳҳои муқаддас аз санамҳо ва маъбудаҳо тоза карда мешавад. **Каъбаи** Макка ба зиёратгоҳи асосии мусулмонон табдил меёбад. Муҳаммад (с.а.в.) қабилаҳои арабро ба бас кардани низоми байни якдигар ва қабули дини ислом даъват мекунад. Дар давоми 10–12 соли оянда шаҳр ва қабилаҳои кӯчманчии Арабистон пайи ҳам ба Муҳаммад пайғамбар итоат мекунанд.

Расми 40. Макка. Каъба

Ба соли 630 омада қисми калони арабҳо мусулмон мешаванд. Макка ба маркази дини ислом, барои тамоми олами мусулмон ба шаҳри муқаддас табдил меёбад. Дар асоси ин дин дар нимҷазираи Арабистон давлати ягонае пайдо шуд, ки қабилаҳои кўчманчӣ ва муқимро муттаҳид карда буд.

1. Аз харита нимҷазираи Арабистонро нишон диҳед.
2. Дар бораи машғулияти хоҷагидорӣи қабилаҳои араб нақл кунед.
3. Дар бораи машғулияти асосии арабҳо (чорводорӣ, деҳқонӣ, хизмат расондан ба қорвонҳои савдо) ҳикоя намоед.
4. Аз чӣ сабаб дар байни арабҳо ба дини яккаҳудой зарурат пайдо шуд?
5. Дар бораи ҳаёти Муҳаммад пайғомбар (с.а.в.) чиҳоро (ривоят, ҳадис) медонед?

Бо сохти иҷтимоие, ки арабҳо то ташкили давлаташон зиндагӣ мекарданд, бо яке аз халқҳои Европа чӣ хел монандие дошт? Муқоиса карда, нақл намоед.

§ 11. ХИЛОФАТИ АРАБ

Ба вучудони хилофат. Баъд аз вафоти Муҳаммад пайгамбар (с. а. в.) ҳамсафони наздики ӯ **Абӯбакр** (632–634) ба халифаги («ҷонишини») интихоб мешавад. Ҳангоми идоракунии ӯ аҳолии Арабистон пурра ба ислом гузашта буданд. Халифаи оянда **Умар** (634–644) бо сахиги, адолатпарварӣ ва қатъият оиди дин дар олами ислом шўҳрат пайдо кард. Дар даври ӯ арабҳо **Фаластин**, **Сурия** **Миср** ва **Либия**, қисми калони **Эронро** истило карданд.

Дар даври халифа **Усмон** (644–656) Эрон пурра истило шуд. Лашкари хилофат **Догистонро** гирифта, ба соҳилҳои **Амударё** наздик мешавад. Дар даври Усмон оятҳои **Қуръон** гун карда ба шакли китоб оварда мешавад. Ҳукмронии халифаи охирин аз саҳобагони пайгамбарамон **Али** (656–661) дар ҷангҳои **тўлонӣ** бо рақибон мегузарад.

Лашкари хилофат дар оғози асри VIII Африкаи Шимолиро пурра забт кард. Лашкари арабҳо бо сардории **Ториқ ибни Саид** соли 711 аз гулўгоҳе, ки минбаъд **номашро** гирифт – **Гибралтар** (аз ибораи **Ҷабал-ат – ториқ**, яъне **кўҳи Ториқ**) гузашта, Испанияро ишғол кард. Юришҳои Европа то остонаҳои шаҳри **Бордо** давом мекунад. Соли 732 дар ҷанги **Пуате** ҳокими франкҳо **Карл Мартелл** арабҳоро торумор карда, **пеши роҳи онҳоро** ба **Франсия** мегирад.

Арабҳо дар **Шарқ Кавказ** ва **Осиёи Миёна**ро гирифта, аҳолиро ба ислом мегузаронанд. Юришҳои шарқии хилофат дар **Осиёи Миёна** то **Талас**, дар **Ҳиндустон** дар **Мўлтон** анҷомид. Дар натиҷаи истилоҳои асри VII–нимаи аввали асри VIII **хилофати Араб** ташкил шуд, ки ҳудуди хеле калонро дар бар мегирифт.

Расми 41. Ҷанговари Хилофати араб

Расми 42. Қуръони халифа Усмон, ки дар Тошкент маҳфуз аст

Муносибатҳои мулкӣ хилофат. Ҳамаи заминҳои арабҳо дар кишварҳо забт карда аз они давлат эълон шуда бошад ҳам, ба соҳибони аввала тааллуқ монд.

Баъди истилои Сурия ва Эрон ашрофони араб аз халифа мепурсанд, ки заминҳои забтшуда тақсим гардад. Лекин халифа Умар мефармояд, ки заминҳо дар ихтиёри соҳибонашон монад.

Расми 43. Ҷанги Пуате дар соли 732

Заминҳои ҳокимон, амалдорони дар ҷанг ҳалокшудаи кишварҳои истилошуда, вакилони ҳокимият ба хазинаи хилофат мегузарад. Ин хел замин майдони хеле калонро ташкил меод.

Андози замини арабҳо ҷорикарда — **хироч** сеяки ҳосилро ташкил меод. Аз бойҳое, ки исломро қабул накарданд, 48, аз миёнаҳолҳо 24, аз деҳқонони камбағал ва ҳунармандон 12 дирҳам андози **ҷизя** мегирифтанд. Андози чорво ва савдо **закот** 1/40 ҳиссаро ташкил меод. Дар хилофат аз меҳнати гуломон низ истифода мекарданд.

Шӯришҳои халқӣ зиди арабҳо. Дар асрҳои VIII–IX дар кишварҳои истилошуда чандин шӯришҳои халқӣ сар заданд. Дар шӯриши соли 685–687 дар шаҳри **Кӯфай** Ироқ араб ва форсҳо — камбағалон ва ҳунармандони шаҳр иштирок карданд. Он то соли 687 давом кард.

Дар исёни бо сарвари **Абӯмуслим**, ки дар соли 747 сар шуд, дар воҳаи Марви ҷануби Осиеи Миёна табақаи гуногуни аҳоли иштирок карданд. Шӯриш Мовароуннаҳр ва Хуросонро ихота кард. Дар натиҷаи шӯриши Абумуслим ба ҳукмронии Умавиҳо хотима гузошта, ба сари хилофат сулолаи нав — **Аббосиҳо** омад.

Хилофати араб **солҳои 632–1258** ҳукмронӣ кард. Дар он сулолаи **Умавиҳо (661–750)** ва **Аббосиҳо (750–1258)** сиёсат бурдаанд.

Дар маркази Мовароуннаҳр Суғд солҳои 769–783 бо сарвари **Муқаннаъ** шӯриши бузурги халқӣ шуд.

Шўришгарон солҳои зиёд ҳуҷуми арабҳоро бомуваффақият зада гардонданд. Шўриши **Бобак** дар Озарбойҷон (соли 815) ҳам беш аз 20 сол давом кард. Дар таърих онро «шўриши сурхҷомагон» меноманд. Шиори онҳо «*Аз чиҳил сол фулом шуда зистан як рӯз озод зистан афзал аст!*».

Шўришҳои халқӣ, ҷангҳо, мубориза барои ҳокимият ба инқирози сиёсии хилофат овард. Соли 756 якумин амирии мустақил аз хилофат дар Испания ташкил шуд. Он аз асри X номи **Курдоба (Кордова)-ро** гирифт. Аз асри IX Миср, Эрон, Мовароуннаҳр ва Хуросон ба истиқлол расиданд. Дар дасти Аббосиҳо Шарқи Наздик ва нимҷазираи Арабистон монду халос. Хони муғул **Ҳалоку** соли 1258 Бағдодро ишғол карда, ба хилофат хотима гузошт.

Расми 44. Шўриш таҳти сарварии Бобак

1. Аз таърихи 20 соли аввали хилофат чиҳо хондеду медонед, нақл кунед.
2. Аз харита он кишварҳоро, ки арабҳо истило намуданд, нишон диҳед.
3. Дар ноибҳои мансуб ба хилофат кадом андозҳо гирифта мешуд? Кадоме аз онҳо пештар ҳам мавҷуд буд?
4. Бар зидди арабҳо дар қучоҳо шўришҳо сар заданд ва сабабҳои онҳоро баён намоед.

§ 12. ҲИНДУСТОН

Вазъияти дохилии кишвар. Баъди таназзули империяи кўшонӣҳо **Чандрагуптаи I** (320–340), ки дар Ҳиндустон ҳокимиятро ба даст гирифта буд, ба сулолаи Гуптаҳо асос гузошт. Пойтахти давлати гуптаҳо шаҳри **Паталипутра** буд.

Дар охири асри IV империяи Гуптаҳо гул-гул шукуфт. Айнан дар ин замон дар Ҳиндустон муносибатҳои мулкӣ ба вуҷуд омаданд.

Расми 45. Сутуни оҳанин дар даври гуптаҳо. Асрҳои V-VI

Ҳукмдорон ба наздикони худ— амалдорон, сардорони ҳарбӣ молу мулк инъом мекарданд. Дар натиҷа, табақҳои заминдорони калон ташаккул ёфт. Онҳо ғайр аз пардохти андоз аз деҳқонон ба ўҳдадорӣҳои меҳнатӣ гузаштанд. Дар асрҳои миёнаи барвақт ба каста - варнаҳо (табақа) ҷудошавии аҳоли: браҳманҳо, кшатрияҳо, вайшиҳо ва

шудраҳо нигоҳ дошта мешавад.

Муносибатҳои иҷтимоии Ҳиндустон дар асрҳои миёнаи барвақт соф феодали набуданд, одатҳои гуломдорӣ низ боқӣ монда буданд. Аммо аз меҳнати гуломон на дар истеҳсолот, балки дар корҳои хона истифода мешуд. Ҳўҷаин ғайр аз таъмини хўрокаи гулом сола як бор либос гирифта меод.

Парокандагии сиёсӣ дар кишвар. Дар асри VI ба Ҳиндустон эфталитҳо ҳуҷум карда, империяи гуптаҳоро заиф карданд ва истилогарон қисми калони кишварро забт намуданд.

Бино ба қайди таърихчии чин **Сюан Сзын**, ки дар асри VII ворида Ҳиндустон шуда буд, дар кишвар қариб 70 то князигариҳо буд.

Байни князҳо-роҷаҳо ҷангҳои доимӣ давом мекарданд. Ғанимати ҷанг ва замин байни ғолибон тақсим карда мешуд. Замини инъомшуда **грасс** («порча») номида мешуд, шахси ба он ноилшуда албатта аз хизмати ҳарбӣ мегузашт. Роҷаҳо ба амалдорони ба худашон мансубнабуда заминро ба муддати муайян барои истифода меоданд. Ин хел заминро **патта** (замини ба ёрлик гирифта) меномиданд. Патта ба баъзеҳо барои хизматҳои алоҳида низ дода мешуд. Баробари мустақамшавии муносибатҳои мулкдорӣ заминҳои патта аз авлод ба авлод гузашта, мероси мегардиданд.

Ҳиндустони аз низоҳои дохилии заифшударо истилогарони хориҷӣ горад мекарданд. Хусусан, ҳукмдорони давлатҳои мусулмонӣ, ки дар оҳибати парокандашавии хилофати Араб ташкил шуданд, дар асри XI ба Ҳиндустон ҳамла мекарданд. Лашкари ҳокими Ғазна **Маҳмуд Ғазнавӣ** дар ибтидои асри XI ба шимоли кишвар 17 бор юриш кардааст. Бо мурури вақт қисми шимолии Ҳиндустон аз тарафи мулкдорони мусулмон забт карда шуд.

Шугли аҳолӣ. Дар афсонаҳои халқҳои Шарқ Ҳиндустон чун кишвари сарватҳо тасвир шудааст. Дар Европа оиди бойгарию роҷаҳои ҳинд афсонаҳо паҳн шудаанд.

Аслан ин сарватҳо бар ивази заҳмати пурмашаққати халқ офарида шудаанд. Деҳқонон аз дарёҳо каналу ҷўйборҳо бароварда, заминҳои навро аз худ мекарданд ва аз онҳо сола 2–3 ҳосил мегирифтанд. Дар майдонҳои серҳосил шолӣ, пахта, найшакар, зиравориҳо ва чой мекарданд. Ба гузашти асрҳо ин зироатҳо дар кишварҳои ҳамсоя низ мекоштагӣ шуданд.

Ҳунармандони ҳинд бо маҳорати худ машҳур гашта буданд. Чизҳои тиллоӣ, зарфҳои аз тилло ва нуқра сохташуда берун аз Ҳиндустон баҳои баланд доштанд. Ҳайкалчаҳои одам ва ҳайвонҳо, ки аз устухони фил ва навъҳои саҳти ҷўб сохта мешуданд, на фақат қасри роҷаҳо, балки қасрҳои подшоҳони давлатҳои дигарро низ зеб мебахшиданд. Бо дастгоҳҳои оддӣ ҷўбӣ бофандаҳо матоъҳои нафис тайёр мекарданд.

Алоқаҳои савдоӣ. Дар ғарби кишвари Ҳиндустон шаҳрҳои зиёди бандарӣ буданд, ки ба онҳо аз кишварҳои гуногун ҳар гуна мол меоварданд ва маҳсулоти ранг ба ранги ҳунармандони ҳиндро ба гўшаҳои мухталифи дунё мебарданд. Ҳокими шаҳри калони бандари **Каликутро** “*хўҷаи баҳр*” мефутанд. Дар бозорҳои пурғавғои шаҳр молҳои маҳаллӣ ва хориҷӣ мефуруштанд. Савдогарони Хитой, Африка, Арабистон, Осиёи Миёна барои харидани газвор, чизҳои заргарӣ, атторӣ, зиравори ба шаҳрҳои ҳинд меомаданд.

1. Кадом варна-кастаҳои ҳиндҳоро медонед?
2. Дар бораи намудҳои заминдорӣ калон нақл кунед.
3. Кадом намуди заминдорӣ дар мамлакат мавҷуд буд? Онҳо аз шакли заминдорие, ки дар кишвари мо буд, чӣ фарқ доштанд?
4. Сарватҳои афсонавии Ҳиндустон дар ривоятҳои халқҳои Шарқ аз ҳисоби чӣҳо офарида мешуданд?

§ 13. ХИТОЙ ДАР АСРҲОИ IV – X

Муттаҳидшавии Хитой. Империяи гуломдории Хан дар асри III ба инқироз рӯ оварда, ба ҷои он се то давлати мустақили **Вей, Шу ва У** ташкил шуданд. Айнан он вақт дар Хитой муносибатҳои заминдорӣ ташаккул меёфтанд.

Ба муттаҳидшавии Хитой дар нимаи дуими асри VI хавфи ҳучуми ҳоқонати Турк омил шуд. Кишварро императори вакили **сулолаи Суй** (589–618), ки ҳокимияти номаҳдуд дошт, идора мекард. Дар ихтиёри он гайр аз лашкари сершумор амалдорони содиқ ҳам буд. Муттаҳидшавии кишвар ба ҷангҳои чорасринаи дохили хотима гузошт, ба пеш рафтани иқтисод ва маданият оварда расонд. Киштзорон васеъ шуда, аҳоли меафзояд, савдо пеш меравад, шаҳрҳо тараққӣ мекунанд. Ҳокимияти нав андозҳоро ба тартиб дароварда, ислоҳоти пул мегузаронад.

Дар асри III дар Хитой муносибатҳои заминдорӣ ташаккул меёбанд. Дар даври сулолаи Суй (589–618) Хитой ба давлати мутамарказ табдил ёфт.

Бо мақсади қавӣ намудани алоқаҳои савдоии байни вилоятҳои кишвар ва ба муносибатҳои савдоӣ кашидани ҳудудҳои байни дарёҳои Хуанхе ва Янсзи **Канали бузург** сохта мешавад. Ин тадбир на фақат роҳи ягонаи оби дар миқёси кишвар шуд, балки ба вилоятҳои шарқӣ барои

баромадан ба баҳр шароит фароҳам овард. Аммо ҳукмронии сулолаи Суй дер давом накард.

Яке аз ҳокимони маҳаллии шимолу ғарбии Хитой **Ли Юан** соли 618 тахтро ишғол карда, ба **сулолаи Тан** (618–907) асос гузошт.

Муносибатҳои заминдорӣ. Дар даври идораи империяи Тан тамоми замини кишвар мулки давлат эълон шуд. Дар сартосари кишвар ба деҳқонон порчаҳои хурди замин ба иҷора дода мешуд. Бино ба қонуни соли 624 ҳар як хонавода ғайр аз ҳавливу хонааш боз то 80 му (1 му — 6 сотих) замини киштро ба иҷора гирифта метавонист. Парвариши дарахти тут бар иловаи ҳар хел дарахтони мевагӣ барои хар як хонадон маҷбур карда шуд. Бино ба қонуни нав деҳқон замин ва ҳавлии худро фурӯхтан ё ба гаров монда метавонист. Аммо замини давлатиро фурӯхтан мумкин набуд. Деҳқон барои замини давлатӣ ғайр аз андоз боз ўҳдадорӣ меҳнатино бар дўш мегирифт. Хусусан, дар сарчашмаҳо зикр шудааст, ки барои сохтани канали бузурги Лоян 2 миллион, барои сохтану таъмири Девори бузурги Хитой беш аз 1 миллион кас ҷалб шуда буд.

Император ба ашрофон, лашкаркашон, амалдорон ва зодагони худ қитъаҳои калони заминро дод. Аз ҷумла, ба унвон ва мансабу мавқеи ашрофон нигоҳ карда аз 500 то 10 ҳазор му замин тўҳфа кард. Дар манбаъҳо аз хусуси аз 300 то 6 ҳазор му заминро тўҳфа кардан суҳан меравад. Аз ин заминҳои тўҳфашуда андоз гирифта намешуд.

Шаҳрҳо, ҳунармандӣ ва савдо. Дар асри VI шаҳрҳои Хитой каме пеш рафтанд. Дар ҳудудҳои сарҳади шаҳр-қалъаҳо бунёд шуданд. Дар бандарҳои дарёву баҳрҳо, ҷойҳои дорои ашёи хом савдову ҳунармандӣ равнақ карда, шаҳрҳои нав ба вучуд омаданд. Дар соҳили Канали бузург ва баҳр аз асри VII сар карда, ба вучуд омадани шаҳрҳои **Ханҷоу**, **Кайфин**, **Янҷоу** ҳам ба ривочи савдо ва ҳунармандӣ вобаста

Расми 46. Император Ли Юан

буд. Ин чараён пурзӯр намудани қонунҳоро тақозо менамуд. Императорони Тан шабона ба кӯчаҳои шаҳр баромаданро манъ карданд. Дарвозаҳои шаҳр шабонаҳо баста мешуданд. Касе, ки шабона аз девори шаҳр гузарад, бо 70 дарра ҷазо медид. Албатта ин чораҳо осоиштагии шаҳрҳо, амонии молу мулкро таъмин карда буд.

Расми 47. Тангаи даври сулолаи Тан

Дар асрҳои VII–VIII дар кишвар саноати кӯҳ, истеҳсоли чизҳои чинию сафоли авҷ кард. Дар айни ҳол ҳунармандони шаҳр иттифоқи касби (сех) ташкил карда, ҳунармандони ин ё он касб дар кӯчаву мавзёҳои алоҳида мезистанд.

Мутамарказ шудани Хитой ва тараққиёти иқтисодӣ болоравии савдору таъмин мекунад. Бозори **Янччоу** калон буда, ин шаҳр дар ҷои буриши роҳи оби ва хушки ҷой гирифта буд. Ярмаркаҳо низ ба пешрафти савдои дохилӣ хизмат мекарданд. Дар Хитой аз асри VII сар карда пули ягона — **сян** ҷорӣ карда шуд. Тангаҳои сиккашуда дар мобайн сӯроҳии чоркунҷа дошт ва пул ба ресмон гирифта мешуд.

Сиёсати хориҷӣ. Дар даври ҳукмронии сулолаи Тан хитойҳо бар зидди ҳоқонати турк ҷангиданд. Лашкари император соли 640 давлати **Гаочани** дар Роҳи бузурги абрешим ҷойгирбударо мағлуб намуд. Аз ин пас ҷангҳои тӯлонии зидди уйғурҳо сар зад. Ҷанги бистсолаи зидди ҳоқонати ғарбии Турк низ ба ғалабаи лашкари Хитой хатм шуд. Ҷанги зидди Корея дар соли 668 бо истилои пойтахти он **Пхенян** анҷом ёфт.

Хитой дар асрҳои VII–VIII сиёсати фаъоли хориҷиро пеш бурд: бо ҳоқонати Турк, хилофати Араб, Япония, Ҳиндустон ва Византия алоқаҳои савдо ва дипломатӣ ба роҳ монда шуд.

Дар даври **сулолаи нав** — **Сун** (960–1279) алоқаҳои байналхалқии Хитой васеъ шуд. Ин вақт бо Осиеи Миёна, Ҳиндустон, Ҳиндухитой ба воситаи баҳр бо Япония ва Индонезия савдо ривож кард.

Дар асрҳои миёнаи барвақт дар Хитой сулолаҳои Суй (589–618), Тан (618–907), ҳукмронӣ кардаанд.

1. Дар Хитой муносибатҳои заминдорӣ аз кай ташаккул ёфт?
2. Аҳволи деҳқонони кишвар чӣ хел буд?
3. Аз хусуси инкишофи шаҳрҳо, ҳунармандӣ ва савдо дар Хитой мисолҳо оварда, нақл кунед.
4. Ҳукмдорони сулолаи Тан дар бобати сиёсати берунӣ ба кадом муваффақиятҳо ноил шуда буданд?

§ 14. МАДАНИЯТИ МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ

Маданияти ислом ва Осӣи Миёна.

Дар кишварҳои аз тарафи хилофати араб истилошуда тамаддуни нав — тамаддуни араб пайдо шуд. Дар ташаккули он нақши дини ислом хеле калон аст.

Арабҳои ба кишварҳои дорои маданияти қадими олии Осӣи ғарбӣ омада нисбат ба юнониҳо, яҳудиҳо, суриягиҳо, форсҳо, суғдҳо ақибмонда буданд. Аммо маданияти ин халққоро аз худ карда, барои маданияти боз ҳам баландтар шароит ҳосил карданд. Хусусан, дар дарбори халифа **Ҳорунар-рашид** дар оғози асри IX «**Байт-ул-ҳикма**» («**Қасри донишмандӣ**») ташкил шуда буд.

Дар ин давр фанҳои дақиқ — ҳисоб, нучум, ҷуғрофия низ пеш рафт, ин ҷараён боиси равнақи ҳунармандӣ ва савдо гардиданд. Бо мурури замон глобус ва устурлобе, ки дар хилофат ихтироъ шуд, дар ҳамаи кишварҳо истифода мебуданд. Тибби Европа то миёнаҳои асри

Расми 48.
«Байт-ул-ҳикма»

XVII дониш ва тавсияҳои амалиро аз асарҳои алломаҳои осийеимиёнаги: **Абӯалӣ ибни Сино** ва **Абӯбакр Розӣ** гирифтаанд.

Ҳамватани мо **Муҳаммад Хоразмӣ** (асри IX) дар таърихи математика аввалин шуда, ба фанни алгебра асос гузошт. Рақамҳои ҳиндӣ, ки дар математика истифода мешуд, баъдтар дар Европа, фақат бо рақамҳои араби паҳн шуд.

Дар Бағдоду Димишқ расадхонаҳо барпо карда шуданд, дар онҳо аз андозаҳои мураккаб истифода бурда, астрономҳо меридиани кураи заминро чен карданд. Сайёҳони араб аз европоӣён чанд аср аввал ба Ҳиндустон ва Хитой, Африка ва ноҳияҳои канориҳои Европайи Шарқӣ рафта омада буданд. **Ал-Масъудӣ**, **Ибни Даст**, **Ибни Фадлан**, **Ибни Баттута** оиди ин кишварҳо асарҳо навишта, харитаҳо сохтаанд.

Адабиёт. Адабиёти мусулмонӣ аввал ба забони араби эҷод мешуд. Баъд, аз асри X сар карда он ба забони форсӣ тарҷума карда мешуд. Шеърӣи мусулмонӣ ба дараҷаи баланд баромада, дар сабқҳои гуногун шакл ёфт.

Сайёҳон ва савдогарон аз кишварҳои бегона нафақат чизҳои аҷиб, балки ҳикояҳои оиди саргузаштҳои ғароиб, афсонаҳои халқҳои дигарро меоварданд. Онҳо аз ин хусус дар дарбори халифа,

Расми 49. Масҷиди Кордова.
Шифти нақшани гумбаз

Расми 50. Қоҳира. Масҷиди Ҳасан

базми ашрофон, дар кӯю кўчаҳо нақл мекарданд. Дар асоси ин гуна асарҳо дурдонаи адабиёти араб “**Ҳазору як шаб**” ба вуҷуд омадааст.

Меъмори. Дар хилофат меъмори нисбат ба дигар соҳаҳои санъат хеле тараққи карда буд. Дар кишварҳои тобеи хилофат қасрҳои мўхташам, масҷиду мадрасаҳо, қалъаҳо бунёд карда шуданд. **Қасри Ал-Ҳамрои** Гранада (Испания), масҷиди Кордова (Испания), **масҷиди Ҳасан** дар Қоҳира, **мақбарои Исмоили Сомонӣ** дар Бухоро дурдонаҳои меъмории даври арабҳо ҳисоб мешаванд.

Хаттотӣ-хушнависӣ ҳам яке аз соҳаҳои асосии маданияти хилофат буд. Хаттотон ба мазмуни матн нигоҳ карда, намудҳои гуногуни хатро ихтироъ карда буданд. Оятҳои “Қуръони карим” барои ороиш додани дохилу беруни биноҳо — дурдонаҳои меъмории исломӣ кор меоданд.

Маданияти Шарқ ба маданияти ояндаи Европа таъсири неки худро расонд. Дар асрҳои минбаъд олимони европой аз дастовардҳои кишварҳои Осие дар соҳаи математика, тибб, нучум, харитасозӣ аз бар намудаанд.

Санъат. Маълум аст, ки дар дини ислом ақида дар бораи манъи тасвири ҷонзоти зинда паҳн шуда буд. Аслан тасвири худо, инчунин сачда ба чизҳои тасвиршуда манъ буд. Санъати тасвирии мусулмонӣ дар соҳаи ороиши китоб ба қуллаи баланд баромада буд. Дар китобҳо тасвирҳои зиёди одамон ва ҳайвонҳо аҷиб кор фармуда мешуданд. Матн бо нақшҳои мураккаб зеб дода мешуд. Аммо асоси санъати мусулмонҳоро на тасвир, балки санъати хушнависӣ-хаттотӣ ташкил меод. Алифбои арабӣ дар асри VI дар Сурия дар асоси алифбои оромӣ ё арабҳои насронӣ офарида шуд. Он аз 28 ҳарф иборат буда, аз рост ба чап навишта мешавад. Агар дар насронӣҳо тасвири Худо дар салиб муқаддастарин бошад, дар ислом он дар сухани Худо тасвир мешуд. Суханро муқаддас медонистанд. Комебиҳои мусулмонҳо дар соҳаи хаттотӣ ҳайратомез аст. Ҳатто дар зарфҳо, матоъҳои қим-

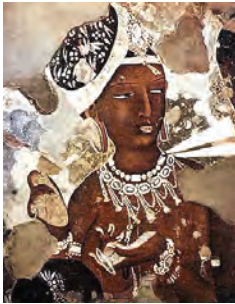
матбаҳо, аслиҳа ҳам бо шеърҳои пурҳикмат, суханҳои муқаддас оро дода шуда буданд. Дар инкишофи санъати хаттотӣ намояндагони хаттотони Эрон, Хуросон ва Моваруннаҳр ҳам беқиёс буд. Чунки онҳо сарфи назар аз фарқияти забони аз алифбои араби истифода бурдаанд.

Тарзи зиндагӣ. Маданияти зиндагии мусулмонҳо бо ҷиҳатҳои ба худ хосу диди аҷиб фарқ мекунад. Баъзе аз ҷиҳатҳои онро минбаъд европоӣҳо қабул кардаанд. Ба фаслҳо нигоҳ карда пӯшидани либос, дар базмҳо аввал пешкаш кардани шӯрбоҳо, баъд таоми гӯшти, пас аз он гӯшти парранда ва ниҳоят шириниҳо ҷорӣ гардид.

Аз замони Рим ва Византия аҳолии Шарқи Наздик дар ҳаммом шустанро ҳавас мекарданд. Мусулмонҳо ин одатро аз худ карда, дар тамоми кишварҳои истилошуда паҳн карданд. Дар шаҳрҳои азим садҳо ҳаммомҳо бино шуданд. Дар сохтани онҳо аз мрамор, мозаика ва нақшҳо истифода мешуданд, тозагию сариштагӣ эътибори калон дода мешуд. Мусулмонҳо ба тозагӣ ва сариштагӣ эътибори калон медоданд.

Маданияти ҳинд. Олимони ҳинд дар бобати илми ҳисоб, нучум, тибб ба комёбиҳои калон ноил шуда буднд. Дар баъзе шаҳрҳои ҳинд барои мушоҳидаи ҷисмҳои осмони расадхонаҳо мавҷуд буданд. Тадқиқоти мунаҷҷимони ҳинд барои пайдошавии фарзияи доирашакл будани Замин ва дар атрофи меҳвараш давр задани он имкон дод. Табибон бо асбобҳои мураккаби ҷарроҳӣ ва доруҳои дардро гиранда муолиҷаҳои ҷарроҳӣ мекарданд. Дар табобат аз доруҳои моеъ ва саҳт истифода мебуданд.

Меъмории ҳинд бо гуногунии худ фарқ мекард. Аксар ибодатхонаҳо, қасрҳои асримиёнагӣ то имрӯз маҳфуз ҳастанд. Дар Ҳиндустон ибодатхонаҳо, ки дар харсангҳои калон ё дохили ғорҳо сохта шудаанд, бисёр будааст.

Расми 51. Расме, ки дар ибодатхонаи Аҷанта ҳаққоқи шудааст

Яке аз ибодатхонаи машҳуртарин, ки дар ибтидои асри II пеш аз мелод — асри VII мелодӣ канда сохта шудааст, маҷмӯаи ибодатхонаҳои **Аҷанта** (Ҳиндустони Марказӣ) мебошад. Ин ибодатхонаи иборат аз 29 хонаро меъмрон дар сангҳо ҳаққокӣ карда, сохта онҳоро бо ҳайкалҳо, нақшҳо зеб додаанд. Дар ибодатхонаҳо ҳайкалҳои аҷоибӣ санг ва мисии худоҳо, одамон ва ҳайвонҳо гузошта шудаанд.

Маданияти Хитой. Хитойҳо, ки яке аз хатҳои аввалинро ихтироъ карда буданд, то имрӯз аз он истифода мебаранд. Дар Хитой ғайр аз илмҳои табиатшиносӣ: ҳисоб, нучум, чуғрофия ва таърих пеш рафтанд. Дар асри VIII яке аз муассисаҳои қадимтарини илмӣ **Академияи Ханлин** ташкил шуд.

Хитойҳо дар асри X аз селитра **порох** гирифтандро кашф карданд. Аввал аз порох ҳангоми мушакбозӣ истифода мебарданд, баъд аз ибтидои XI ба мақсади ҳарбӣ кор фармуданд.

Дар Хитой ба навиштани солномаҳо эътибори алоҳида дода мешуд. Масалан, оиди даври **сулолаи Сун** солномаҳои иборат аз 500 ҷилд то имрӯз расидааст.

Дар шаҳрҳои калон мактабҳо кушода шуданд ва дар онҳо амалдорони оянда тарбия мегирифтанд. Аз талабагон омӯхтани ҳисоб, грамматика, фалсафа ва адабиёт талаб карда мешуд.

Меъмронҳои Хитой аз санг, чӯб, мармар ва темир қасрҳои аҷиб: ибодатхонаҳо, манораҳо ва кӯпрӯкҳо бунёд мекарданд. Рассомон ба рӯйи коғаз, шохӣ, чӯб ва санг асарҳо беҳтаринро эҷод кардаанд. Хусусан, кашидани расмҳои деворӣ ривож карда буд.

Дар Пекин аз асри VIII сар карда рӯзномае бо номи «**Ахбороти пойтахт**» чоп мешуд. Дар он фармонҳои император ва воқеаҳои муҳим эълон мешуд. Рӯзномаро бар рӯйи чӯб сабт намуда, баъд зиёд мекарданд.

Расми 52. Дар даври сулолаи Тан дини буддави васеъ паҳн шуд. Ҳайкали Буддо дар бағали кӯҳ

Табибони Хитой муолиҷаҳои мураккаби ҷарроҳиро гузаронида, хусусиятҳои шифобахши растаниҳои гуногунро аниқ карда, дору месохтанд. Дар Хитой аввалин **пантомима** — театри имову ишора ташкил шуд. Паҳншавии буддизм на фақат ба ҳаёти хитойҳо, балки ба соҳаи меъморӣ низ таъсири калон расонд.

1. Аз чӣ сабаб фаъолияти алломаҳо ба мисли Муҳаммад Хоразми, Абӯали ибни Сино ҳам дар “Таърихи ҷаҳон”, ҳам дар “Таърихи Ўзбекистон” омӯзонида мешавад?
2. Қадом соҳаҳои илм дар хилофат ба дараҷаи баланд пеш рафта буд?
3. Расмҳои 49,50,51, 52 чӣ умумият ва чӣ фарқият доранд? Қиёс кунед.
4. Дар бораи умумият ва фарқияти маданияти мамлакатҳои Осӣё мулоҳизаи худро баён кунед.

Мусиқор ва сароянда Зирёб дар асри IX ҳаёт ба сар бурда, дар ин соҳа навигариҳо дохил кардааст. Мо аз кашфиётҳои Зириб имрӯз ҳам истифода мебарем. Вай ба мавсим нигоҳ карда, либос пӯшиданро татбиқ намудааст. Зарфи тунуки шишагин аз зарфҳои тиллогин ва нуқрагин қулай ва нафис буданахро исбот кардааст. Тартиби қатъии гузоштани таомро дар дастурхони тантанаҳо муқаррар намудааст: аввал таоми якум (мисли шӯрбо), баъд таоми гӯштин, сони гӯшти парранда ва пас аз он шириниҳоро тавсия кардааст.

БОБИ Ш. ХАЛҚҲОИ ДУНЁ ДАР ДАВРИ АСРҲОИ МИЁНАИ ТАРАҚҚИКАРДА (АСРҲОИ XI-XV)

§ 15. ШАҲРҲОИ ЕВРОПА ДАР АСРҲОИ МИЁНА

Тараққиёти хоҷагӣ. Дар асрҳои X-XI дар Европа истеҳсолот, хусусан ҳунармандӣ хеле пеш рафт. Такмилёбии олоти меҳнат, маҳорати устоён ба ҷудошавии ҳунармандӣ аз деҳқонӣ оварда расонд.

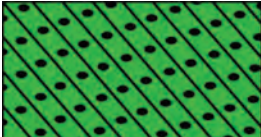

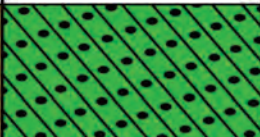

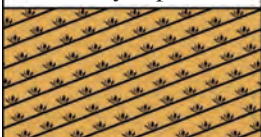

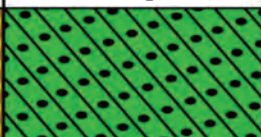
Дар зироат кишти такрорӣ ду майдонӣ ба се майдонӣ иваз карда шуд. Яъне киштзор ба се қисм ҷудо мешуд, дар якеаш зироати баҳорӣ, дар дуюмӣ ғалла кошта шавад, дар сеюмӣ шудгор карда, замин дам дода мешуд. Зимни ин усул на ними замин, балки аз се як қисми он бо зироат банд шуда, барои зиёдшавии маҳсулот замина мегардид.

Паҳншавии плуги вазнини чархдор барои 2-3 бор шудгоркунии замин имкон дод. Кашфи лаҷоми гардан плугро ба асп баста шудгор карданро тезонид. Баландшавии ҳосил барои пайдошавии маҳсулоти иловагӣ дар хоҷагии деҳқон ва ивазкунии он ба чизҳои ҳунармандӣ оварда расонд.

Асрҳои XI – XV барои таърихи ҷаҳон даври мутараққии асрҳои миёна ба ҳисоб меравад.

Расми 53. Шудгор кардани замин бо плуг

			соли аввал
кишти баҳори	кишти тирамоҳи	шудгор	
			соли дуюм
шудгор	кишти баҳори	кишти тирамоҳи	
			соли сеюм
кишти тирамоҳи	шудгор	кишти баҳори	

Расми 54. Киштивазкунии семайдони

Расми 55. Шаҳри асрҳои миёна

Чизҳои тайёркардаи ҳунармандон аз ҷиҳати намуд, адад ва сифат меафзояд. Аммо ҳокимияти феодалии деҳот озодии ҳунармандро маҳлуд мекард. Аз ин сабаб онҳо аз деҳа гурехта, ба дигар ҷойҳо рафта чиз тайёр мекарданд ва мефурӯхтанд.

Шаҳрҳои асрҳои миёна. Дар кишварҳои гуногуни Европа шаҳрҳо ҳар хел пайдо шуда, ривоч кардаанд. Аввал шаҳрҳои дар Италия ва ҷануби Франция: **Венетсия, Генуя, Флоренсия, Марсел, Тулуза** дар асрҳои IX–X тараққи карданд. Аз сабаби он, ки ин шаҳрҳо дар роҳи савдоии баҳри ҷой гирифта буданд, ин омил ба тараққиёти онҳо аҳамияти калон доштанд. Дар асрҳои X–XI дар шимоли Франция, Нидерландия, Англия ва Германия шаҳрҳои нав ба вучуд омаданд. Дар асрҳои XII–XIII дар заминҳои Венгрия, соҳилҳои Балтика ва Рус низ шаҳрҳо пайдо шуданд. Дар асрҳои

гуногун пайдошавии шаҳрҳо дар Европа ба тавофути тараққиёти иҷтимоиву иқтисодӣ вобаста буд.

Шаҳрҳо пеш аз ҳама дар ҷойҳои беҳавф, барои ҳимоя аз душман қулай, инчунин барои фуруҳтани чизҳои ҳунармандӣ дорои имконият сохта мешуданд.

Ҳаёти шаҳрҳо. Шаҳрҳо аксар вақт дар замини феодалон ташкил меёфтанд. Даставвал феодалон ба шаҳрҳои дар заминашонбуда ҳомиғи карда, ҳунармандонро аз андоз озод намуданд. Аммо баробари равнақу бойшавии шаҳрҳо ҳўчаинҳо аз онҳо даромади

калон мегирифтагӣ шуданд. Ҷабри феодалон барои пешравии ҳунармандӣ ва савдо монеъгӣ мекард. Дар натиҷа шаҳриён аз вобастагии сенорҳо халос шудани мешуданд. Аксар вақт шаҳрҳо озодии худашонро бар ивази пули зиёд муваффақ мешуданд. Агар ин хел имконият набошад, роҳи шўришро пеш мегирифтанд. Дар як қатор шаҳрҳои Франция дар асрҳои XII–XIII ба муқобили сенорҳо мубориза авҷ гирифт.

Ба ҳунармандон тайёркунии чизҳоро фармудани сокинони монастир ва қасрҳо, имконияти аз ҳамлаи душман пинҳон шуданро доштани онҳо дар оянда барои ташкили шаҳрҳо асос гардиданд. Шаҳрҳои **Мюнстер, Сен-Галлен, Сен-Дену** дар атрофи монастирҳо, **Страсбург, Гамбург, Аугсбург** дар атрофи қалъаҳои феодалон, **Падеборн, Бремен, Свейбрюккен, Брюгге** дар соҳилҳои дарё, дар паҳлӯи кўпруқҳо барпо шуданд.

Намуди шаҳрҳо. Аввал шаҳрҳо аз деҳот бо зиёд будани аҳоли фарқ мекарданд. Атрофи шаҳрҳо девори манорадори мудофиавӣ, хандакҳои об ихота мешуданд. Посбонҳо дар манораҳо шабу рўз иваз шуда меистоданд. Бо мақсади ҳимоя аз душман дарвозаҳои шаҳр ва кўпруқҳо аз оҳани мустақкам сохта мешуданд. Аз паси

Расми 56. Ҳаёти шаҳри асри миёна

дарвозаҳо аз дохил тамба мегузоштанд. Шабона кўпрукҳои болои хандакҳо бардошта, дарвозаҳо баста мешуданд.

Дар маркази шаҳр бозор ва дар паҳлӯи он ибодатхона ҷойгир шуда буд. Бинои шӯрои шаҳр — **ратуша** ҳам дар ин хел ҷой сохта мешуд. Дар даҳаҳои он ҳунармандони соҳиби ин ё он касб сукунат доштанд.

Аксари биноҳо аз ҷўб сохта мешуданд. Онҳо ба якдигар зич ҷой мегирифтанд. Кўчаҳо танг, баъзан барашон аз ду метр зиёд набуд. Кўчаҳо асрҳои зиёд шабона ҷароғ, қубури об ва канализатсия надоштанд. Ахлот низ ба худи кўча партофта мешуд. Зичии аҳоли, набудани тозагии шаҳрҳои Европа сабабҳои паҳншавии касалиҳои сирояткунанда ва марги зиёд одамон мешуданд. Сўхтор сар зада, тамоми хонаҳои ҷўбин ва ҳатто мавзехо тамоман нобуд мегаштанд.

Аҳолии шаҳр. Аксари аҳолии шаҳрро ҳунармандон, савдогарон, ҳаммолон, аробакашҳо, сартарошҳо ташкил мекарданд. Дар шаҳрҳои калон ашрофзодаҳо, феодалон, амалдорон, табибон, рӯҳониён ҳам бисёр буданд.

Қисми калони аҳолии шаҳр деҳқониро давом медоданд. Аз паси девори қалъа киштзорон, боғҳо, полиз ва ҷароғоҳҳои гўсфанд, гов, аспҳо мавҷуд буданд.

Расми 57. Кўчаи шаҳри асрҳои миёна

Аҳолии шаҳрҳои асри миёнаи Европа бисёр набуданд. Аксари шаҳрҳо 3–5 ҳазор аҳоли доштанд. Дар асрҳои XIV–XV ҳам дар шаҳрҳои азим то 20–30 ҳазор аҳоли зиндаги мекарданд. Дар шаҳрҳои калонтарин: **Париж, Константинопол, Милан, Флоренсия, Кордова, Севилия** 80–100 ҳазор аҳоли зиндаги мекард.

Ҳунармандӣ ва сехҳо. Асоси хоҷагии шаҳрҳоро ҳунармандӣ ташкил медод. Ҳунарманд соҳиби воситаи истеҳсолот буда, хоҷагиашро мустақил ба пеш мебард. Онҳо бо маҳсулоти худ бозорҳоро таъмин мекарданд. Аз

сабаби он, ки тамоми ҷараёни меҳнат дастӣ иҷро мешуд, ӯ хеле машаққат мекашид. Масалан, барои тайёр кардани дандони омоч оҳангар оҳани дар гулхани суп-сурх бо анбӯр гирифта, болои сандон мемонд ва бо болға ба шакли даркорӣ меовард. Устоёни касбҳои асосӣ ба иттифоқи сеҳӣ муттаҳид шуда буданд.

Сеҳ калимаи немисӣ буда, аввал номи зиёфати халифа ба усто, баъд иттифоқи устоёни ин ё он касбро мефаҳмонад.

Дар ҷамъомади умумии устоён низоми сеҳ қабул мегардид, ки иҷрои он барои ҳама ҳатмӣ буд. Оқсоқоли интихобшудаи сеҳ ба низом риоя кардани ҳунармандон, сифат ва миҳдори маҳсулотро назорат мекард. Дар низом дастгоҳҳои усто, шумораи шогирдон, халифаҳо нишон дода мешуд. Ин гуна тадбирҳо барои ташкили шароити якхела барои устоён ва пеш гирифтани рақобат гузаронида мешуд. Нархи моли тайёрро ҳам оқсоқол маълум мекард.

Дар аксар ҳолатҳо устоён 1–2 нафар халифа ва якчанд нафар шогирд доштанд. Муносибати байни онҳоро низ сеҳ назорат мекард. Муддати халифагӣ вобаста ба мураккабии касб 2–7 сол давом мекард, ин ҷараён бо тайёр кардани чизи хеле нодир ва аз имтиҳони оқсоқол гузаронидан тамом мешуд. Дар Германия халифа дар сеҳ-зиёфат гузаронида, баъд барои устогӣ руҳсат мегирифт.

Нақши сеҳ дар ҳаёти шаҳрҳо. Сеҳ ҷашнҳои аъзоёни худро ташкил меод. Агар ҳунарманде вафот карда монад, оилаи онро баъд аз маргаш ҳам дастгирӣ мекард. Сеҳҳо дар посбонии шаҳр ва мудофияи он ҳангоми ҷанг якҷоя шуда фаъолият мебуданд. Сеҳҳо герб, байрақ, ибодатхона ва ҳатто дар баъзе ҷойҳо қабристони худро доштанд. Агар сеҳҳо аввал барои ривоҷи истеҳсолот хизмат карда бошанд, дар асрҳои XIV–XV ба он монетгӣ мекардагӣ шуданд. Афзоиши устоёни ҳунарманд дар шаҳрҳо ба рақобати онҳо оварда расонд. Аз байни

Расми 58. Ҳунарманди асрҳои миёна

ҳунармандон ва савдогарон сардорони бадавлати сеҳ пайдо шуданд. Яъне дар сеҳҳо низ ба табақаҳо ҷудошавӣ сар шуд: сеҳҳои зарғари, мовути ва дигарон бой шуда рафтанд. Ин ҷараён дар шаҳрҳои калон, ба мисли **Флоренсия, Лондон, Бристол, Париж, Базел** рӯй дод.

Ҳунармандон ба устоги гузаштани халифаҳо мамоният нишон медоданд. Дар натиҷа табақаи халифаҳое пайдо шуданд, ки дар зарфи 10–12 сол ба устоги нагузаштаанд. Халифаҳо ба ҷамъиятҳои «**Бародарӣ**» муттаҳид шуда, ҳақу ҳуқуқи худро, аз 14–16 соат кам кардани вақти кориро талаб мекарданд. Бино ба манбаъҳо, дар асрҳои XIV–XV дар **Флоренсия, Перуджа, Сиена, Кёльн** шӯришҳои камбағалони шаҳр шуда гузашт.

1. Сабабҳои аз хоҷагии қишлоқ ҷудо шудани ҳунармандии Европаро нишон диҳед.
2. Ба фикри шумо, сабабҳои пайдоиши шаҳрҳо чист?
3. Дар бораи омилҳои пайдоиши шаҳрҳои нав дар Европа нақл кунед.
4. Оид ба ҳаёти шаҳрҳои асрҳои миёна, намуди онҳо чиҳоро медонед? Монандӣ ва фарқияти онҳоро бо шаҳрҳои Ўзбекистон дар асрҳои XI–XII эзоҳ диҳед.

§ 16. БОЛОРАВИИ ИСТЕҲСОЛОТИ МОЛ ДАР АСРҲОИ МИЁНА. БОЗОРҲО ВА ЯРМАРКАҲО

Пайдоиши хоҷагии молӣ. Сарфи назар аз назорати сеҳҳо ҳунармандон маҳсулоти худро барои бозор зиёд мекарданд. Аз ин сабаб талабот ба ашёи хом ва маҳсулоти

кишоварзӣ афзуд. Дар навбати худ манфиатдории заминдорони калон ва деҳқонон аз зиёд намудани маҳсулот низ меафзуд. Онҳое, ки маҳсулоти худро фурӯхта, чизҳои хунармандӣ мехариданд, бисёр шуданд. Шаҳрҳои калон акнун на фақат бо вилоятҳои атроф, балки бо кишварҳои хориҷӣ алоқаҳои савдоиро ба роҳ монданд. Акнун дар асрҳои миёнаи барвақт ба ҷои хоҷагии натуравӣ хоҷагии молӣ пайдо мешуд.

Хоҷагии молӣ — хоҷагиест, ки маҳсулотро барои ба бозор фурӯхтан ё иваз кардан тайёр мекунад.

Ҷоннокшавии савдо беҳтар кардани роҳҳоро талаб мекард. Дар Франция бо фармони шоҳ роҳҳои асосӣ сангфарш карда мешаванд. Аз дарёҳо кӯпрукҳои ҷӯби ва сангин мегузарониданд.

Савдо бо кишварҳои Шарқ. Савдогарони Европа ба бозорҳои Сурия, Миср, Эрон ва Осиёи Миёна рафта, аз бозорҳои Шарқ шоҳиворӣ, чизҳои зиннатӣ, зиравориҳо харид мекарданд. Роҳи бузурги абрешим, ки аз Хитой сар шуда, аз Осиёи Миёна мегузашт, дар бобати болоравии алоқаҳои савдоии кишварҳои Ғарб ва Шарқ аҳамияти калон дошт. Ин роҳи корвонҳо то соҳили шарқии баҳри Миёназамин мерасид.

Дар асрҳои XIII–XV дар Европайи Ғарбӣ роҳи савдоии **Левант**, ки Испания, Италия, Франсияи Ҷанубиро мепайваст, инчунин роҳи савдои **Шимолӣ** байни баҳри Балтика, шаҳрҳои Брюгге, Любек, Новгород ба пешрафти савдо нақш гузоштанд.

Беш аз 70 шаҳрҳои Германия, ки ба **Иттифоқи шаҳрҳои Ганза** муттаҳид буданд, дар роҳи савдои Шимол ҷой гирифта буданд.

Венетсия ва Генуя, ки дар роҳи Левант ҷой гирифта буданд, флоти пурзӯри баҳрӣ сохта, рақобати савдоии онҳо баъзан ба ҷанг ҳам табдил мешуд.

Савдогарон ва бозорҳо. Шаҳриён ба ки мол фурӯхтан, ба ки қарз додан, пулро барои ҷӣ сарф намуданро нағз медонистанд. Савдогарони пургайрат барои ғун кардани сарват ба сайёҳатҳои дурудароз ва хатарнок мебароманд.

Савдогарони италян дар соҳилҳои баҳри Миёназамин манзилгоҳҳои савдоии худ-**фактория**ҳоро ташкил карда буданд. Аксари онҳо аз Генуя ва Венеция буданд. Ин республикаҳои баҳри флоти аҷиби савдо ва ҳарбӣ доштанд. Киштиҳои онҳо аз Шарқи Наздик то Европа молҳои қимматбаҳо: шоҳиворӣ, зарфҳои чинӣ, зиравориҳои гуногун ва дигар чизҳо гирифта мегузаштанд.

Расми 59. Марко Поло

Намояндагони оилаи савдогарони венециягӣ — Полоҳо дар асри XIII то қароргоҳи хони муғулҳо дар дохили Осиё расида омаданд. **Марко Поло** аз саёҳати 25 сол давом кардаш 17 солашро дар хизмати хони муғулҳо **Хубилай**, ки Хитойро забт карда буд, гузаронд ва бори аввал аз европоиҳо асрори ин кишварҳоро дар китобаш тасвир кардааст. Европоиҳо фақат дар асри XIX аз баҳр гузашта, кишварҳои дар асри XIII сайёҳаткардаи Марко Полоро бо чашмони худ диданд. Баъди 200 сол сайёҳи генуягӣ **Христофор**

Колумб ин китобро хонда қарор кард, ки ба Ҳиндустон албатта хоҳад рафт.

Дар аксари шаҳрҳои Европа бозорҳо як ё ду рӯз ташкил мешуданд. Бозорҳои доимӣ фақат дар шаҳрҳои бузург буданд.

Афзоиши мубодилаи мол ва савдо барои сохтани бозорҳои шаҳрҳо эҳтиёҷ пайдо кунонид. Аз ҷумла, бозори нахустини пӯшида дар Лондон — **Блекюлхолл** дар охири асри XIV сохта шуд. Бозорҳо барои фурӯштани чизҳои маълум ихтисосонида шуд.

Банкҳо, ярмаркаҳо ва биржаҳо. Банкҳои аввалин дар асрҳои XIV–XV дар шаҳрҳои азими Италия пайдо шуданд.

Банк аз калимаи италянии *банко* гирифта шуда, маънояш *курсӣ*, *курсии дўкони саррофӣ* аст.

Ярмаркаҳо барои васеъшавии мубодилаи мол хизмат карданд. Барои ривочи ярмаркаҳо ҳокимон имтиёзҳо медоданд, масалан муваққатан аз андозии роҳ озод карда буданд. Дар ярмаркаҳо гайр аз хариду фурӯш, сайрҳои халқӣ, идҳо ҳам сурат мегирифт. Дар онҳо артистони сайёр, тамошои мусиқа ва сурудҳо, асарҳои сахна намоиш медоданд. Тамошоҳо, мушакбозиҳо барои тамошобинони деҳот, ки дар давоми як сол боре ба ин ҷоҳо меомаданд, тадбири дилкушо мегардиданд.

Ярмарка — номи ҷоест, ки савдои чакана баргузор мегардад, савдогарони кишварҳои гуногун иштирок карда, молро иваз ё харид мекарданд.

Ярмаркаи машҳуртарини Европай асримиёнагӣ дар **графии Шампан** — маркази шаҳри Реймс (дар шим. шарқии Франция) шуда гузаштааст.

Дар натиҷаи инкишофи муносибатҳои савдой бо дигар мамлакатҳо барои иваз кардани пул ба савдогарони кишварҳои гуногун зарурат пайдо шуд ва дар натиҷаи он дар кишварҳои Европа ҷои махсус — биржаҳо ташкил карда мешавад.

Калимаи **биржа** аз номи ҷое, ки назди меҳмонхонаи «Бурсе»-и шаҳри Брюгге вучуд дошт, гирифта шудааст.

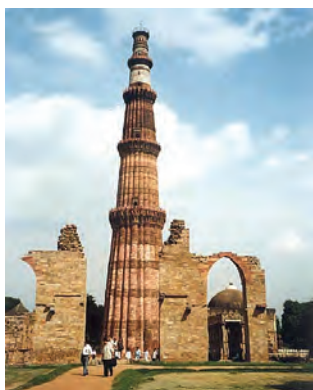
Биржаҳо соли 1409 дар Брюгге, соли 1460 дар Антверпен, соли 1462 дар Лион ташкил шудаанд.

Ҳамин тариқ дар Европа дар асрҳои XI–XV дар шаҳрҳо ҳунармандӣ ва савдо пеш рафта, биржа, банк, бозорҳо ба вучуд омаданд.

1. Аз харита роҳи савдои баҳри Левант ва мамлакат, инчунин шаҳрҳоеро, ки он мепайваст, нишон диҳед.
2. Дар бораи роҳҳои савдои баҳри Шимолӣ чиҳро дар ёдатон монд?
3. Барои шаҳрҳои асрҳои миёна бозор ва ярмаркаҳо чӣ гуна аҳамият доштанд?
4. Банкҳо ва биржаҳо чӣ гуна пайдо шуданд?

§ 17. ШАҲРҲОИ АСРҲОИ МИЁНАИ КИШВАРҲОИ ОСИЁ

Расми 60. Деҳли,
Манораи Қутб. Асри XIII

Шаҳрҳои асри миёна. Дар кишварҳои Шарқ даври мутараққии асрҳои миёна ба даврҳои гуногун рост омадааст. Ин ҳолат бо дараҷаи гуногуни тараққиёти истеҳсолот дар ҳар як кишвар эзоҳ дода мешавад.

Шаҳрҳо, ки даставвал чун марказҳои маъмури ё қалъаҳои ҳарбӣ пайдо шудаанд, баробари ривочи ҳунармандӣ ва савдо тараққи карда рафтанд.

Шаҳрҳои **Чанян, Лоян, Ханчжоу, Камакура, Киото, Осака, Деҳли, Бағдод, Бухоро** ва **Самарқанд** шаҳрҳои калонтарини Осие ба шумор мерафтанд. Дар ин шаҳрҳо мактабҳо, китобхонаҳо ташкил шуда, олимон, шоирон, рассомон, мусиқорон аз гўшаву канорҳои гуногуни мамлакат ҷамъ омада, зиндагӣ ва эҷод мекарданд. Шаҳрҳои Осие бинобар он, ки дар заминҳои давлатӣ ташкил шуда буданд, дар тафовут аз шаҳрҳои Европа бар зидди феодалон мубориза набурдаанд.

Дар яке аз давлатҳои калонтарини Осие-Хитой пайдоиши шаҳрҳои асримеёнагӣ ва инкишофи онҳо ба

асрҳои IX–XIII рост меояд. Шаҳрҳо ба императори Хитой тобеъ буданд.

Ба инкишофи шаҳрҳо ҷангҳои истилогарона мамониат мекарданд. Аз ҷумла, Ҳиндустон ва шаҳрҳои он дар асрҳои миёна борҳо ба ҳучуми истилогарони хориҷӣ дучор омаданд.

Шаҳрҳои асримиёнагии Япония дар ҷойҳои гуногун: дар атрофи ибодатхонаи буддавӣ, дар сари роҳ ва истгоҳи алоқа дар соҳили баҳр; атрофи қалъа ба вучуд омада буданд. Шаҳри **Хейян** соли 1177 дар натиҷаи сӯхтор вайрон шуд. Ин шаҳр баъди барқарор шудан номи **Киоторо** гирифта, пойтахти кишвар шуд. Киото дар давоми бисёр асрҳо маркази иқтисодӣ, динӣ ва маданияи Япония мешавад.

Ҳаёти шаҳрҳо. Шаҳрҳои Осиё низ роҳи ба худ хоси тараққиётро аз сар гузаронидаанд. Аз ҷумла, дар асри XI дар Хитой шаҳрсозӣ ба дараҷаи баланд мерасад. Император ва ашрофон қасрҳои мӯхташам сохта буданд. Аз сабаби норасоии ҷӯб дар мамлакат дар сохтмон бештар хишт, сафол ва санг истифода мебуданд.

Дар фарқияти шаҳрҳои Европайи Фарбӣ дар шаҳрҳои калони Хитой адои хизмати маишӣ беҳтар ба роҳ монда шуда буд. Аҳоли ба воситаи қубурҳои сафолӣ бо оби тоза таъмин буданд, тоза кардани шаҳрҳо аз ахлот ва корҳои сӯхторхомушкунӣ ба роҳ монда шуда буд.

Аҳолии шаҳрҳои Осиё нисбат ба Европа бештар буданд. Хусусан, аҳолии шаҳрҳои асримиёнагии Хитой зич ҷой гирифта буданд. Дар асри XVI дар **Пекин** 1 млн, дар **Нанкин** аз он бештар аҳоли будааст. Дар шаҳрҳои **Исфаҳон**, **Шерози** Эрон бештар аз 200 ҳазор нафар аҳоли зиндагӣ мекард.

Пойтахти салтанати Амир Темур **Самарқанд** дар охири асри XIV– ибтидои асри XV тараққӣ карда, дар дунё ном бароварда буд. Шоирон ва файласуфони асрҳои миёна Самарқандро чун «*Сайқали рӯйи замин*» таърифу тавсиф намудаанд. **Бухоро** ҳам дар олами Шарқ мақоми худро дошт, он чун маркази дини ислом, савдо ва ҳунармандӣ шӯҳрат пайдо карда буд.

Расми 61.
Арки Бухоро

Шаҳрҳои давлатҳои мусулмонию Осиё дар асоси тарҳи умумӣ: дар марказ — **арк**, қалъаи ҳокими шаҳр, дар атрофи он — **шаҳристон**, гузарҳои аҳолинишин барпо карда мешуданд. Дар атрофи шаҳр **работ** ҷой мегирифт. Дар он гузар ва маҳаллаҳои ҳунармандон мавҷуд буданд. Бинобар он, ки дар Шарқ ҷӯб кам буд, ашёи хоми сохтмон санг ва хишт буд. Ҳокимон, бойҳо қасрҳо ва ҳавлиҳои худро аз хишти пухта ва мрамор, камбағалон бошанд, хонашонро аз паҳса ва кулӯҳ месохтанд. Хонаи камбағалон тез-тез таъмирталаб мешуд. Одатан ин хона агар мерос монад, онро вайрон карда, ба ҷояш наваширо месохтанд.

Ҳунармандӣ. Ҳунармандони Шарқ қисми зиёди матоъҳои шоҳӣ, чизҳои зебу зиннатро барои фурӯхтан ба хориҷа тайёр мекарданд.

Дар шаҳрҳои Осиё ва Африкаи Шимолӣ ҳам сеҳҳои ҳунармандӣ баробари шаҳрҳо пайдо шуда буданд. Дар Шарқ аввал аҳолии шаҳрҳо аз андоз озод буданд. Бо мурури вақт аз савдогарон ва ҳунармандон андозҳои гуногун гирифта мешуданд. Дар хилофати Араб, Япония, Хитой оқсоқолҳои сеҳ аз устоён ва савдогарон андоз ҷамъ мекарданд.

Дар Хитой ҳамаи устоён маҷбуран аъзои сеҳ мешуданд. Соҳаҳои асосии ҳунармандӣ дар Хитой ба дараҷаи баланд расида буданд. Хусусан, фақат хитоӣҳо кишти сохтанд, ки дар он 600–700 кас ва аз он ҳам бештар одам меғунҷид. Онро **ҷонка** меномиданд.

Расми 62. Ҷонка

Шаҳрҳои дар Роҳи бузурги абрешим ҷойгирифтаи Осиёи Миёна маркази савдои транзитӣ ҳам буданд. Коғазу матоъҳои Самарқанд, чизҳои кулолони Ғичдувон, матоъҳо ва либосҳои устоёни Марв баҳои баланд доштанд.

Устоёни эронӣ дар асрҳои миёна бо парча ва матоҳҳои шоҳӣ, қолинҳои пашмини худ шӯҳрат доштанд. Савдогарон аслиҳаи пӯлодин, зарфҳои мисин ва нуқрагини Эронро бисёр харид мекарданд.

Савдо. Пайдошавии давлатҳои азими мутамарказ аз қабилҳои хилофати Араб, империяи Тан ва султони Деҳли савдоро ба манбаи калони даромад табдил доданд. Аз Шарқи Дур то баҳри Миёназамин роҳҳои корвон мегузашт. Бо воситаи халиҷи Форс, баҳри Сурх даҳҳо киштиҳои савдогарони араб, ҳинд ва хитой мегузаштанд. Дар тафовут аз Осиё ақибмондаи иқтисодӣ, ҷангҳои беамон Африқаро ба манбаи ашёи хом, намак, устухони фил, зираворӣ, қисман гуломон табдил дод.

Бозорҳои Осиё бо ғалоғулаҳои худ фарқ мекарданд. Бозорҳои асримиёнагӣ аксар вақт дар назди дарвозаи шаҳр сохта мешуданд. Дар дохили шаҳр бозорчаҳо фаъолият доштанд, дар онҳо маҳсулоти махсус фурӯхта мешуданд. Бозорҳои калони Осиёи Миёна ва Эрон аз чандин растаҳо иборат буданд. Ҳар як раста ба савдогарони ягон хели мол мефурӯхтагӣ ё ҳунармандони бо касби муайян машғул вобаста буданд. Дар асрҳои миёнаи барвақт дар Бағдод, Ишбилия (Севиля) ва Ғарнота (Гранада—Испания) бозори мардикорон мавҷуд буд.

Расми 63. Бозори Осиё

Дар бозорҳои Шарқ устохонаҳо ва дӯконҳои ҳунармандӣ ҷой гирифта буданд. Дар баъзе ҳолатҳо бозорҳои сайёр низ ташкил мегардид. Дар шаҳристонҳо савдогарон ва аҳолии атроф, деҳот барои фурӯши маҳсулоти худ ҷамъ мешуданд.

Шаҳрҳои асримиёнагии Япония: Нара ва Хейян, дар назди ибодатхонаҳои буддо, Отсу дар чорраҳа ва роҳи корвонгузар; шаҳрҳои Хуого, Сапаи дар соҳили баҳр; шаҳри Нагоя дар назди қалъа сохта шудааст.

1. Аз харита шаҳрҳои бузургтарини асримеёнагии мамлакатҳои Осиёро нишон диҳед.
2. Аз нигоҳи пайдоиш ва тараққиёт шаҳрҳои Осиё ва Европа кадом умумиятҳо доранд?
3. Дар бораи ҳаёти шаҳрҳои Осиё чиҳоро доништа гирифтед? Аз ин хусус ҳикоя кунед.

§18. ДИНИ НАСРОНИЌ ДАР АСРҲОИ МИЁНА

Паҳншавии дин дар Европа. Дини насронӣ аз асри IV дар байни қабилаҳои германӣ низ ба паҳн шудан сар кард. Шоҳи франкҳо **Хлодвиг** насрониятро дар охири асри V қабул кард. Роҳибони сергайрат, ки дар монастирҳои Англия ва Ирландия камол ёфта буданд, ба ғӯшаҳои канории Европа рафта, аҳолиро ба насроният гузарониданд.

Руси Киеви ва Булғория дар охири асри X мазҳаби православии насрониятро аз Византия қабул карданд.

Дини насронӣ дар Европа аз асри IV сар карда, паҳн шудааст.

Тақсимшавии калисо. Ба империяи Ғарбӣ ва Шарқии Рим тақсимшавии империяи Рим ба ҷудошавии калисо ҳам оварда расонд. Дар соли 756 бо ёрии шоҳи Франк дар Италия давлати папаҳои Рим — **вилояти Папа** ташкил карда мешавад. Калисои Византия ба ташкилоти динии тобеи давлат ва аз тарафи патриархи Константинопол идорашаванда табдил меёбад.

Рақобат барои ба зерӣ таъсири худ даровардани булғорҳо дар Европайи Шарқӣ расман ба ҷудошавии **калисоҳои католик-ғарбӣ** («ҷаҳон») ва **православи шарқӣ** («дини соф», «этиқоди ҳаққонӣ») оварда расонд. Аз миёнаҳои асри XI калисоҳои рим-католики ва юнон-православи мустақил фаъолият мебарданд.

Дар Ғарб ваъзи калисо ба латинӣ, дар Шарқ ба юнонӣ хонда мешуд. Агар калисои католики ба ҳамаи

рӯҳониён хонадор шуданро манъ карда бошад («селебат»), дар православҳо фақат ба роҳибон иҷозат дода намешуд.

Калисо ва давлат. Муносибатҳои заминдорӣ, ки дар асри V дар Европа сар шуд, калисоро низ фаро гирифт. Аз се як қисми киштзорон ба ихтиёри ибодатхонаву монастирҳо гузашт. Ин заминҳоро давлат аз андоз озод карда буд, дар онҳо садҳо ҳазор деҳқонони иҷоракор меҳнат мекарданд.

Ғайр аз ин, калисои насронӣ аз аҳолии андози ушр (даҳяки ҳосил) мегирифт. Аҳолии инчунин барои тамъиду никоҳи фарзанд, гузаронидани маросим таъзияи марҳум ва дигар оинҳо пул меод. Қисми зиёди даромади калисо ба хазинаи папаи Рим мерафт. Калисои католики аз ҳисоби «**индулгенсия**» (лотинӣ - «авф»), яъни фурӯхтани ёриқи авфи гуноҳ низ бой мегардид.

Дар Европа калисо ба ташкилоти муҳими давлатӣ табдил ёфт, ба ҷаъолияти сиёсату иқтисодии он даҳолат мекард, вазифаи судро иҷро менамуд. Ҷазои саҳти калисо-**интердикт** - дар кишвар муваққатан манъ шудани ибодат ва маросим буд.

Дар даври папагии **Инокентий III** (1198–1216) калисои католики ба қуллаи қудрати худ баромад. Гуфтаҳои вай «*чуноне, ки моҳ нурро аз офтоб мегирад, ҳокимияти шоҳ низ ҷилояшро аз папагӣ мегирад*» дар амал татбиқ мешуд. Папаи Рим ҳукмдорони герман, франсуз ва англисро ба воситаи интердикт тавба мекуноид. Ҳукми папаро роҳибон ба аҳолии мерасонд.

Дар Европа монастирҳои аввалин дар асри IV ташкил шуд. Роҳибон ҳангоми бекорӣ аз тоату ибодат бо хатотӣ машғул буданд. Баъзеяшон ба мактабҳои назди монастир дарс меоданд.

Муборизаи зидди даҳриён. Ононе, ки ба муқобили калисо ва таълимоти он мебаромаданд, **еретикҳо** (юнонӣ-«даҳриён») номида шуданд. Онҳо бар зидди сарват, расму оинҳои бодабадаи калисо баромада, тарафдори ғояи калисои оддӣ буданд. Барои муборизаи зидди еретикҳо суди калисо — **инквизитсия** (лотинӣ - «ҷустуҷӯ намудан»)

Расми 64. Аутодафе

ташқил шуд. Дар даври папа **Георгий IX** (1227–1241) ҷустуҷӯ намуда, ҷазо додани душманони калисои насронӣ, яъне инквизитсия ба қуллаи баланди худ баромад.

Фаъолияти инквизитсия хусусан дар Испания васеъ паҳн шуд. Дар он ҷо ҳатто дар гулхан партофта сӯзонидан - «**аутодафе**» (португалӣ - кори дин, эътиқод) ҳам истифода мешуд.

1. Дар Европа дини насронӣ кай расман эътироф гардид?
2. Сабабҳои ба калисои католикӣ ва православӣ тақсим шудари калисоро эзоҳ диҳед.
3. Калисо дар асрҳои миёна чӣ гуна мавқеъ дошт?
4. Савдои индулгенсияро чӣ хел фаҳмидед?
5. Инквизитсия чист ва он ба кӣ хизмат мекард?

§19. ЮРИШҲОИ САЛИБӢ

Юришҳои салибӣ. Юришҳои салибӣ ҷангҳои истилогаронаи феодалони Европайи Ғарбӣ ба Шарқӣ Наздик буд. Ин ҷангҳо солҳои **1096–1270** давом кард. Мақсад аз ин юришҳо ба воситаи забти заминҳои Шарқ пурзӯр намудани таъсири калисо буд.

Шароите, ки дар Шарқ дар асри XI ба вучуд омад, барои юришҳои салибӣ хеле қулай буд. Нимҷазираи Осиёи Хурдро туркони салҷуқӣ қариб тамоман забт карда буданд. Аз ин ҳудуд зиёратчиёни кишварҳои Ғарб, бо ҷойҳои муқаддаси Фаластин, бино ба ривоятҳо, роҳҳои ҷои дафни Исопайғамбар дар Қуддус мегузашт. **Қуддус** беш аз панҷ аср дар дасти мусулмонҳо буд. Гарчанде муносибати ҳокимон ва аҳолии маҳаллӣ ба зиёратчиён бад набуд, аммо ҷангҳои дохилии байни ҳукмдорони мусулмон, ки дар охири асри XI авҷ гирифт, зиёрати насронӣҳоро зери хавф мегузошт.

Императори Византия гарчанде бо папаи Рим муросо надошт, аммо барои муборизаи зидди душманони насронӣҳо ба Ғарб барои фиристодани лашкар муроҷиат кард. Папа **Урбани II** соли 1095 дар шаҳри **Клермони** ҷануби **Франсия** дар ҷамъомади калони калисо дар ҳузури ҳазорон рӯхониён, ритсарҳо ва халқи оддӣ нутқ кард. Вай онҳоро барои ҳифзи қабри Исопайғамбар дар Қуддус аз мусулмонҳо даъват кард. Папа ба иштирокчиёни юришҳо бахшидани гуноҳи онҳо ва агар ҳалок шаванд, аз ҷаннат ҷой гирифташанро талқин кард. Урбани II сарватҳо ва серҳосил будани «замини муқаддас»-ро хотиррасон намуд. Дар Фаластин «шир ва асал дарё шуда ҷорӣ гаштаниро, Қуддус нофи замин, заминаш ҳосилхезу ҷаннатмакон буданиро» таъкид кард.

Расми 65. Дар шаҳри Клермон ба юришҳои салиби даъват кардани папа Урбани II

Ин суҳбатро ҳозирон «Иродаи Худо ҳамин!», «Хоҳиши Худо ҳам чунин!» гӯён бо овози баланд тасдиқ мекарданд ва аз матоъ «бут», яъне акси «Салиб»-ро бурида, ба либосҳои худ медӯхтанд. Аз ин сабаб, иштирокчиёни ҷанг «салибдорон», ҷангҳо номи «юришҳои салибиро» гирифтанд.

Ҷамъомадҳои калисо - ҷамъомаде буд, ки аз асри III сар карда калисои насронӣ иборат аз рӯхониёни олимақом барои ҳалли муаммоҳои назарӣ, амалӣ ва идоракунии калисо ҷамъ меомаданд.

Калисои католикӣ барои иштирокчиёни юришҳои салибӣ бисёр сабукиҳо, аз ҷумла деҳқонро аз қарз озод, оилаи онҳо зеро ҳимояи калисо буданиро ваъда кард.

Мақсад ва вазифаҳои иштирокчиёни юришҳои салибӣ. Деҳқонон дар юришҳои салибӣ иштирок карда, аз ҳаёти

Расми 66.
Иштирокчиёни
юришҳои салиби

вазнини худ раҳо ёфтани шуда, дар Шарқ ба мулк ва ҳаёти хушбахтона умед бастанд. Аксари салибдорон ритсарҳо ва бештарашон аз оилаҳои камбағал буданд. Писарони хурдии оила баъди ҷорӣ шудани майорат, яъне ба писари калонӣ мондани мерос, ба мероси падар умед надоштанд.

Ритсарони ба ин ҳолат афтода барои шаъну шӯҳрат ва сарват ба роҳ баромаданд. Герсоғҳо, графҳо ва ҳатто баъзе шоҳу императорон низ ба Шарқ раҳсипор шуданд. Онҳо ният доштанд, заминҳои нав гирифта, аҳолии он ҷойҳоро зерӣ даст мекунанд. Дар ниҳояти қор иштирокдорони юришҳо дар Европа соҳиби эътибор мегаштанд.

Ба лашқар ҳатто савдогарон низ ҳамроҳ шуданд, онҳо орзу доштанд ба воситаи савдо қардани молҳои Шарқ зуд бой мешаванд. Агар гӯем, ки иштирокчиёни юришҳои салиби фақат фоидаи фикр мекарданд, хато мешавад. Онҳо манфиати модиро бо қори ҳимояи «қабри пайғамбар» аз мусулмонон муқаддас ва пайваста медонистанд.

1. Юришҳои салиби қист? Сабабҳои онҳоро нишон диҳед.
2. Қалисои қатолиқӣ юришҳои салибиро ба қадом мақсад истифода бурдани буданд.
3. Дар Шарқи Наздик барои юришҳои ҷи гуна шароит пайдо шуд?
4. Папаи Рим Урбани II ба иштирокчиёни юришҳои салиби ҷи хел сабуқиҳоро ваъда дод?

§. 20. ЮРИШҲОИ АВВАЛИНИ САЛИБИ

Юриши якумини салибӣ. Ба юришҳои аввалини салиби ритсарҳои вилоятҳои Франция, Италия ва

Германия чамъ мешаванд. Онҳо нағз мусаллаҳ, бо хӯрокии зарури ва пул таъмин буданд. Тирамоҳи соли 1096 дар пойтахти Византия — Константинопол ритсарони чамъомадаро император **Алексей I** савганди вассалиро ба онҳо бор мекунад. Ин маънои давлатҳои ояндаи насронӣ, ки дар Шарқи Наздик ташкил мешавад, бояд аз нигоҳи сиёсӣ тобеи Византия бошандро дошт.

Ҷуришҳо бо ташкил шудани давлатҳои салибдорон дар Сурия ва Фаластин хотима ёфтанд. Дар байни онҳо Шоҳии Қуддус давлати асосии салибдорон буд. Салибчиён ҳангоми забти Қуддус танҳо дар масҷиди ҷомеъ 10 ҳазор мусулмонро куштанд. Яҳудиён дар синагога (ибодатхона) - ашон сӯзонда мешаванд. Ҳангоми куштор занону бачаҳои зиёд ҳалок мегарданд. Ритсарӣ ба хонаи шаҳриён дохилшуда сипари худро ба дари хона овезон мекард ва ин маънои хона бо тамоми ҷиҳозаш мансуби хӯҷаини нав буданаширо мефаҳмонд.

Салибдорон дар Шарқи Наздик. Ритсарҳое, ки аз Европа омаданд, барои то 200 сол дар заминҳои истилошуда мондани насронихоро таъмин кард.

Дар Шарқи Наздик салибдорон деҳқонони маҳаллиро мутеъ сохтанд. Хӯҷаинони нав аз се як қисми ҳосилро чун андоз кашида мегирифтанд. Илова бар ин барои шоҳ, калисои насронӣ андоз гирифта мешуд. Дар оқибат нафрати аҳолии маҳаллӣ нисбат ба салибдорон пурзӯр шуда, шӯришҳо сар карданд.

Расми 67. Ҷанги арабҳо бо ритсарҳо

Расми 68. Шаҳри Қуддусро муҳосира намудани салибдорон

Орденҳои динию ритсарӣ. Орденҳои динию ритсарӣ, ки дар Фаластин ташкил шуд, аз орденҳои маъмули роҳибон фарқ дошт. Дар Фарб кори асосии роҳибон ибодат ва меҳнат бошад, вазифаи асосии аъзоёни орденҳои динию ритсарӣ ҷанг буд.

Ордени аввалини динию ритсарӣ ордени **госпиталиёрҳо** буд.

Онро баъзан ордени **иоаннийҳо** ҳам меномиданд. Баъди он ки мусулмонҳо Фаластинро гашта аз нав ишғол карданд, орден аввал ба ҷазираи Родос, баъди чанд аср ба Малта кӯчида рафт.

Ордени дуюми ритсарҳо ордени **тамплиёрҳо** барои Ҳимояи зиёратчиёне, ки ба Қуддус омада буданд, ташкил шуд. Он бо номи теппагии Қуддус, ки дар он ритсарҳо ҷой гирифта буданд, чунин номида шуд.

Тамплиёрҳо гайр аз гирифтани хайрияю инъомҳо бо судхӯри низ машғул мешуданд. Дар Европа оиди сарватҳои онҳо дostonҳо паҳн шуда буд.

Ордени сеюмини динию ритсарӣ ба Биби Маряма муқаддас бахшида шуд. Аз сабаби он, ки аксар аъзоёни он аз Германия буданд, онро **ордени Немис** (лотини **Тевтон**) номидаанд.

Расми 69.
Госпиталиёр

Расми 70.
Тамплиёр

Расми 71.
Ритсари Тевтон

Юришҳои салибии дуюм ва сеюм. Подшоҳони мусулмон аз тарафи Шарқ ва Ҷануб салибдоронро танг карда меомаданд. Барои бурдани муборизаи зидди онҳо феодалони Европа юриши дуюми салибиро ташкил карданд. Юриши дуюми салибӣ солҳои дар миёнаҳои асри XII ба амал омад. Дар он шоҳи Франция бо лашкари худ бевосита иштирок кард. Аммо ин юришҳо бемувафакат анҷом ёфтанд.

Мусулмонҳо дере нагузашта давлати пурқудрат ташкил карданд. Султони Миср **Салоҳиддин Айюбӣ** соли 1187 аз салибдорон Қуддусро кашида гирифт. Ин воқеа ба ташкили юриши сеюми салибии европоӣ (1189–1192) оварда расонд. Вале ин юриш бо иштироки императори германҳо, шоҳи Франция ва шоҳи Англия бемувафакат тамом шуд.

1. Аз чӣ сабаб императори Византия Алексей I аз ритсарҳои салибдор қасамёдро талаб кард?
2. Давлатҳоро, ки салибдорони юриши якум дар Шарқи Наздик ташкил кардаанд, аз харита нишон диҳед.
3. Орденҳои динию ритсари ба кадом мақсад ташкил карда шуданд?
4. Аз чӣ сабаб аҳолии ҳудудҳои истило шуда нисбат ба салибдорон кайфияти душманӣ доштанд?
5. Барои ташкили юриши сеюми салибӣ чӣ омил гардид?

§ 21. ЮРИШҲОИ НАВБАТИИ САЛИБӢ

Юриши чоруми салибӣ (1202–1204). Охири асри XII папа **Инокентий III** ба ташкили юришҳои нави салибӣ сар кард.

Салибчиён аз Венетсия ба воситаи баҳр барои ба Фаластин бо киштиҳо бурдани лашкар аҳд баста, 85 ҳазор пули маркаи нукрагӣ доданро ба зимма мегиранд.

Расми 72. Салибдорон бо савдогарони Венетсия мулоқот мекунанд

Салибдорон аз се як қисми ин пулро дода натавониста, маҷбур мешаванд бар зидди рақиби Венетсия дар соҳаи савдо- бо Византия ҷанганд. Барои ин ҷанг баргардондани тоҷу тахт ба **Исааки II Ангел**, ки онро додарааш аз тахт дур карда ба чашмаш мил кашида буд, баҳона гардид.

Иштирокдорони юриши чоруми салибӣ — лашкари ритсарҳо ба деворҳои Константинопол наздик мешаванд ва соли 1204 ба шаҳр ҳуҷум мекунанд. Лашкари иборат аз бист ҳазор шаҳри аҳолиаш ним миллион нафарро ишғол мекунанд. Шаҳри

Константинопол аз вақти ташкилшавӣ акнун ба ганимати душман табдил ёфт.

Империяи Лотин (1204–1261). Лотинҳо (византиягӣҳо салибдоронро чунин меномиданд) дар харобаҳои Византия давлате ташкил карданд, муаррихони имрӯза Империяи Лотин меномиданд.

Расми 73. Ба Константинопол даромадани салибдорон

Лотинҳо (ритсарҳои салибдор) дар заминҳои истилошуда тартиботи худро барқарор карданд. Дар ин давлат низ чун дар Европайи Ғарбӣ қасрҳои ритсарҳо қад кашиданд. Тахти партиархи Константинополро рӯҳониёни католик ишғол карданд, деҳқонон ба мутеъгии шахсии ритсарҳо

даромаданд. Аксари ритсарҳои Византияро забт карда ба ватан баргаштанд. Боқимондаи онҳо дар империяи Лотин танҳо бо интизоми оҳанинашон нигоҳ доштанд.

Аммо ба туфайли муқовимати мардонавори юнониёни маҳаллӣ лотинҳо сарзамини Византияро пурра ба даст дароварда натавонишанд. Империяи Лотин

худаш низ дере нагузашта ба якчанд князиҳои хурд-хурд тақсим шуда рафт.

Барқароршавии Византия. Умеди византиягиҳо оиди аз ватанашон дур кардани лотинҳо барабас нарафт. Аҳолии забтшуда салибдоронро хуш намедиданд, лотинҳо байни худ муросо надоштанд.

Дар яке аз рӯзҳо дастаҳои никеягиҳо барои “тарсондани” лотинҳо ба Константинопол омаданд. Дар он ҳол лотинҳо барои ҳуҷум ба никеягиҳо ба баҳр рафта, шаҳрро бе Ҳимоячиён гузошта буданд. Юнониёни Константинопол наздикшавии лашкари никеягиҳоро шунида, дарвозаҳои шаҳрро кушоданд. Бо ёрии онҳо никеягиҳо вориди шаҳр шуданд, пойтахтро дарҳол гирифтанд. Лотинҳои ақибгашта аз даст рафтани шаҳрро диданд ва ғайр аз ба киштиҳо савор шуда, ба Европа баргаштан дигар чора надиданд. Императори Никея асосгузори охирин сулолаи василевсҳои Византия **Михаили VIII Палеолог** 15 августи соли 1261 ба Константинопол тантанавор дохил шуд. Ҳамин тариқ, империяи Византия дубора барқарор шуд.

Акнун Византия аз кишвари пурқудрати дунё ба як қисми нимқазираи Балкан, давлати юнонии хурде мубаддал шуд.

Анҷомидан ва оқибатҳои юришҳои салиби. Юришҳои салибии асри XIII вазъияти Шарқи Наздикро тағйир дода натавонист. Юриши ҳаштуми салибие, ки шоҳи Франция **Людовики IX** солҳои 1269–1270 ташкил кард, охирин юриши салиби шуд. Дере нагузашта, мулкҳои салибдорон дар Шарқ пайи ҳам ба дасти мусулмонҳо гузашт.

Сабаби асосии ба охир расидани юришҳои салиби аслан дар дигаргуниҳое, ки дар охири асри XIII дар Европайи Ғарбӣ ба амал омад, ба ҳисоб меравад. Ҷангалҳо бурида ба киштзорон табдил мешаванд. Як қисми аҳолии безамини деҳот ба шаҳрҳои равнақёфта мераванд. Пурзӯр шуда рафтани ҳокимияти шоҳ ва сиёсати мутамарказкунии кишвар барои дар лашкари шоҳ давом додани хизмат ба ритсарҳо имкон дод.

Савдогарон бори дигар ба афзалияти давом додани савдору дар шароити осуда бовар ҳосил карданд.

Юришҳои салибӣ ба мақсади асосиашон – дар Шарқ ташкил кардани давлати тавонои насронӣ расида натавонистанд. Садҳо ҳазор иштирокдорони он ҳалок шуда, зарари калони молиявӣ ҳам ворид сохт.

Аммо шиносӣ ба маданияти баланди Шарқ тарзи зиндагии феодалҳои Европаро якбора дигар кард. Дар натиҷа дар кишварҳои Европа андозро на бо мол, балки бо пул гирифтани шуданд. Баъзе феодалон деҳқонони мутеъро бар ивази пул озод карданд.

1. Ба фикри шумо, юриши 4-уми салибӣ аз юришҳои аввалин чӣ фарқ дошт?
2. Аз чӣ сабаб империяи Лотин, ки салибдорон дар Византия барпо карда буданд, умри дароз надид?
3. Сабабҳои бе муваффақият анҷом ёфтани юришҳои охирини салибӣ ва умуман ин ҷангҳоро гуфта диҳед.
4. Юришҳои салибӣ барои Европа ва Осиё чӣ гуна натиҷа ва оқибатҳоро ворид кард?

БОБИ IV. ТАШКИЛЁБИИ ДАВЛАТҲОИ МУТАМАРКАЗ ДАР ЕВРОПА

§ 22. ТАШКИЛЁБИИ ДАВЛАТИ МУТАМАРКАЗИ ФРАНСИЯ

Ҳокимияти шоҳ. Дар он ҳоле, ки салибдорон дар биёбонҳои Сурия бар зидди мусулмонон меҷангиданд, Франция давраи хеле вазнинро аз сар мегузаронд. Шоҳии Франки Фарбии аввала ба чандин князиҳои хурду калони аз якдигар мустақил тақсим шуда рафт. Ин князиҳо ба мерос гузашта, боз тақсим мешуданд, дар натиҷаи никоҳҳои сулолави аз даст ба даст мегузаштанд. Молу мулки шахсии шоҳ (доменаш) дар шимол аз Париж, дар ҷануб то Орлеан ҷой гирифта буд. Герсоғҳои **Нормандия, Бургундия, Бретан, Аквитания** нисбат ба шоҳ худуди бештар аҳоли доштанд. Дар домени шоҳ феодаҳои ба ӯ итоат накарда, қалъаҳо сохта, худро мустақам намуданд.

Расми 74. Қалъаи де
Е дар Нормандия

Домен (лотинии доминиум- мулк)- замини шоҳ, герсоғ, граф ва баронҳо, ки дар он ҷо деҳқонони мутеъ меҳнат мекарданд.

Шоҳ **Людовики VI** дар аввали асри XII барои ҷори намудани тартиб дар домени худ ҳаракат кард. Вай шаҳрҳои Бурж ва Сансро ба домени худ ҳамроҳ кард. Шоҳ қалъаҳои баронҳои худсарро вайрон намуда, ба худ тобеъ кард. Кори **Людовики VI** барор карда, писарашро ба ягона меросхӯри герсоғи Аквитания хонадор кард.

Тақсимои меҳнат дар байни вилоятҳо. Дар Франция асрҳои X–XI кишоварзӣ, ҳунармандӣ ва савдо оҳиста-оҳиста рӯ ба тараққиёт ниҳод. Дар асри XII дар заминҳои

акнун азхудшуда мутеъгии деҳқонон бекор карда шуд, як қисми андозро бо пул мегирифтагӣ шуданд. Дар натиҷа деҳқонон як қисми маҳсулоти худро ба бозор мебароварданд. Дар кишвар феодалон заминҳои худро ба деҳқонон ба иҷора меодагӣ шуданд. Ин тадбир муносибати деҳқононро ба замин беҳтар кард.

Тақсимои меҳнат байни вилоятҳо пурзӯр шудан гирифт. **Нормандия** дар истехсоли оҳан, намак, парвариши асп ва чорвои калон, **Шампан** ва **Бургундия** дар бобати винопазӣ, нахи зағир ва матои пашмин ихтисосонида шуд. Савдогарон ин маҳсулоти худро ба ярмаркаи Шампан мебарданд. Дар натиҷа, ин маҳсулот дар сартосари кишвар паҳн мегардид. **Париж** маркази калонтарини ҳунармандӣ ва савдои минтақаи шимолу шарқии Франция гашта буд. Бинобар болоравии тақсимои меҳнат бо ҳоли худ зистани вилоятҳо ба охир расид. Робитаи савдо онҳоро ба якдигар вобаста кард. Зарурати пеш бурдани алоқаҳои иқтисодии байни вилоятҳо ба поён расонидани парокандагии феодалиро тақозо менамуд.

Тақсимои меҳнат дар байни вилоятҳо ба истехсоли ин ё он маҳсулот ихтисосонида шудани вилоятҳо аст.

Мубориза барои муттаҳид кардани кишвар. Баробари болоравии шаҳрҳо табақаи нави иҷтимоӣ – шумораи **шаҳриён** афзуд. Табақаи шаҳриён барои бартарафсозии худсариҳои феодалон тарафдори ҳокимияти шоҳи пурқудрат буд. Шоҳро феодалони майдаву миёна низ дастгирӣ мекарданд. Онҳо умедвор буданд, ки ҳокимияти шоҳи пурқудрат вайҳоро аз тазйиқи графҳо ва герсоғҳо халос мекунад. Дар чунин вазъият фақат феодалони калони динию дунёвӣ зидди ҷараёни мутамарказшавӣ буданд.

Шоҳи Франция Филиппи II бар зидди шоҳи Англия **Иоанн** барои мулкҳои англисҳо дар **Нормандия** муборизаро сар кард. **Нормандияи «марвориди тоҷи англисҳо»** ҳисобрафта дар ибтидои асри XIII кашида

гирифта шуд. Даре нагузашта **графии Тулуза** низ ба мулки шоҳ баргардонда шуд. Васеъшавии мулкҳои шоҳ бо ташкил кардани ташкилотҳои идораи умумидавлатӣ: Шӯрои шоҳ, Суди олии ва Садорати молия поён ёфт. **Людовики IX** ҷангу ҷидолҳои феодалиро дар мулки шоҳ манъ кард. Тангаҳои тилло ва нуқраи шоҳ сикказада дар тамоми вилоятҳои Франция мегузашт. Дар оқибати он 40 намуд пули герсогу графҳо сикказада оҳиста-оҳиста аз байн рафт. Ин тадбир муносибатҳои савдоиро ҳам пеш бурд.

Франсия ҳамин тавр ба давлати мутамарказ табдил ёфт. Ҳокимияти шоҳ тамоми ҳудудҳои кишварро ба зерӣ итлоати худ даровард.

Ҳокимияти мутамарказшудаи шоҳ — итлоат кунонидани ҳамаи ҳудуди кишвар бо ҳокимияти ягонаи шоҳ аст.

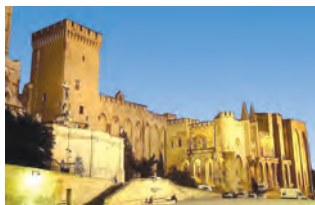

1. Кадом тадбир муносибати деҳқонро ба замин беҳтар кард?
2. Табақаҳоеро, ки аз мутамарказ шудани мамлакат манфиатдор буданд, нишон диҳед.
3. Дар бораи тақсимои меҳнат байни вилоятҳои Франция нақл кунед.

§ 23. ШТАТҲОИ ГЕНЕРАЛӢ

Филиппи IV ва Папа. Филиппи IV (1285–1314) мутамарказ намудани Франсияро давом дода, дар солҳои аввалин ҳумкрониаш графии Шампан, вилоят ва шаҳри Лионро ба домени шоҳ ҳамроҳ кард. Ҳаракати минбаъдаи ӯ барои ишғол кардани Фландрия — яке аз марказҳои савдоию ҳунармандии шимоли кишвар нигаронида шуд.

Филиппи IV аз шоҳони Европа аввалин шуда, аз калисо — соҳиби мулки калон андози замин талаб намуд.

Расми 75. Қароргоҳи папа дар Авинон

Папаи Рим **Бонифатсийи VIII** (1294-1303) гайр аз он, ки ба шоҳи Франция андоз супурдани рӯҳониёнро манъ кард, аз Филиппи IV аз ҷанги зидди Фландрия даст кашиданро талаб намуд. Ин хоҳишро шоҳ рад кард. Папа ҷавобан ба он барои аз калисо дур карда, онро тантанавор

эълон намудан, тайёри медид.

Штатҳои генералӣ. Ҷавобан ба ин иқдоми папа шоҳи Франция соли 1302 намояндагони се табақа: рӯҳониён, дворянҳо ва шахриёнро даъват карда, таклиф намуд, ки масъаларо бо папа муҳокима намоянд. Дар Франция табақаҳои якум ва дуум андоз намесупурданд, табақаи сеюм аз шахриён иборат буданд.

Филиппи IV ба ёри аҳли ҷамъият тақия карда, ба муқобили папа ҳаракат сар кард ва ғалаба кард.

Штатҳои генералӣ — «табақаҳои умумӣ») — муасси саи олии табақавию намояндагӣ дар Франция.

Дворянҳо (ашрофони номдор) — қисми имтиёзии табақаи феодалон. Имтиёз меросӣ буда, аз авлод ба авлод мегузашт.

Кардиналҳо архиепископи Франсияро ба папаги интихоб карданд. Вай дар бораи аз Италия ба шахри **Авинони** ҷануби Франция кӯчидан қарор мекунад. Авинон гарчанд ба мулки шоҳи Франция дохил набуд, зери таъсири он монд. Барои бозгашти папаҳо ба Рим қариб 70 сол зарур шуд. Ин солҳо (1309—1377) дар таърихи калисои Рим номи «**асири Авинон шудани папаҳо**» номида шуд.

«**Кори тамплейҳо**», ки Филиппи IV сар кард, дар Европа боиси овозаҳо гардид.

Дар яке аз шабҳои соли 1307 аксари аъзоён ва магистри бузурги орден ба ҳабс гирифта шуд. Ҳар гуна овозаҳо оиди сарвати зиёди орден ба сари аъзоёнаш бало шуд.

Ҳамин тариқ, дар асри XIV дар Франция монархияи табақавӣ, яъне давлати мутамаркази ба ҷамъомади намояндагони табақа таъяқунанда ташкил шуд.

1. Аз ҷи сабаб Филиппи IV бо папаи Рим ба низоъ рафт?
2. Дар бораи табақаи аъёнҳои номдор ҷиҳоро доништа гирифтед?
3. Мақсад аз даъват намудани Штатҳои генерали дар таркиби васеъ ҷи буд?
4. «Кори тамплейҳо» аз тарафи Филиппи IV ҷаро ташкил карда шуд?

§ 24. ОҒОЗИ ҶАНГИ САДСОЛА ВА ДАВРИ АВВАЛИ ОН

Ҷанги садсола ва сабабҳои он. Ҷанги байни Англияю Франция, ки дар солҳои 30-юми асри XIV сар шуда (1337–1453) ба танаффусҳо беш аз сад сол давом кард, дар таърих номи «**ҷанги садсола**»-ро гирифт.

Баъд аз вафоти Филиппи IV аз зоти марди даъвогари тахт пайдо нашуд. Аз асри X сар карда оилаи Валуаҳо вориси Капетингҳо доништа мешуд. Аммо шоҳи англисҳо **Эдуарди III** набераи духтарии Филиппи IV-ро аз ҳар гуна валуаҳо бештар ба тахт ҳақдор эълон кард.

Баҳс оиди ворисӣ бо ёрии шоҳ ҳал карда мешавад. Шоҳи Франция соли 1337 аз тарафи англисҳо забт шудани замини Аквитанияро дар ҷанубу ғарбии кишвар эътироф кард. Ҷавобан ба ин Эдуарди III бар зидди Франция ҷанг эълон кард.

Оғози ҷанг. Ҷанги Англияю Франция дарҳол ба ҷанги умумиевропой табдил ёфт.

Расми 76. Ҷанговарони ҷанги садсола

Расми 77. Ҷанги назди
Пуате

Аз тамоми ҳудудҳои Европа ритсарҳо омада, ё ба хизмати англисҳо, ё ба хизмати франсузҳо даромаданд. Англисҳо соли 1340 флоти Францияро мағлуб карда, дар хушкӣ ба ҳуҷум гузаштанд. Ҷанги нахустини калон соли 1346 дар назди **Креси** ба амал омад, дар он лашкари франсиягӣҳо мағлуб гардид. Интизоми саҳти лашкари англисҳо, шумораи зиёди он, тайёрии пухта дар солҳои аввал бартари Англияро таъмин кард. Дастаҳои камонгарони иборат аз деҳқонони озод ҳам яке аз омилҳои ғалаба гардид. Лашкари англисҳо фармони сарлашкароне, ки аз шоҳ маош мегирифтанд, бечунучаро иҷро мекарданд. Лашкари Франция аз воҳидҳои алоҳидаи ритсарҳо иборат буда, ҳар як ритсар мустақил ҳаракат мекард. Лашкар фармондеҳи ягона ва интизоми ҳарбӣ надошт.

Соли 1356 лашкари аз ҷиҳати шумора ду баробар зиёди Франция воҳидҳои шаҳзода **Эдуардро** таъқиб карда, дар назди Пуате ба он расида мееравад.

Эдуард бар ивази сар додани франсузҳо озод кардани ҳамаи асирон, супурдани ғаниматҳо, қалъаҳо ва қасрҳоро ваъда медиҳад. Аммо шоҳи Франция талаб мекунад, ки шаҳзода бо ҳамаи аъёнҳои асир шавад. Дар натиҷа Эдуард гайр аз ҷангро давом додан дигар чора намеёбад.

Франсузҳо боз якҷоя шуда ҷанг намекунанд ва ин барои ҳалокшавии ритсарҳо сабаб мешавад. Шоҳи Франция **Иоанн Саҳӣ** ва писараш Филипп асир мешаванд.

Шӯриши Жакерия. Дар давоми ҷанги садсола аҳоли, беш аз ҳама деҳқонон аз андозҳо хаста мешаванд. Аммо хӯҷаинҳо «*Кифти Жаки содда васеъ аст, ҳама вазниниро мебардорад*» мегуфтанд. «**Жак**» - ин лақабе, ки нисбати деҳқонони оддӣ истифода мешуд, минбаъд ба номи шӯриш табдил ёфт.

Шўриши деҳқонон, ки дар соли 1358 дар округи Бовеи Франция сар шуд, номи «**Жакерия**»-ро гирифт. Шўриш ба вилоятҳои ҳамсои низ паҳн шуда, дар он қариб сад ҳазор нафар иштирок мекунанд. Шиори шўришгарон «*Ягон нафар ашрофон намонда, нобуд кардан даркор*» буд. Сабаби чунин шиор зулми беҳади хўҷаинҳо буд. Шўришгарон қалъаҳои феодалонро тороҷ намуда, ҳуҷҷатҳо, рўйхатҳои андозро сўхтанд. Даре нагузашта, феодалон бо раҳбарии **Гилом Кал** муттаҳид шуда, шўришро пахш карданд. Феодалон аз такроршавии шўриш хавф бурда, деҳқононро бар ивази пардохт озод намуданд.

1. Сабабҳои асосии ҷанги садсоларо нишон диҳед.
2. Сабабҳои мағлубияти лашкари Франция дар марҳалаи аввали ҷанг кадомҳоянд?
3. Аз харитаи ҷойҳои ҷангро дар марҳалаи аввал нишон диҳед.
4. Дар бораи сабабҳо ва аҳамияти шўриши Жакерия ҳикоя кунед.

§ 25. ДАР ФРАНЦИЯ МОНАРХИЯИ МУТЛАҚ

Давоми ҷанги садсола. Бинобар шартномаи сулҳ, ки Англия ба Франция соли 1360 тақлиф карда буд, 1/3 қисми ҳудудҳои мамлакат ба англисҳо гузашт. Шоҳи Франция **Карли V** ислоҳоти ҳарбӣ гузаронида, ба ташкили лашкари пурзўри тўпчиён ва флот сар кард. Фармондеҳии ягона ҷорӣ намуд ва ваколати онро васеъ кард. Ба ин вазифа **Дюгеклан** таъин шуд. Вай ба ҷангҳои калон намедаромад, асосан бо ҷангҳои хурд-хурд қариб ҳамаи ҳудудҳои мамлакатро аз англисҳо озод кард. Вале, мутаассифона, ин ғалабаҳо дер давом накарданд.

78. Карли V-и Доно

Тирамоҳи соли 1415 англисҳо аз моҷарои дарбори шоҳ истифода бурда, ба Нормандия лашкари сершумори худро фароварданд. Дар **чанги Азенкур** франсузҳо боз ҳам шикасти саҳт хӯрданд. Нисфи кишвар ба дасти англисҳо гузашта рафт, калисо ва рӯҳониён шоҳи англисро эътироф карданд. Герсоги Бургундия ба тарафи англисҳо гузашт. Айнан бо кӯмаки онҳо англисҳо Парижро забт карданд.

Бино ба шартномаи соли 1420 шоҳи Англия бояд ки шоҳи ягонаи Англия ва Франция мешуд. Писари шоҳи Франция аз ҳокимият маҳрум шуд. Хусусияти чанги садсола дигар шуда, акнун бар зидди англисҳо халқи одди ҳам сар мебардорад.

Духтари Орлеан. Дар ҳоле, ки лашкари англисҳо ба чанги ҳалқунандаи Орлеан тайёри мидиданд, духтари 16-солаи деҳқони одди Жанна де Арк ба назди Карл омада, бовар мекунонад, ки галабаи франсузҳо муқаррар аст. Ба ихтиёри Жанна воҳиди ритсарҳо дода, он ба таркиби лашкари озодкунии Орлеан дохил карда мешавад. Дар тӯли чанд рӯз истеҳкоми англисҳо парча-парча карда, шаҳр аз муҳосира озод мегардад. Баъди ин воқеаи таърихӣ Жанна де Арк бо ифтихор «**Духтари Орлеан**» номиданд. Франсузҳои аз қаҳрамониву матонати Жанна рӯҳбаланд гардида акнун бар зидди истилогарон дар саросари кишвар ҳамла сар карданд.

Расми 79. Жанна де Арк дар маросими тоҷирии Карли VII

Акнун имконияти ба сараш тоҷ гирифтани шоҳи Франция дар **Реймс** пайдо шуда буд. Карли VII (1422–1461) шоҳи Франция шуда, обрӯю эътибори ӯ дар байни аҳолии кишвар ва Европа боло меравад.

Баландшавии нуфузу эътибори Жанна де Арк албатта ҳасади дарбориёро ба вучуд овард. Соли 1430 дар чанги қалъаи **Компен** Жанна де

Аркро бургундҳо асир мегиранд ва ўро ба англисҳо месупоранд. Шоҳи Франция барои халос кардани ин духтари қаҳрамон парво намекунад. Суди калосо ўро ба қатл маҳкум кард. 30 майи соли 1431 дар майдони шаҳри Руан ба гулхан партофта мешавад.

Анҷоми ҷанг. Қаҳрамони Жанна ҳисси ватанпарварии франсузҳоро боло бурд, дар ҷанги озодибахш гардиши кулли ба вучуд овард. Мағлубияти паси ҳами англисҳо бо имзои шартномаи сулҳи 1453 ба охир расид. Дар ихтиёри онҳо фақат бандари **Кале** монд.

Галаба ба пурзўршавии ҳокимияти шоҳ оварда расонд. Лашкари доимии он ташкил шуд. Ба туйфайли зиёдшавии андоз даромади давлат ҳам афзуд.

Анҷом ёфтани мутамарказшавӣ. Баъд аз вафоти **Карли VII** писари ў **Людовики XI** (1461–1483) ба тахт нишаста, сиёсати худро аз мутеъ сохтани герсогиҳои **Бретан** ва **Анчу** оғоз кард. Ҷавобан ба он феодалони калон «**Иттифоқи ҷамъияти бахту саодат**»-ро ташкил мекунад. **Людовик** бар зидди раҳбари он **Карли Бургундӣ** муборизаи муваффақомез бурда, қисми ғарбии Бургундияро ба Франция ҳамроҳ мекунад.

Вилояти ҷанубии **Прованс** бо бандари Марсел соли 1481 ба ҳукми шоҳ даромад. Пас аз Людовик ворисаш **Карли III** соли 1491 ба духтари герсоги Бретан – **Анна** хонадор шуду бо ҳамин мутамарказсозии Франция ба охир мерасад.

Дар охири асри XV тамоми Франция ба ҳокимияти томи марказӣ итоат мекунад.

1. Аз харита ҳудудҳои Франсияро дар асрҳои XI–XIV нишон диҳед.
2. Дар асоси мисолҳо пурзўршавии Франсияро дар асри XV нисбат ба асри XI тасдиқ намоед.
3. Шартномаи соли 1420 ба Франция чӣ хел дигаргуниҳо овард?
4. Ҳаракати озодихоҳии халқ ва Жанна де Аркро дар ҷанги садсола баҳо диҳед.

§ 26. ТАШКИЛЁБИИ ДАВЛАТИ МУТАМАРКАЗИ АНГЛИЯ

Истилои нормандҳо. Заифшавии ҳокимияти шоҳи Англия онро ба майдони тороҷғарии даниягиҳо табдил дод. Вақте ки англосаксҳо солҳои 40-уми асри XI шӯриш бардоштанд, герсоги Нормандия (шимоли Франция) ба ёрии онҳо омад. Вале бегараз набудани ин кӯмак маълум шуд.

Расми 80. Ҷанги Гастингс

Лашкари герсоги Нормандия **Вилгелм** соли 1066 ба Англия омада фаромад. Дар **ҷанги Гастингс** лашкари савораи нормандҳо лашкари пиёдаи англисҳоро муҳосира кард. Шоҳи Англия **Гаролд** ва лашкари он дар ҷанги нобаробар ҳалок шуд. Герсоги Нормандия тахти шоҳро ишғол карда, номи **Вилгелми I**-ро гирифт.

Пурра барқароршавии ҷамъияти феодалӣ. Вилгелм замине феодалони маҳаллӣ — англосаксҳоро кашида

гирифта, ба ритсарҳои худ тақсим карда дод. Дар айнаи ҳол соҳибони заминҳои хурду миёна мулки худро нигоҳ медоранд. Барои зери даст нигоҳ доштани кишвар ҳокимияти бақуввати шоҳ зарур буд. Вилгелм ҳамаи феодалҳоро оиди садоқаташон ба шоҳ қасам хӯронд.

Мулкдори калон будани шоҳ, аз вилоятҳои гуногун ба баронҳо додани замин барои ташкили графҳои мустақил монеъги мекард. Дар оқибати истилои нормандҳо зулми деҳқонони Англия пурзӯр шуд.

Бо мақсади мустақкамсозии ҳокимияти худ нормандҳо дар саросари Англия қалъаҳо сохтанд. Қалъаи **Тауер** дар Лондон машҳуртарин аз онҳо буд, ки то имрӯз ҳаст. Хавфи шӯриши доимии англосаксҳо боиси ба атрофи шоҳ муттаҳидшавии баронҳо гардид. Вилгелм бо мақсади дарки иқтисодии кишвари истилошуда бори аввал дар Европа замин ва аҳолиро ба рӯйхат гирифт. Ҳангоми ба рӯйхатгирии қасам хӯрда, ҳақиқатро гуфтан маҷбури буд, халқ варақаи рӯйхатро «**Китоби суди мудҳиш**» номида буд.

Барои маҳдудсозии зулми баронҳо ба аҳоли судҳои маҳаллии англосаксҳо дар графҳои монда шуд. Кишвар ба графҳои ҷудо шуд, ба ҳар кадоми он намояндаи шоҳ - **шериф** таъин шуд.

Дар асрҳои XII–XIII дар Англия муборизаи деҳқонон авҷ гирифт. Як қисми онҳо аз соҳибони худ гурехта, дар ҷангал зиндагӣ мекарданд. Гурезаҳо муттаҳид шуда, бар зидди феодалон, епископҳо, амалдорон, судяҳои шоҳ

Расми 81. Лондон. Қалъаи Тауер

Расми 82. Робин Гуд

ҳуҷум мекарданд. Аҳоли онҳоро дастгирӣ мекард. Қаҳрамони дostonҳои халқӣ дар асри XIV **Робин Гуд** чун симои душмани бойҳо, ҳимоячии мардуми меҳнаткаш тасвир шудааст.

Дар замони шоҳ **Генрихи II** (1154–1189) дар Англия ислоҳоти молияви ва ҳарбӣ гузаронида шуд. Акнун баронҳо ба ҷои хизмати ҳарбӣ ба хазина «пули сипар» месупурданд. Ин барои шоҳ ба ташкили мунтазами лашкари кироя имкон медод.

«**Хартияи бузурги озодӣ**». Дар замони шоҳии додари иштирокчии юриши сеюми салибӣ Ричарди I – Иоанн (1199–1216) шӯришҳо боз ҳам пурзӯр шуд. Шоҳ ба қудрати худ бовар карда, мулкҳои баронҳои гуноҳкорро кашаида мегирифт, аз вассалҳо пардохти калон талаб мекард. Ин сиёсат душманони шоҳро зиёд кард.

Баҳори соли 1215 баронҳо бо ёрии ритсарҳо ва шаҳриён исён бардоштанд. Аҳолии пойтахт дарвозаҳои Лондонро барои шӯришгарон кушода доданд. Шоҳ маҷбур шуд, ки ба ҳуҷҷати «**Хартияи бузурги озодӣ**» имзо кунад.

Моддаҳои асосии он бар манфиати баронҳо ва рӯҳониён буд. Шоҳ шартҳои риоя кардани интиҳоботи озодии калисоро, ба ҳабс нагирифтани баронҳоро, аз мулкашон маҳрум накарданро қабул намуд.

Ин ҳуҷҷат аз 63 модда иборат буд ва ба ритсарҳову деҳқонони озод ҳам каме сабукиҳо медод. Хусусан, аз онҳо зиёд гирифтани андоз ва хизмат манъ шуд. Бино ба ҳуҷҷат амалдорони шоҳ худсарӣ намекарданд, ҷаримаи иловагӣ намегирифтанд. Аммо онҳо ба ин шартҳо пурра риоя намекарданд.

Парламенти Англия. Соли 1265 дар Англия аввалин парламент даъват мешавад. Ин парламент ғайр аз баронҳо, аз рӯҳониён, ду нафар ритсар аз ҳар як графӣ ва аз шаҳрҳои калон ду нафар намоянда иборат буд. Пар-

ламент дар асри XIV ба палатаи **лордҳо ва умумӣ** тақсим шуд. Дар палатаи лордҳо ашрофон, епископҳо, аббатҳо, ки шоҳ тақлиф мекард, дохил шуда маҷлис мегузaronиданд. Ба палатаи умумӣ ритсарҳо ва намояндагони шахриён аъзо буданд.

Расми 83. Қасри Вестминстр,
ҳоло бинои парламенти Британияи Кабир

Парламент — аз франсузӣ — «парле» — «гап задан» гирифта шудааст.

Аз асри XIV сар карда парламент гайр аз таъин кардани андоз, ҳуқуқ пайдо кард, ки қонунҳо таҳия ва қабул намояд.

1. Аҳамияти Англияро истило намудани нормандҳоро эзоҳ диҳед.
2. Хусусиятҳо ва фарқиятҳои ташаккулёбии ҷамъияти феодалиро дар Англия ва Франция аниқ кунед.
3. «Хартияи бузурги озодӣ» гуфта шумо чиро фаҳмидед?
4. Дар бораи парламенти Англия ҳарф занед.

§ 27. АНГЛИЯ ДАР ОХИРИ АСРҲОИ МИЁНА

Англия дар замони ҷанги садсола. Ҷанги садсола ба иқтисодиёти Англия ҳам зарари калон расонд. Шоҳ **Ричарди II** дар Англия соли 1377 дар кишвар андози иловагии сари ҷони ҷорӣ кард. Соли 1380 ин андоз се баробар зиёд шуд. Суиистеъмолиҳо ва беадолатиҳо ҳангоми ғункунии андоз сабабгори шӯришҳои халқӣ шуданд.

Расми 84. Шӯриши Уот Тайлер

Аз ҷумлаи камбағалони рӯҳонӣ ва роҳибон воизони халқ мебароянд. Онҳо дар байни мардум обрӯи калон доштанд. Суханони зерини кинояомези Ҷон Бойл «*Ҳангоме, ки Одам Ато замин шудгор мекарду Момо Ҳаво чарх мересид, кӣ дворян буд!*» дар деҳот зуд-зуд такрор мешуд. Ҷон Болл ҳамин тавр ҳама одамон баробар, замин бошад барои инсон, ки кор мекунад, мансуб буданаширо исбот мекард. Вай бо амри архиепископ ба ҳабс гирифта шуд.

Шӯриши Уот Тайлер. Шӯриш моҳи майи соли 1381 ҷавобан ба бедодгариҳои андоз ҷамъкунандагон сар шуда, дарҳол қисми зиёди Англияро фаро гирифт. Шӯришчиён Ҷон Бойлро озод карданд ва ўро раҳнамои худ интихоб намуданд. Шӯришгарони иборат аз деҳқонон бо роҳбарии тунукасоз Уот Тайлер ба пойтахт роҳ

гирифтанд. Лондониҳои мазлум ба шӯришгарон ҳамраъӣ нишон дода, дарвозаҳои шаҳро барои онҳо кушода доданд. Хонаҳои аёну ашрофҳои шоҳ ва амалдорони машҳур оташ зада шуд. Амалдорони айбдор қатл карда шуданд.

Шоҳи ҷавон Ричарди II маҷбур шуда бо шӯришгарон, музокираро сар кард. Дар барномаи «**Майл Энд**», ки пас аз мулоқотҳои ду тараф қабул шуда буд, ба деҳқонон як қатор сабукиҳо ваъда дода шуд. Масалан, ба бекор намудани мутеъгии деҳқонон, машғул шудан ба озодии савдо, кам кардани андози замин розигӣ дода шуда буд. Баъд ин мулоқот қисми дилпури шӯришгарон ба хонашон баргаштанд, ки албатта сафи онҳоро каме заиф кард. Аммо қисми камбағали онҳо норозӣ шуда, дар Лондон монданду исроркорона дар Шмитфилд бо шоҳ вомехӯранд. Дар барномаи наве, ки баъди мулоқот бо шоҳ қабул шуда буд, аз феодалон баргардонда гирифтани биёбону ҷангалҳои кашидашуда, заминҳои калисоро ба деҳқонон тақсим кардан, баробарҳуқуқ намудани аҳоли барин талабҳо қайд шуда буд.

Уот Тайлер хангоми мулоқот дар задухӯрд бо яке аз аёнҳо ҳалок шуд. Ба деҳқонон ваъдаҳои зиёд дода, аз шаҳр гусел карда мешаванд. Аммо аз паси онҳо лашкар фиристода, аз онҳо бераҳмона қасд мегиранд.

Шӯриш гарчанде мағлуб шуд, зери таъсири он дар Англия меҳнати маҷбурии деҳқонон бекор карда шуд. Деҳқонони мутеъ дар асри XV бар ивази пардохт озод мешуданд.

Англия дар асри XV. Баъди ҷанги садсола дар таърихи Англия ҷанги «**Гулҳои сафед ва сурх**» (1455–1485) шуда гузашт. Дар он аз чор як қисми аҳоли, ашрофон, қариб ҳамаи баронҳои номдор кушта мешаванд. Дар ҷанги ҳал кунандаи назди Босворт (соли 1485) сулолаи **Ланкастерҳо**

Расми 85. Генрихи VII
Тюдор

голиб омада, **Генрих Тюдорро** ба шоҳи дастгири мекунанд.

Дар даври **Генрихи VII Тюдор** (1485–1509) ҳокимияти шоҳ пурзӯр мешавад. Акнун ба ҷои ашрофони нормандҳои дар ҷанг торуморшуда, ашрофони англосаксҳо ба палатаи лордҳо дохил шуда, ба боварии шоҳ даромада буданд. Ритсарҳо ва шаҳриёни шомили палатаи умумӣ қонунҳои пешниҳодкарда шоҳро тасдиқ намуда, барои ҷамъ кардани андозҳои нав ба вай рухсат медоданд.

1. Дар бораи аҳволи дохилии Англия дар даври ҷанги садсола чӣ мегӯед?
2. Дар бораи сабабҳои шӯриши Уот Тайлер нақл кунед.
3. Аҳамияти ҷангҳои ланкастерҳо ва йоркҳо дар таърихи сиёсии Англия чист?
4. Генрихи VII Тюдор дар Англия чӣ хел сиёсатро пеш бурд?

§ 28. ГЕРМАНИЯ

Ҳоҷагии мамлакат. Пешравии истеҳсолот дар Германия аз асри XII сар шуд. Ҷангалҳо бурида, заминҳои нав кушода шуданд. Такмили оломи меҳнат ба баландшавии ҳосилнокии оварда расонд. Файр аз кишти дон зағир, боғдори, ангурпарварӣ ҳам пеш рафт.

Расми 86. Фридрихи I Барбаросса

Тараққиёти кишоварзӣ ба пайдоишу инкишофи шаҳрҳо бевосита алоқаманд аст. **Кёльн, Вормс, Франкфурт, Улм, Нюрнберг, Аугсбург** ба марказҳои калони ҳунармандиву савдо табдил ёфтанд. Шаҳрҳои Германия бо мамлакатҳои ҳамсоияи Франция, Нидерландия, Италия, Венгрия, кишварҳои нимҷазираи

Балкан муносибатҳои пуравчи савдуро пеш мебурд.

Тараққиёти сиёсӣ. Яке аз намояндаи машҳури сулолаи **Штауфенҳо Фридрихи I Барбаросса** (1152–1190) буд. Вай ба туфайли юришҳои салиби аввал дар ғами гирифтани шаҳрҳои бои Италия мешавад. Мақсади Барбаросса ба яке аз вилоятҳои худ табдил додани Италия буд.

Фақат якчанд шаҳрҳои Милан ва Ломбардия ба ин зид мебароянд. Сейме, ки соли 1158 дар водии Ронкал даъват шуд, ҳокимияти императорро дар Италия номаҳдуд эълон кард. Ҳуқуқшиносони донишманде, ки онҳоро Фридрихи I ба Болония таклиф карда буд, маҷмӯаҳои қонунҳоро тартиб медиҳанд. Дар ин маҷмӯа Фридрихи I *“қонуни қондор дар замин”* эътироф шуда буд.

Дар чунин вазъият бо раҳнамоии Милан шаҳрҳои Ломбардия ба муқобили истилогарон шӯриш мекунанд. Дар давоми паҳши шӯриш ба шӯришчиён шарт гузошта шуд, ки шаҳрро дар байни ҳашт рӯз тарк намоянд. Лекин Милан дар солҳои 60–70-уми асри XII барқарор шуда, ба ҷанги нав тайёри мебинад. Соли 1176 дар ҷанги **Леняно** лашкари Лига ритсарҳои императорро торумор мекунад. Фридрихи I ба шаҳрҳои Италия **коммуна** — ҳуқуқи озоди медиҳад.

Папа Иннокентий III папае аз Рим буд, ки таъсирашро ба сиёсати Германия гузаронид.

Иннокентий аз тарси қудрати Штауфенҳо соли 1212 набераи 18-солаи Барбароссаи кайҳо фаромӯшшударо аввал шоҳи князҳои герман эътироф кард. Папаи ояндаи ба **Фридрихи II** содиқ баъд аз ҳашт сол ўро император эълон намуд.

Фридрихи II беш аз бист соли салтанати худро дар шоҳиҳои Италия, Ситилия мегузаронад. Дар қасри вай олимони араб, византиягӣ ва яҳуди ҷамъ шуда буданд. Худи ў ҳам забонҳои арабиву юнониро медонист, ба латинӣ, ба италиявӣ асарҳо навишта буд. Қасраш дар Палермо қасрҳои халифаҳои арабро ба ёд меовард. Император

Расми 87. Папаи Рим
Иннокентийи III

Расми 88.
Фридрихи II

мусиқа, рақс, адабиёт ва шеърят, санъати меъмории Шарқро дўст медошт. Вай бо баъзе подшоҳони Шарқ дўст буд.

Ҳангоме, ки император ба сайри кишвар мебаромад, ўро филбонҳо ва ҷанговарони филсавор ҳамроҳи мекарданд. Аз паси филҳо шутурҳо, бабрҳо, шерҳо ҳаракат мекарданд. Ин ҳолат ба мардум таассуроти аҷиб мебахшид. Дар девонхонаи Фридрихи II аз ҷиҳатҳои нозуки забони лотини истифода бурда, номаҳо ва ҳуҷҷатҳо таҳия мешуданд, ки ба он тамоми Европа тақлид мекард. Асари Фридрихи II «*Шикор бо паррандаҳо*»

аз он далолат медиҳад, ки вай аз ин соҳа хуб бохабар буд. Асар то имрӯз маҳфуз аст. Вай асосгузори чандин мактаб ва **Донишгоҳи Неапол** аст. Ин донишгоҳест, ки на аз тарафи калисо ё шўрои шаҳр, балки аз тарафи император ташкил шудааст.

Ҳамзамонаш ба қобилияти ғайриоддию қудраташ қоил шуда, фридрихо «ҳайратангези дунё» ном додаанд.

Баъд аз вафоти Фридрихи II тарафдорони папа ба несту нобуд кардани намояндагони сулолаи штауфенҳо мепардозанд.

Дар давоми бист сол дар Германия умуман император интихоб намешавад. Князҳо соли 1273 ҷамъ шуда, **Рудолф Габсбургро** ба тахт мешинонанд. Аммо Габсбургҳо барои ишғоли тахт солҳои зиёд бо сулолаи **Люксембургҳо** ҷанг мекунанд. Фақат соли 1437 даври императории 369-солаи Габсбургҳо сар мешавад.

Дар Германия сулолаҳои Саксонӣ, Франкония, Штауфенҳо, Люксембургҳо, Гамбургҳо ҳукмронӣ кардаанд.

Шаҳрҳои Германия. Истилои ритсарони салибдор аз ҷумлаи князҳои немис ба соҳилҳои Балтика барои пешравии шаҳрҳои шимоли Германия роҳ мекушоянд. Ин шаҳрҳо дар миёнаҳои асри XIV **Иттифоқи Ганзаро** ташкил мекунанд. Ин фақат иттифоқи иқтисодиву савдой набуд. Ганза дар солҳои 70-уми сари XIV ба рақибии худ шоҳии Дания дар баҳри Шимол зарбаи саҳт расонд.

Дар асрҳои миёнаи дер дар Германия ғайр аз Иттифоқи Ганза шаҳрҳои дигари қисмҳои мамлакат ҳам тараққи карданд. **Иттифоқи Швабия**, ки 90 то шаҳри соҳили Дунайро муттаҳид карда буд, бевосита бо шаҳрҳои Италия вобаста буд. Шаҳрҳои **Аугсбург**, **Улм ва Нюрнберг** дар истеҳсоли мовут, ҷит, сурб, чизҳои металлӣ, яроқу аслиҳа мавҷеи калон доштанд.

Шаҳрҳои Германия ба Иттифоқи савдоии Ганза ва Швабия муттаҳид шуданд.

Дар шаҳрҳои соҳили ғарбии дарёи Рейн: **Кёлен**, **Вормс**, **Страсбург** истеҳсоли металл ва мовут ривож дошт. Ин шаҳрҳо бо Нидерландия, Франция ва Италия муносибати савдой доштанд.

1. Дар Германияи асрҳои миёна (империяи муқаддаси Рим) инкишофи иқтисодӣ чӣ хел буд? Тавсиф намоед.
2. Дар харитаи бематн шаҳрҳои Германияро қайд карда, дар бораи онҳо аз сарчашмаҳо, маълумоти интернет истифода бурда, нақл кунед.
3. Оид ба Фридрихи I Барбаросса аз маълумоти дарёфт кардаатон нақл кунед.
4. Чаро ба император Фридрихи II ҳамзамон номи “ҳайратангези дунё” дода буданд? Аз фаъолияти ӯ лавҳаҳо оред.

§ 29. КНЯЗИҲОИ РУС

Парокандагии феодалӣ. Фоҷиаи бади князиҳои Рус дар низои байниҳамдигарии онҳо буд. Ҳучумҳои қипчоқҳо дар чунин ҳолатҳо вазъиятро боз ҳам мушкил мекард. Баъзе князҳо бо қипчоқҳо иттифоқ баста, ба князиҳои ҳамсоя юриш мекарданд.

Бо мурури вақт аксари князҳо роҳи аз ин вазъият баромаданро фикр мекардагӣ шуданд. Писари князи Киев **Ярослави Хирадманд Владимир Мономах** соли 1097 дар шаҳри Любеч съезди аввалини князҳоро гузаронд, то ки ба ҷанги байни якдигар хотима гузошта шавад. Шиори съезд ҳам «*Ҳар кас бояд дар мулки худ хўҷаинӣ кунад*» буд.

Расми 89. Съезди Любеч. Мулоқоти Владимир Мономах бо князи Киев Святополк

Дар айни вақт мавқеи князи Киев паст рафта буд. Вай мисли пештара заминҳои Русро ба писарони худ ҷи қадар дилаш мехост, тақсим карда наметавонист. Руси Киеви ба даври парокандагии сиёсӣ дохил шуд.

Дар миёнаҳои асри XII низоъҳо авҷ гирифтанд. Дар ин вақт агар дар Рус 15 то князии мустақил бошад, дар арафаи истилои Ботухон шумораи онҳо ба 50 то расида буд.

Республикаи Новгород. Князии Новгород аввалин шуда алоқаашро аз Киев канд. Ин князи дар асри XI пайдо шуда бошад ҳам, минбаъд на фақат дар Рус, балки дар Европа ба маркази муҳими ҳунармандию савдо табдил ёфт.

Чун анъана дар асри XI ба князии Новгород писари калонии князи Киев таъин мешуд. Лекин бо мурури солҳо таъсири боярҳои маҳалли калон гашта, онҳо ҳокимияти князро писанд намекардагӣ шуданд, Ҳамин тариқ, Новгород ба республикаи боярҳо табдил ёфт.

Соли 1136 вечеи новгородихо набераи Мономах **Всеволод Мстиславичро** аз тахти князи дур карда, дар бораи ба зиндон партофтан қарор кард. Аз ин вақт сар карда шаҳр батамом ба республикаи феодалӣ табдил ёфт. Дар ҳаёти сиёсии шаҳр ҳокиме, ки аз тарафи халқ дар вече интиҳоб мешуд, инчунин “думаи шаҳр”-и интиҳоби ва епископ нақши асосиро иҷро мекарданд.

Князии Владимир-Суздал. Москва. Муборизаи боярҳои маҳалли бар зидди ҳокимияти маркази дар асрҳои XII-XIII дар князиҳои **Киев, Галич-Волин, Владимир-Суздал** низ мушоҳида мешуд. Писари Владимир Мономах **Юрий Долгорукий** дар асри XII заминҳои байни дарёҳои Волга ва Окаро идора мекард. Дар ин князи ба шаҳрҳои **Ростов, Суздал, Ярославл, Владимир, Юрев** ва монанди инҳо асос гузошта шуд. Князь Долгорукий ба муносибати ғалабааш бар Киев дар соли 1147 ба шаҳраки **Кучково** асос гузошт, ки он минбаъд номи Москваро мегирад. Авлодҳои Юрий Долгорукий князии Владимирро то **Иван Грозний** миёнаҳои асри XVII идора карданд.

Князии Владимир-Суздал ва шаҳри Москва дар асри XIV ба муттаҳидшавии заминҳои Рус асос мегарданд.

Расми 90. Москва.
Ҳайкали Юрий
Долгорукий

1. Ба фикри шумо, сабабҳои парокандагии феодалии Рус чист?
2. Парокандагии сиёсӣ, ки дар князиҳои Рус ба амал омад, боз дар кадом давлатҳо рӯй дода буд?
3. Князии Новгород чаро ба мустақил шудан мекушид?

§ 30. МУБОРИЗАИ РУСҲО БАР ЗИДДИ ИСТИЛОГАРОН

Расми 91. Заминҳои Русро истило кардани муғулҳо

Истилои заминҳои Рус аз тарафи муғулҳо. Баъди Осиёи Миёна ва шимолӣ Эронро истило кардани Чингизхон соли 1223 лашкари муғулҳо ба заминҳои рус ҳам зада даромаданд. Муғулҳо лашкари савораи русҳоро ба ҷанги майдон бароварда, баъд ҳамла оварда мағлуб мекарданд.

Набераи Чингизхон **Ботухон** солҳои 1237–1242 дар Европайи Шарқӣ ҷангҳоро давом дод. Лашкари ӯ аввал князиҳои Рус, баъд Полша, қисман Сербия ва Булғорияро истило мекунад.

Парокандагии феодалии Рус барои муғулҳо хеле муносиб шуд. Онҳо аввал шаҳрҳои Волга, баъди муҳосираи зиёд соли 1240 Киевро забт мекунанд.

Ботухон дар заминҳои нав истилокардааш хонии **Ўрдаи тиллоиро** ташкил мекунад. Пойтахти аввалини он

шаҳри **Сарой Боту** дар поёнобии дарёи Волга, наздикии шаҳри Астрахани ҳозира буд.

Ботухон ба **Ярослав** барои аз аҳоли зудтар гун кардани андоз ва дигар пардохтҳо ҳурмат нишон медиҳад, “оқсоқоли князиҳо” таъин шуда, барои идораи князии Владимир ёрлиқ мегирад.

Истилои муғулҳо ба тараққиёти иқтисодиву маданияи давлати рус таъсири манфӣ расонд, пешравию онро суст кард.

Муборизаи русҳо бар зидди истилогарони немис ва швед. Феодалони немис дар ибтидои асри XIII бар зидди қабिलाҳои эст ва лити муқими соҳилҳои Балтика ҷанг мекунад. Папаи Рим ин ҷангҳоро юришҳои салиби эълон намуд, чунки мақсад аз он ба дини католики гузаронидани аҳолии маҳаллӣ буд. Баъди заминҳои эстҳоро ишғол кардан ритсарҳои немис ба сарҳадоти Новгород — Псков наздик шуданд. Баъди ритсарҳои немис феодалони швед ҳам ғаёл гардиданд. Онҳо соли 1240 аз соҳилҳои Нева ба заминҳои Новгород ҳамла оварданд.

Дар чунин шароит князи Новгород **Александр Ярославич** дар ҷанги 15 июли соли 1240 дар соҳили дарёи Нева бар шведҳо ғалаба мекунад. Ба шарафи ин ғалаба ба князь Александр номи **Невский** мегирад.

Заминҳои ба муғулҳои нагузашта, вале пурсарвати князии Новгород — Псков ҳам тавачҷӯи ритсарҳои немисро ба амал овард. Лашкари немисҳо соли 1240 Псковро ишғол мекунад.

Зимистони он сол ритсарҳои немис ба сарҳадҳои Новгород наздик мешаванд. Дар чунин шароит Александр Невский боз ба ғимояи Новгород сарварӣ мекунад. Князь бо ёрии лашкари Суздал заминҳои Псков ва атрофи онро озод мекунад. Ҷанги ҳалкунанда дар моҳи апрели соли 1242 дар **кӯли Чуд** мешавад, лашкари рус бо

Расми 92. Александр Ярославич

фармондеҳии Александр Невский аз болои ритсарҳои немис галабаи калон мекунад. Ин ҷанг дар таърих бо номи “Ҷанги рӯйи ях” машҳур аст.

1. Муғулҳо ба заминҳои Рус аз кучо гузашта омаданд? Аз харита нишон диҳед.
2. Ботухон кадом солҳо заминҳои Русро забт карда гирифт?
3. Князи Новгород Александр Ярославич ба муқобили кихо ҷангидааст?

§ 31. ҶАРАЁНИ МУТАМАРКАЗШАВИ ДАР КНЯЗИҲОИ РУС

Омилҳои мутамарказшавӣ. Гарчанде заминҳои Рус дар оқибати истило муғулҳо талафоти калон دیدанд, ҷараёни тараққиёт боз наистод. Дар шаҳрҳои Рус тараққи кардани ҳунармандӣ ва савдо, пурзӯршавии алоқаҳои байни вилоятҳо, пешравиҳои кишоварзӣ барои муттаҳидшавии заминҳои Рус ёри расонд.

Барои муттаҳидшави зарурати муборизаи якҷоя бар зидди душманони беруна, пеш аз ҳама бар зидди зулми хонҳои Ёрдаи тиллоӣ аз бисёр ҷиҳат таъсир кард.

Муттаҳидшавии заминҳои Рус. Дар ибтидои асри XIV шаҳрҳои **Твер** ва **Москваи** князии Владимир ба сифати марказҳои нави сарзамини рус тараққи карданд.

Расми 93. Князи Рус Дмитрий Донской

Чандин нафар князҳои Твер хангоми мубориза барои гирифтани ёрлиқи андозҷамъкунӣ аз хони Ёрдаи тиллоӣ ҳалок мешаванд. Ин мубориза фақат дар даври княз **Иван Калита** (1325–1340) ба фоидаи Москва тамоман ҳал шуд.

Князҳои Москва дар миёнаҳои асри XIV хеле қувва ҷамъ карданд. Бо ин қувва ба муқобили Ёрдаи тиллоӣ мубориза бурдан мумкин буд.

Ба миёнаҳои асри XIV омада Ёрдаи тиллоӣ ҳам ба низои сиёсӣ рӯ ба рӯ омад ва он 20 сол давом кард.

Князи Москва **Дмитрий Иванович** соли 1378 дар ҷанги зидди муғулҳо дар соҳили дарёи Воже галабаи аввалинро ба даст овард.

Моҳи сентябри соли 1380 лашкари Дмитрий дар **майдони Куликовои** назди дарёи Дон лашкари муғулҳоро бо сарвари туманбошии Ёрдаи тиллоӣ **Мамай** мағлуб кард. Ба шарафи ин галаба ӯ номи фахрии **Донскойро** гирифт. Вале баъд аз ду сол **Тўхтамишхон** ба Москва ҳукмронии худро гузаронд ва аз князҳои рус андоз мегирифтагӣ шуд.

Галабаҳои **Соҳибқирон Амир Темур** бар Ёрдаи тиллоӣ дар соли 1391 дар ҷанги **Кундузча**, соли 1395 дар соҳили дарёи **Тарак** барои озод шудани заминҳои Рус ва халқҳои Европайи Шарқӣ аз зулми муғулҳо омили ҳалқунанда гардид.

Ниҳоят, соли 1480 дар даври княз **Ивани III** Москва аз додани боқ ба Ёрдаи тиллоӣ сар кашид. Ҳамин зайл, ҳукмронии бисёр-солаи муғулҳо бар сарзамини рус ба охир расид.

Расми 94. Ҳайкали Амир Темур

Дар бобати аз муғулҳо озод шудани князҳои Рус хизмати Соҳибқирон Амир Темур чӣ гуна буд?

1. Дар ибтидои асри XIV кадом шаҳрҳо чун марказҳои нави сарзамини Рус тараққӣ карда буданд?
2. Дар князии Москва дар муборизаи зидди Ёрдаи тиллоӣ чӣ гуна вазъияти мусоид пайдо шуд?
3. Аҳамияти муҳоробаи Куликово дар чист?

§ 32. МАДАНИЯТИ ЕВРОПА

Расми 95. Маъруза оиди фалсафа дар донишгоҳи Париж. Миниатюраи асрҳои миёна

Дар хаёли одамони ин давр вақт аз субҳ, рӯз, шом ва шаб иборат буд. Ҳаёти инсон танҳо бо ивазшавии фаслҳои сол: зимистон, баҳор, тобистон, тирамоҳ аниқ карда мешуд. Аҳоли ба анъанаҳо, урфу одат саҳт риоя мекард.

Умри инсонҳо дароз набуд, одами аз 40 сола боло пир ҳисоб мешуд. Марги кӯдакон зиёд буд.

Баробари равнақи савдо ва шаҳрҳо имконияти дидани дунё пайдо шуд. Юришҳои салиби ба европоӣҳо дари дунёро кушоданд. Саёҳатчиён дар бораи халқҳои муқими кишварҳои дур, урфу одатҳо ва маданияти онҳо маълумотҳои аҷиб меоварданд.

Яке аз онҳо савдогар ва сайёҳи венециягии Марко Поло буд. Вай дар «**Китоби Марко Поло**»-и худ оиди зиндагиаш дар Шарқи Дур ва Хитой дар давоми солҳои 1271–1295 нақл кардааст.

Расми 96. Донишгоҳи Оксфорд

Тараққиёти маориф. Маданияти Европайи Ғарби дар асрҳои XII–XIII боло рафт. Равнақи шаҳрҳо, ҳунарманди ва савдо, ошноӣ бо маданияти Византия ва хилофати Араб ҷаҳонбинии илмии европоӣҳоро васеъ кард. Дар шаҳрҳо шумораи мактабҳои хусусӣ ва назди шӯроҳои шаҳрҳо афзуданд.

Дар ин ҳел мактабҳо талабагон донишҳои дунёвиро нисбат ба мактабҳои калисо бештар аз бар мекарданд. Дар асри XII дар шаҳрҳои азим аввалин мактабҳои оли — **донишгоҳҳо (университетҳо)** кушода шуданд. Аз ҷумла, дар **Болония** ва **Париж** нахустин донишгоҳ ба қор сар кард, онҳо барои замони худ дониши баланд меоданд. Университети Париж калонтарин мактаби оли буд.

Асосгузори он рӯҳонии хонаводаи шоҳ **Робер де Сорбон** буд. Ин донишгоҳ аз шоҳ санад гирифта, мустақил амал мекард.

Дар асрҳои XIII–XV қариб дар ҳамаи кишварҳои Европа донишгоҳҳои худро доштанд. Онҳоро папа ва епископҳо, император ва шоҳҳо, князҳо ва шаҳрҳо ташкил карда буданд.

Университет (аз латини **universitas** – маҷмӯа, умумият) —мактаби олии, ки мутахассисонро аз рӯи якчанд фан тайёр мекунад. Донишгоҳҳои аввалин дар Европа дар асрҳои XII–XIII дар Италия (Неапол, Болония), Испания (Севилия, Валенсия), Франция (Париж, Тулуза), Англия (Оксфорд, Кембриҷ) ташкил ёфт.

Иттиҳодияҳои магистр ва школярҳо. Донишгоҳ иттиҳодияи муаллимон ва донишҷӯён аст. Донишгоҳҳо муаллимон - **магистрҳо** идора менамуданд. Донишгоҳҳо имтиёзҳои зиёд доштанд ва ба ҳокимони маҳаллӣ тобеъ набуданд. Агар байни онҳо моҷарое сар занаву роҳи ҳалли он мураккаб бошад, **магистр ва школярҳо** (донишҷӯён) ба дигар шаҳр мерафтанд. Аз ин рӯ, дар аксар ҳолатҳо аз онҳо узр пурсида, ба шаҳр бармегардониданд. Чунки, донишгоҳҳо обрӯю эътибори шаҳрҳо буданд.

Ба маърузаҳои муаллимони номдор аз гӯшаву канорҳои гуногуни Европа школярҳо меомаданд. Баъзан дар як худи Париж то 30 ҳазор нафар донишҷӯ ҷамъ меомад. Донишҷӯёни бобарор дар **коллегияҳо** — мисли хобгоҳҳои имрӯза ҷой мегирифтанд. Номе яке аз коллегияҳои қадими Париж —**Сорбон** баъдтар пурра ба номи университет гузашт. Дар Англияю Франция коллегияҳо муассисаҳои нави таълим - ба **колледжҳо** асос шуданд.

Таълим дар **факултетҳо** бурда мешуд, ҳар кадоми онҳоро **декан** сарварӣ мекард. Иттиҳодияро **ректори**

интихобшуда ё **канслери** аз тарафи ҳокимият таъиншуда раҳбарӣ менамуд.

Дар давоми инкишофи мактабу донишгоҳҳо талабот ба китоб меафзояд. Вақте, ки ҳунармандон низ дар асри XII баробари роҳибон ба тайёркунии китоб сар карданд, нархи он арзонтар шуд. Дар асри XIV китобро аз коғаз тайёр мекардагӣ шуданд.

Муҳандиси немис **Иоганн Гутенберг** соли 1445 дастгоҳи китобчопкуниро кашф кард. Ин ихтироъ минбаъд барои васеъ паҳншавии китоб омили муҳим гардид.

Расми 97. Роҷер Бэкон

Инкишофи илм. Профессори донишгоҳи Оксфорд **Роҷер Бэкон** (асри XIII) исбот кард, ки фақат бо мушоҳидаҳои илмӣ ва таҷриба ба дастовардҳои илмӣ муваффақ шудан мумкин. Худи ӯ оиди оптика, физика, кимё таҷриба гузаронд. Бэкон имконпазирии сохтани киштии худгард, киштии зериоби ва аппарати парвозкунандаро тахмин карда буд. Ҳаёти ӯ зери тазйиқи калисо бо хавфу хатар гузашт.

Дар асрҳои миёна астрология, алхимия низ хеле ривоҷ кард. Мунаҷҷимон — астрологҳо ҳаракати ҷирмҳои осмониро мушоҳида намуда, ояндаро пешбини мекарданд. Шоҳон, лашкарқашон, савдогарон ва сайёҳон пеш аз ягон тadbире албатта бо онҳо маслиҳат мекарданд, фикру тавсияҳои онҳоро ба инобат мегирифтанд. Алхимикҳо бошад барои кашфу ҷустуҷӯи маъданҳои наवे, ки баъди коркард ба тилло табдил мешуданд, дар талош буданд. Таҷрибаҳо ва бозёфтҳои илмӣ барои кашфи моддаҳои нави кимёвӣ, кислотаҳо, рангҳо имкон доданд. Мунаҷҷимон ва алхимикҳо дар ҷараёни таҷрибаҳо печи кимёвӣ, ускунаҳои тозакунии, софкуниро ихтироъ намуданд.

1. Тасаввуроти одамони асримеёнагӣ дар бораи дунё чӣ хел буд?

2. Ба фикри шумо, аз чӣ сабаб одамони асримиёнагӣ дер намезистанд?
3. Бачаҳо дар мактабҳо чӣқоро меомӯхтанд?
4. Дар бораи донишгоҳҳо чӣқо дар ёдатон монд? Нақл кунед.
5. Барои инкишофи илмҳои таҷрибавӣ чӣ омил гардид?

§ 33. МЕЪМОРӢ, САНЪАТ ВА АДАБИЁТ ДАР ЕВРОПА

Меъморӣ. Пештар биноҳо, ҳатто қасрҳо аз ҷӯб месохтанд. Аз асри XI сар карда дар Европайи Ғарбӣ соҳаи сохтмон низ хеле тараққӣ кард. Дар он аз санг низ истифода мебуданд. Бояд гуфт, ки аз санг пеш аз ҳама барои бунёд кардани ибодатхонаҳо ва монастирҳо истифода мебуданд. Дар мамлакатҳои Англияю Полша, ки масолеҳи сохтмон аслан набуд, биноҳои қасрҳо ва ибодатхонаҳо аз хишти пухта месохтанд. Дар санъати меъморӣи Франция, Италия ва Германия бори аввал **услуби романӣ** ҳукмрон шуд.

Ибодатхонаи романӣ дорои девори ғафс, манораи баланд ва тирезаҳои тангу дароз салобатнок буд. Зоҳиран ҷиҳати хосаш ин буд, ки тепшаи тиреза, даромадгоҳи ибодатхона бо равоқи нимдоира арқҳо зеб дода мешуд. Монастири **Лаахи** Германия (асри XI) намунаи аҷиби услуби романӣ аст.

Аз рӯи анъанаҳо дар маркази шаҳр албатта бинои калисои мӯхташам сохта мешуд. Биноҳои атрофи майдони ин гуна иморатҳо бо **усули готика** бунёд мешуд, бо мурури замон он услуби романиро танг карда аз истифода берун намуд. Ин хел биноҳо хеле баланд сохта мешуданд. Ба ҷои гумбазҳои вазнини босалобат

Расми 98. Германия.
Монастири Лаах.
Асри XI

гумбазҳои баланди нӯгтез сохта мешуд. **Ибодатхонаи Бибимарям** дар Париж, **Руан**, **Реймс** ва **Шартр** (Франсия), **Милан** (Италия) иншоотҳои машҳуртарине, ки бо услуби готика бунёд карда шудаанд.

Услуби романӣ — услуби бадиие, ки дар санъати меъмории Европай Фарбӣ аз асри X сар карда то асри XII–XIII ҳукм рондааст. Дар он аз услубҳои хоси меъмории Рими қадим истифода мешуд.

Услуби готика — услубест, ки дар миёнаҳои асри XII дар шимолӣ Франсия ба вуҷуд омад. Дар нимаи аввали асри XIII ба дараҷаи баланд расид.

Дар асрҳои миёна дар меъмории **Византия** ва **Араб** низ иншоотҳои аҷиб пайдо шуд. **Ибодатхонаи Марки авлиё** дар Венетсия ва **қасри Дожлар** бо услуби византия бунёд карда шудааст. Масҷиди шаҳри Севиляи Испания ва қасри **Ал-Қасар**, қасрҳои **Ал-Ҳамрои Транада** дурдонаҳои меъмории араб ба шумор мераванд.

Расми 99. Франсия.
Ҳайкали Бибимарям
дар ибодатхонаи
Реймс

Ҳайкалгарошӣ. Ривочи он бевосита ба меъморию вобаста аст. Чунки биноҳои калисо ва монастирҳо бо ҳайкалҳои худову авлиёҳо ва шоҳон зеб дода мешуд. Аз сабаби он, ки бештар аз ҳама калисо тайёркунии ҳайкалро мефармуд, мавзӯи дин дар он бартарӣ дошт. Хусусан, ҳайкалҳои Бибимарям (дар Европа «**Мадонна**» мегӯянд) меҳру муҳаббати модар ба фарзанд инъикос ёфтааст.

Санъати тасвирӣ. Деворҳо ва шифтҳои ибодатхонаҳои бо услуби романи бунёдшударо бо суратҳои оиди мавзӯи дин зеб меод. Дар меъмории готика дар байни тирезаҳои калисоҳо барои расм ҷой ҳам мавҷуд буд. Аз ин рӯ дар тирезаҳо ба ҷои оинаҳои оддӣ **вitraжҳо**-суратҳои рангин гузошта мешуданд.

Дар бобати оро додани китобҳо намунаи нави санъати тасвири - **миниатюраҳо** ихтироъ гардид. Дар онҳо лаҳзаҳои мухталифи одамони асри миёна тасвир мешуданд. Дар витраж ва миниатюраҳо ҷараёни меҳнати деҳқонон ва ҳунармандон ифода шудааст.

Миниатюра (аз франсузи **miniature**; аз лотини **minium** — ранги сурх) — асарҳои тасвирии санъат, ки ҳаҷман хеле хурд, вале хеле нафис буданд. Расмҳои мўъҷазе, ки барои оро додани дастнависҳои асрҳои миёна кор фармуда мешуд.

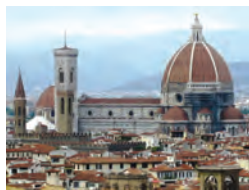
Пайдоиши завқ ба табиат ва инсон. Арбобони маданияти нав омўхтани инсонро вазифаи асосии худ медонистанд. Аз ин рӯ онҳоро **гуманистҳо** меномиданд. Намояндагони маданияти Эҳёи нав ё гуманизм инсонро дар маркази эътибор монда, офарандагии вайро тараннум мекарданд.

Мафҳуми Эҳё (аз франсузи «**Ренессанс**») алоқаи байни маданияти нав ва даври қадимро ифода мекунад. Юришҳои салиби ба Шарқ ва баъд аз он алоқаҳои доимии савдоию мадани бо Левант имкон дод, ки италиягӣҳо бо дастнависҳои қадими Юнон, санъати антиқ ва меъмории аз наздик ошно шаванд.

Марказҳои маданияти Эҳё. Дар ин давр дар Италия **Флоренсия** мақоми хосса дошт. Даромад аз савдо онро ба яке аз шаҳрҳои бойтарини Европа табдил дод. Аз ҳисоби сарват ҳокимони шаҳр обидаҳои меъмории бунёд карданд, ҳайкалтарошӣ ва рассомӣ боло рафт. Рассомон, ҳайкалтарошон, меъморои машҳур аз Флоренсия буданд, ҳокимони шаҳр — республика барои эҷоди сермаҳсули онҳо шароит фароҳам менамуданд.

Расми 100. Париж. Ибодатхонаи Шартр. Витраж. Бибимарям бо кӯдакаш. Асри XII

Расми 101. Флоренсия

Расми 102.
Франческо
Петрарка

Венетсия ҳам яке аз марказҳои маданият буд. Дар ин ҷо китобчопкунӣ авҷ гирифт. Асарҳои муаллифони даври антиқ ва гуманизм, ки дар матбааи **Венетсия** нашр шуданд, дар тамоми Европа паҳн гаштанд.

Гуманизми даври аввал. Намояндаи нахустини даври Эҳё ва гуманизми аввал дар Европа шоир **Франческо Петрарка** (1304–1374) буд. Вай бо маҷмӯаҳои шеърӣ лирикии худ «*Китоби сурудҳо*» ва «*Номаҳои шеърӣ*» ба маданияти нави Европа асос гузошт.

Эҷодиёти дӯстон ва давомдиҳандагони кори ӯ **Боккаччо** ва **Салютати** дар ибтидои асри XV ба *гуманизми даври аввал* хотима гузоштанд.

Колюччо Салютати (1331–1406) дар Флоренсия дар вазифаи баланди давлатӣ кор кардааст. Вай бо номаҳо ва нутқҳои сершумораш гоҷҳои гуманистии Петрарка ва Боккаччоро инкишоф дод ва дар тарбияи инсонӣ донишманд ва дорои гоҷи олии нақши илмҳои иҷтимоӣ: филология, нотиқӣ, таърих, педагогика ва этикаро таъкид кардааст.

1. Фарқи байни услуби романи ва готика дар меъморӣ чист?
2. Дар бораи санъати рассомӣ ва ҳайкалтарошӣ нақл кунед.
3. Гуманистҳо киҳоянд?
4. Дар бораи даври Эҳё чӣ медонед?
5. Дар бораи марказҳои маданияи Эҳё нақл кунед.

БОБИ V. ХАЛҚҲОИ ОСИЁ, АМЕРИКА ВА АФРИКА

§ 34. ДАВЛАТИ САЛЧУҚИҲО

Давлати салчуқиҳо. Юришҳои калони ҳарбии қабилаҳои ўғуз, ки бо раҳбарии сарвари сулола **Салчуқбек** дар Осиеи Миёна асос гузошта буд, ба Осиеи Пеш дар асри XI пурзӯр шуд. Империяи шарқии Рим, ки бино ба низоъҳои дохилии заиф шуда буд, ба ҳамлаҳои қабилаҳои кўчманчии турк муқовимат карда натавонист. Лашкари кирои Византия соли 1071 аз тарафи султони Салчуқиҳо **Алп Арслон** дар ҷанги **Мансикерт** торумор гардид. Император **Романи IV Диоген** дар ҷанг асир гирифта шуд. Баъди ин мағлубият византиягӣҳо тамоман муқобилият нишон надоданд. Қабилаҳои сершумори турк ба Осиеи Хурд роҳ гирифт.

Давлати салчуқиҳо — давлатест, ки сулолаи салчуқиҳо идора кардаанд (1038–1308). Давлати Салчуқиҳоро набераи Салчуқ Султон Тўғрулбек асос гузоштааст.

Соҳти иҷтимоӣ. Ўғузҳо дар ин замон инқирози даври авлодию ҷамоавӣ ва гузариш ба муносибатҳои нави заминдориро аз сар мегузарониданд. Дар охири асри XI ўғузҳо қариб тамоми Осиеи Хурдро забт карда, чандин амириҳои худро ташкил карданд. Амирҳо гарчанде ҳукми сулолаи салчуқиҳоро тан гирифта буданд, дар амал ҳар яке мулки худро мустақил идора мекарданд.

Ба зиндагии муқимӣ гузаштани қабилаҳои кўчманчии турк ҳамин вақт сар шуда буд. Туркҳои муқимгашта мисли аҳолии таҳҷой бо деҳқонию хунармандӣ машғул мешаванд. Ин ҷараёнҳо дар асрҳои XII–XIII ба пурра ташаккулёбии давлати ба муносибатҳои заминдори асосёфтаи Салчуқиҳо оварда расонд.

Соҳти заминдории калон ва андоз дар кишвар аз соҳти дигар давлатҳои исломӣ қариб фарқ намекард. Фақат фарқ дар он буд, ки дар Салчуқиҳо майдони замини давлатӣ аз заминҳои хусусӣ бештар буд. Қисми калони замини давлатӣ чун **иқтаъ** ба хизматчиёни ҳарбӣ ва амалдорон ба ивази хизматашон дода мешуд. Даставвал иқтаъ мулки меросӣ набуд, фақат бо шартӣ дер давоми хизмат истифода кардан дода мешуд.

Қабилаҳои турк оғишта-оғишта бо аҳолии маҳаллӣ омезиш ёфта, дар натиҷаи он ба ташаккулёбии этноси нав—**халқи турк** асос гузошта шуд. Ин ҷараён дар солҳои 20–30-юми асри XIII пурзӯр гардид. Лекин истилои муғулҳо дар соли 1243 ба инкишофи минбаъдаи давлат таъсири бад расонд. Дар ибтидои асри XIV давлати Салчуқиҳо дар Осиеи Хурд тамоман пароканда шуд.

1. Давлати Салчуқиҳо дар Осиеи Хурд кай ташкил ёфт?
2. Дар бораи соҳти иҷтимоии туркҳо нақл кунед?
3. Давлати Салчуқиҳо, ки он ба муносибатҳои заминдорӣ асос ёфта буд, дар кадом асрҳо ташкил шудааст?
4. Дар бораи ташаккули халқи турк чиҳоро медонед?

Расми 103. Ҳарбиёни туркҳои усмонӣ

§ 35. ДАВЛАТИ ТУРКҲОИ УСМОНӢ

Ташкилёбии давлати усмониҳо. Бейи **Усмон** дар ҳудуди шимолу Ғарбии Осиеи Хурд ташкил ёфта буд. Бо Византия ҳамсоя будани он ба тараққиёташ таъсири нек расонд. Ба империяи заифшуда ҳамла оварда, заминҳои онро ишғол кард ва мулки бейҳо васеъ

шуд. Истилоҳои зиёд водор намуд, ки чанговарони дигар қабилаҳо ба хизмати Усмониҳо гузаранд.

Дар даври асосгузори сулола **Усмон** (1299–1326) чандин юришҳо ташкил карда шуд, шаҳри **Бурса** ва атрофи он ишғол гардид. Писари ӯ **Ўрхон Никея** ва **Никомедия** барин шаҳрҳои Византияро гирифта, ба соҳили баҳри Сиёҳ баромад. Аввал сохтори идоракунии бейи хеле содда буд. Хусусан, унвони бей ба Усмон ва Ўрхон дар маҷлиси сарварони қабила дода шуда буд. Вазифаи асосии бейҳо аз таъмини қувваҳои ҳарбии қабилаҳои турк ва истило намудани ҳудудҳои ҳамсоя иборат буд. Пурзӯршавии бейи ба дигаргуниҳои идоракунии оварда расонд. Бинобар ин дар даври Ўрхон бори аввал лавозими **вазир** ҷорӣ карда шуд. Тангаҳо сикка зада, заминҳои давлати ба воҳидҳои маъмури тақсим карда мешуд. Ўрхон ислоҳоти ҳарбии гузаронида, лашкарро ба қисмҳои пиёда ва савора («мусаллам») ҷудо мекунад, ба воҳидҳои ҳарбии табдил медиҳад.

Давлати усмониҳо — давлатест, ки онро *сулолаи усмониҳо* (1299–1922) дар ҳудуди Осии Хурд, Европайи Шарқӣ, Шарқӣ Наздик, қисман Кавказ ва Қрим идора карда буд. Асосгузори он Усмони I буд.

Истилои нимҷазираи Балкан. То истилои усмониҳо дар нимҷазираи Балкан **Византия, Сербия, Булғория, Босния** барин давлатҳои калон мавҷуд буд.

Вале парокандагии сиёсӣ ва зиддиятҳои дохилӣ имкон надод, ки ин давлатҳо бар зидди истилои туркҳо як шаванд.

Истилои аввалини Балкан дар миёнаҳои асри XIV рӯй дод. Қисми асосии онро туркҳо дар байни 30 соли оянда забт карданд.

Расми 104. Чанги Анқара байни Боязид Йилдирим ва Амир Темур. Аз миниатюраи арабии асрҳои миёна

Султони турк **Боязид** (1389–1402) бо ин зафархояш шўхрати калон пайдо намуда, номи **Йилдирим** (барқвор, шадид)-ро гирифт. **Константинополро** муҳосира кардани султон Европаро саросема карда монд.

Ин вақт юриши **Амир Темур** бар зидди **Боязид** дар Осиеи Пеш сар шуд. Тобистони соли 1402 дар ҷанги назди Анқара лашкари соҳибқирон лашкари Боязидро мағлуб кард. Ин воқеа барои аз тарафи туркҳо ишғол шудани Константинопол роҳ надод ва барои боз 50 сол умр дидани Византия имкон дод.

Афтидани Константинопол. Султони Усмониҳо **Меҳмети II** бо лашкари садҳазорнафара Константинополро муҳосира кард.

Моҳи майи соли 1453 туркҳо Константинополро гирифтанд. Императори охирини Византия дар ҷанг ҳалок шуд. Усмониҳо шаҳрро Истанбул номида, пойтахтро ба он ҷо кўчониданд.

Баробари забт шудани пойтахти Византия назорати роҳҳои савдоие, ки Европа ва Осиеро мепайвастанд, ба ихтиёри туркҳо гузашт. Юришҳои калонмиқёси истилогарона бо ташкил ёфтани империяи Усмониҳо ба охир расид.

Омилҳои галабаҳои туркҳои Усмонӣ. Лашкари туркҳо аз қисмҳои хуб ташкилшудаи пиёда ва савора иборат буд, султонҳо қобилияти баланди сарлашкарӣ доштанд, лашкари пиёдаи яничарҳо ба султон содиқ монданд, ки ин ҳама қудрати туркҳои Усмониҳо нишон мебуд.

Туркҳо ба пурзўркунии қисми савораи лашкар эътибори махсус меоданд. Ба ҳар як савораи лашкар мулке, ки **тумори** ном дошту даромади калон меовард, дода мешуд. Ин замин фақат ба туркҳо ва ҳарбиён ҳангоми адои хизмат дода мешуд. Аз ин рӯ сафи саворагон то 150 ҳазор нафар расид.

Султон ба лашкари хуби пиёда дар Европаро дошт. Дар миёнаҳои асри XV султон аз ҳисоби бачаҳои асирони хеле боқуввати насрониҳо гвардияи шахсӣ ташкил кард. Бо гузашти солҳо ин бачаҳо забон ва дини худро фаромўш карда, ба **яничарҳои** содиқи султон табдил ёфтанд. Султони туркҳои Усмонӣ ба ҷанг ҳамеша

бо яничарҳои вафодори худ мебаромад. Яничарҳо, ки оила, сарват, мулк надоштанд, барои султон қони худро дарег намедоштанд. Онҳо дар галабаҳои ҷангҳо ҳисса гузоштаанд. Аксари лашкар ва ҷанговароне, ки ба лашкари турк шўҳрат оварданд, яничарҳо буданд.

1. Давлати Усмониҳо кай ташкил ёфт?
2. Аз хусуси нимқазираи Балканро истило кардани туркҳо ҳарф занед.
3. Сабабҳои афтидани империяи Византияро гӯед.
4. Омилҳои қудрати давлати Усмониҳоро гуфта диҳед.

§ 36. ДАВЛАТИ МУҒУЛҲО

Соҳти иҷтимоӣ. Қabilaҳои муғул аз қадимулайём дар ҳудудҳои Сибири Ҷанубӣ, Манҷурия ва Муғулистон ҳаёт ба сар мебарданд. Аксари онҳо бо чорводорӣ кўчманчӣ машғул буданд, баъзе авлодҳояшон дар ҷангалҳо шикор ва моҳидорӣ карда рӯз мегузарониданд.

Дар муғулҳо бисёр одатҳои қадимӣ, хусусан дар тасаввуроти динӣ бошад, ба рӯҳи аҷдодон сачда кардан, шаманӣ нағз монда буд.

Расми 105. Аз ҳаёти муғулҳо

Шаманӣ — яке аз шаклҳои эътиқоди динӣ ибтидоӣ. Асоси онро боварӣ ба рӯҳи неку бад, таъсири онҳо ба ҳаёти инсон ташкил медиҳад.

Вале дар нимаи дуюми асри XII дар муносибатҳои иҷтимоии муғулҳо хусусиятҳои нав — ба табақаҷудошавии мулкӣ пурзӯр шуд. Ҷамоаҳои авлодӣ ба хоҷагии алоҳида кўчманчӣ — **айл**ҳо тақсим шуда, ҳар кадоми онҳо ба чорвоӣ худ соҳибӣ мекард. Аз байни авлодҳо хонаводаҳои бой, ашрофони оянда пайдо шуданд. Аксари сарварони

авлодҳо — *нойонҳо* аз байни ҳамавлодони худ навкар гирифта, дастаҳои ҳарбӣ ташкил мекунанд. Ба табақаҳо ҷудошавӣ ҳам худаш ташкили иттифоқҳои ҳарбии қабилавиро тақозо мекард. Онҳоро **хон** сарвари мекард. Иттифоқҳои пурзӯри қабилавӣ аз ҳамсоягони мутеъашон андозу боҷ мегирифтанд.

Ин иттифоқҳои қабилавӣ дар қурултойҳои (ҷамъомадҳои) худ масъалаҳои муҳим: ҷанг, сулҳ, иттифоқ бастан, интиҳоби хонро дида мебароманд.

Расми 106. Чингизхон

Давлати Чингизхон. Дар ҷангҳои дохилии қабилаҳои муғул **Темучин** (1155–1227) голиб меояд. Вай дар қурултойи соли 1206 дар соҳили дарёи Онон хони бузург эълон мешавад. Саршаман дар ҳузури халқ ба ӯ унвони **Чингизхон**ро медиҳад. Калимаи «**Чингизхон**» маънои «пурзӯр», «қудратманд», «тоза»-ро дорад.

Чингизхон бо мақсади мутамарказсозии кишвар қалъаи **Қароқурумро** ба пойтахт табдил медиҳад.

Ба пурзӯр қардани лашкари муғулҳо эътибор дода шуд. Муғулҳои бо қори худ машғул дар ҳолати ҷанг зуд ба дастаи даҳнафара як шуда ба ҷанг медароманд. Ҳамин тариқ, лашкарро ўнбошиҳо, мингбошиҳо, туманбошиҳо идора мекарданд. Истилоҳои торочгарона ба шуғли асосии кўчманчиён табдил ёфт.

Лашкари муғулҳо. Барои кўчманчиён дар бобати тайёри дидан ба ҷанг вақти зиёд зарур набуд. Чунки онҳо ҳамеша савори асп буданд. Муғулҳо дар хона — ўтовҳои сайёр зиндагӣ мекарданд. Барои тайёри ба юриш ёки ҷангоми кўчидан дар тўли як соат тайёр мешуданд, чизҳои заруриро ҷамъ намуда, ба шугур бор мекарданд.

Аслиҳаи дўстдоштаи муғулҳо камон буд, ҷанговари муғул рақибӣ худро аз садҳо метр ба нишон гирифта метавонист. Аксарияти ҷанговарон бо найза ва шамшер мусаллаҳ шуда буданд. Ҳар як кўчманчӣ хоҳ дар ҷанг,

хоҳ дар зиндагии оддӣ ҳамроҳи худ аргамчин дошт. Лашкари Чингизхон ҳангоми истилои кишварҳои ҳамсоя аз дастгоҳи махсуси деворшиканӣ- фалахмон истифода мебуд.

Расми 107. Лашкари муғулҳо

Лашкари кўчманчиён аз се қисм: марказ ва ду қанот иборат буд. Ҳангоми ҷанг марказ фиребкорона ақиб менишаст, агар душман онро таъқиб намояд, лашкари қанот ба ҳучум мегузашт, ақибнишастагон ҳам ҳамла меоварданд. Файр аз лашкари асосиаш Чингизхон лашкари ихтиёрии махсус “**кечик**” ҳам дошт. Кечик дар вазъиятҳои фавқулодда дар ҳолати ҷанговарӣ ба ёри меомад.

Моҳирона идора намудани ҷанг, лашкари дорои интизومي саҳт ва парокандагии феодалӣ дар кишварҳои ҳамсоя галабаи муғулҳоро таъмин мекард.

Истилоҳо. Чингизхон соли 1211 ба Шимолии Хитой лашкар мекашад, аммо ин юриши вай бо ноқомӣ анҷом меёбад. Ниҳоят, Хитой дар даври ворисони Чингизхон пурра истило шуд.

Юришҳои соли 1218 ба муқобили Еттисув ва Туркистони Шарқӣ сар шуда, соли 1219–1221 ба давлати Хоразмшоҳӣ ҳам расид. Афғонистон, Шарқии Эрон ишғол карда, ба воситаи Кавказ соли 1223 ба Дашти Қипчоқ роҳ кушода шуд. Лашкари русҳо, ки ба ёрии қипчоқҳо ба соҳили дарёи Калка омада буд, низ шикаст хӯрд.

Соли 1224 Чингизхон заминҳои забткардаашро ба писаронаш **Чўҷӣ**, **Чигатой**, **Ўқтой** ва **Тули** чун улусҳо тақсим кард. Ўқтойро вориси тахт таъин кард.

Улус (муғулӣ—давлат, халқ, одамон)—мулкҳое, ки муғулҳо баъди истило ба фарзандони Чингизхон тақсим карда дода шудаанд.

1. Худудхоеро, ки муғулҳо зиндагӣ доштанд, дар харитаи бематн қайд кунед.
2. Шугли муғулҳо чиҳо буд?
3. Давлати Чингизхон чӣ гуна ташкил ёфт?
4. Дар бораи сохти лашкари муғулҳо нақл намоед.
5. Ба донишатон аз таърихи Ўзбекистон таъя карда, дар бораи истилои муғулҳо дар давлати Хоразмшоҳон нақл кунед.

§ 37. ХОНИИ ЎРДАИ ТИЛЛОЙ

Расми 108. Дар хузури хони Ўрдаи Тиллоӣ

Истилои нав. Дар қурултоӣи муғулҳо, ки соли 1235 баргузор шуд, дар бораи истилои заминҳои Рус ва Кавкази Шимоли қарор қабул шуд. Дар ин қурултоӣ ин маротиба ба лашкари ҷамъшуда **Ботухон** сарварӣ намуданаш эълон шуд. Мувофиқи қарори қабулшуда аз ҳар даҳ сарбози улус як нафариро барои ин юриш ҷудо кардан, ба ёрии Ботухон лашкаркаши Чингизхон **Субутоӣ баҳодурро** ҳам таъин шуданаш ҳам маълум карда шуд. Тирамоҳи соли 1237 Боту ва Субутоӣ ба заминҳои Рус ҳамла оварда, аввал **Рязанро** гирифт. Парокандагии феодалии Рус, ки дер вақт боз давом мекард, имкон намедод, ки онҳо ба муқобили муғулҳо якҷоя шуда муқобилият намоянд. Бинобар ин солҳои 1238–1240 **Владимир, Суздал, Киев, Галич, Волин** ва дигар шаҳрҳо бо осонӣ истило шуд.

Аммо баъди вафоти Ўқтоӣ дар соли 1243 Ботухон ба даштҳои соҳили Волга бармегардад. Ҳамин зайл заминҳои истилокардаи Боту дар соҳили Волга, соҳилҳои шимоли баҳри Сиёҳ, Кавкази Шимоли, худудҳои Молдавия чун **улуси Чўҷӣ** ташкил карда шуд, ки дар манбаъҳои хаттии рус он номи **Ўрдаи тиллоиро** гирифт.

Ўрдаи тиллоӣ, улуси Чўҷӣ — давлатест, ки дар ибтидои солҳои 40-уми сари XIII аз тарафи писари Чўҷихон Ботухон (1236–1255) асос гузошта шудааст.

Сохтори идоракунӣ. Ўрдаи тиллоиро Ботухон ва авлодони ӯ идора карданд. Барои ҳалли масъалаҳои муҳим қурултой даъват мешуд. Сарвари ҳокимияти иҷроия **бекларбеги** буд, кори девонро **вазир** адо мекард. Ҳар як князи аввал улуси хон, баъд мулки княз эълон шуда буд. Девоне, ки ӯ раҳбарӣ мекард, масъули андозҳо, молия, қорҳои савдо ба ҳисоб мерафт. Ҳар кадоме аз князҳои Рус аз хони Ўрдаи тиллоӣ ёрлиқи идоракуниро мегирифт. Князи Владимир **Ярослав** “бузург”-и онҳо ҳисоб мешуд. Ҳудудҳои истилошуда ба туманҳо тақсим шуда буд.

Муғулҳо дар заминҳои истилошуда аввал сохтори идоракунии анъанавии худро қорӣ карданд. Дашту биёбонҳо ба додарони Боту тақсим карда, ба мулки **суюргал** табдил дода шуд. Соҳибони заминҳои суюргал ғайр аз он, ки ба лашкари хон сарбоз меоданд, як қисми андозии аҳолиро ҳам дода мефиристанд.

Ўрдаи тиллоӣ дар асри XIV аз ҷорӣ виллояти калон иборат буд, онҳо номи **улусро** гирифтанд. Раҳбари виллоятҳо **улусбеги** ғайр аз он, ки сарвари лашкар буд, дар ҳудудаш бисёр масъалаҳоро худаш ҳал мекард. Лашкари Ўрдаи тиллоиро бекларбеги идора мекард. Вай ҳам яке аз ашрофони кўчманчи буд, баъзан аз хон бештар мавқеъ дошт. Ин ҳол баъзан ба мочароҳои хунин оварда мерасонд.

Дар хонии Ўрдаи тиллоӣ инкишофи идораи давлатӣ ба пурзўршавии амалдорон оварда расонд.

Суюргал (аз муғули — *инъом, тўҳфа*) — молу мулк, замин, ки аз тарафи ҳукмдор ба амалдорон ё лашкарашон барои хизматҳои шоён дар назди давлат дода мешавад. Замини суюргал аз авлод ба авлод мерос мегузашт.

Андоз. Муғулҳо бо мақсади гузаронидани аҳоли ба даҳи ба рӯйхатгирии онро ташкил карданд. Ин тадбир дар миёнаҳои асри XIII аз князҳои ҷануб сар шуда, баъди ба охир расидани рӯйхатгирии аҳолии мамлакат пардохти нав “**чиқим**” (“баромад”) ҷорӣ карда шуд. Ғайр аз ин аз аҳоли дар шароити фавқулодда андози **талаб** ҳам гирифта шуд. Агар барои хон бо мақсади ҷанг маблағ зарур шавад, вай ба князҳои рус талаб бор карда, “чиқим”-ро ҷи хел бо зӯри ғун кунад, талабро низ ҳамон хел ҷамъ мекард. Пардохти андоз ва бочро ноибон махсус таъиншудаи муғулҳо — **босқоқҳо** меғундоштанд.

Расми 109. Босқоқ дар деҳоти русҳо

Князҳои рус қудрати Ёрдаи тиллоиро фаҳмида, роҳи сулхро пеш мегирифтанд. Дар ин шароит чунин роҳ роҳи ягонаи нигоҳ доштани халқи худ, аз ғулумӣ наҷот додани он буд. Сиёсати сулҳомезро князи Владимир Ярослав сар кард, писараш Александр Невский давом дод. Князь Александр ба Ёрдаи тиллоӣ якчанд бор ташриф овард. Ба Муғулистон сафар карда ба ҳурмати амалдорони маҳаллӣ ноил шудааст. Аз ин рӯ, муғулҳо барои русҳо босқоқ таъин накарда, ҷамъкунии бочро ба яке аз князҳо супурда буд.

Сиёсати хориҷӣ. Бо масъалаҳои сиёсати хориҷӣ хон ва мушовирони наздики ӯ, инчунин бекларбеги машғул мешуданд. Аз сабаби он, ки Ўрдаи тиллоӣ дар вақт яке аз давлати пурқудрати Европайи Шарқӣ буд, шоҳони Европа, папаҳои Рим, императорони Византия ва султонҳои Турк бо дарбори хон муносибати дӯстона доштан мехостанд.

Расми 110. Князь Александр дар хузури хони Ўрдаи Тиллоӣ

Хулоқу дар Эрон давлати мустақил ташкил карда, ворисони ӯ барои зери тасарруф даровардани Кавказ бо Ўрдаи тиллоӣ рақобат доштанд. Лашкарҳои ин ду давлати муғул борҳо байни худ задухӯрд карда, гоҳе яке, гоҳе дигаре голиб мешуд. Дар яке аз ин ҷангҳо соли 1266 додари Ботухон **Берка** ҳам ҳалок мешавад. Дар муборизаи зидди улуси Хулоқу Ўрдаи тиллоӣ бо султони Миср иттифоқ мебандад.

Ўрдаи Тиллоӣ дар асрҳои XIV–XV. Дар нимаи аввали асри XIV ин давлати Ўрдаи тиллоӣ ба қўлаи баланди тараққиёт мерасад. Ин ҷараён бо номи **Ўзбекхон** (1312–1342) ва писари ӯ **Ҷонибек** (1342–1357) вобаста аст. Қабул гардидани ислом яке аз омилҳои мустақамшавии Ўрдаи тиллоӣ буд. Ўзбекхон соли 1314 исломро дини давлатӣ эълон кард. Муқобилони ин қарорро, ҳатто хешу тораширо бераҳмона маҳв кард.

Асосгузори империяи муғулҳо Чингизхон васият карда буд, ки ворисонаш нисбати ҳамаи динҳо як хел бошанд. Авлоди вай ин васиятро иҷро мекард. Дар пойтахти Ўрдаи тиллоӣ шаҳри **Сарой** ибодатхонаҳои гуногун сохта шуданд. Дар даври Ботухон шаҳрро Сарой Боту номиданд.

Дар даври Ўзбекхон ва Ҷонибек дар Ўрдаи тиллоӣ шаҳрҳо гул-гул шукуфтанд. Онҳо ба маркази ҳаёти иқтисодиву маданӣ табдил ёфтанд. Сарой Боту ва Саройи Берка ба қатори шаҳрҳои бузурги дунё дохил шуда буданд.

Баъди вафоти Чонибек мубориза барои тахт сар шуд. Кишварҳои канорӣ мустақил мешуданд. Дар охири асри XIV **Тўхтамишхон** онро боз понздаҳ сол муттаҳид кард. Аммо саҳифаҳои фоҷианоки таърихи давлат айнан бо ҳукмронии ӯ вобаста аст. Сабаби ин дар рақобати байни Тўхтамишхон ва ҳукмдори Мовароуннаҳр Амир Темур буд. Амир Темур ба улуси Чўҷӣ се бор юриш ташкил мекунад. Мағлуб кардани Тўхтамишхон аз тарафи Амир Темур дар соли 1395 сабаби вайроншавии шаҳрҳои Сарой, Сарой Берка, Астрахан шуд. Баъд, роҳҳои савдо ба самти ҷануб гечиданд. Юришҳои Амир Темур Ёрдаи тиллоиро пурра заиф намуданд.

Дар нимаи аввали асри XV Ёрдаи тиллоӣ ба якҷанд хониҳо тақсим шуд. Хониҳои **Крим, Қозон, Сибир, Қозок ва Ёрдаи Нўғай** калонтарини онҳо буданд.

1. Расмҳои 108, 109, 110-уми китоби дарсиро бодикқат аз назар гузаронед ва дар бораи ҷиҳатҳои умумии онҳо ҳикоя кунед.
2. Сохтори идоракунии Ёрдаи тиллоӣ ва улуси Чигатой чӣ гуна монандӣҳо ва фарқиятҳо дорад, таҳлил кунед ва баён намоед.
3. Дар хонии Ёрдаи тиллоӣ кадом намуди андозҳо ва ўҳдадориҳо буданд?
4. Дар бораи сиёсати хориҷии Ёрдаи тиллоӣ нақл кунед.
5. Аз Амир Темур мағлуб шудани Ёрдаи тиллоӣ ба кадом оқибатҳо оварда расонд?

§ 38. ХИТОЙ

Тараққиёти иқтисодӣ. Баъди ба сари тахт омадани сулолаи Сун (960–1279) ба парокандагии феодалӣ ва ҷангҳои дохилии Хитой, ки дер давом кард, хотима гузошта шуд. Дар натиҷа барои инкишофи иқтисодии кишвар заминаи хуб фароҳам омад. Дар истеҳсолот ва коркарди замин аз усулҳои нав истифода мебарданд. Масалан, аз асри X обро

бо ёрии асбобҳо боло мекашиданд. Бо истифода аз «чархи фалак» майдони заминҳои обёришаванда зиёд шуд. Бо ёрии осиебҳои оби шолиро тоза мекарданд, истеҳсоли равшан, орд вусъат ёфт.

Дар асрҳои миёнаи мутараққӣ дар Хитой заминҳои тобеи император, ҳарбиён, амалдорон кам шуда, заминҳои хусусии заминдорон хеле зиёд мешаванд. Аз ҳисоби заминҳои хусусӣ, инчунин заминҳои нави хушк ва бағали кӯҳ майдони киштзорон васеъ гардид. Ғайр аз ин, барои надодани қарз кашида гирифтани замини камбағалон барои пайдо шудани заминдорони калон сабаб мешуд. Ҳамин зайл, дар ибтидои асри XI нисфи киштзорон ба дасти заминдорон гузашта буд. Дар ин ҷойҳо асосан деҳқонони иҷоракор меҳнат мекарданд.

Дар Хитой аксари деҳқонони озод 30–40 му замин доштанд, давлат онҳоро пуштибонӣ мекард. Деҳқонони Хитой аз ҳосили расондашон соли ду бор ба давлат андоз месупурданд. Агар андози замин бо шолӣ ё ғалла супурда шавад, кирмакпарварон андозро бо додани матоъ адо менамуданд.

Шаҳрҳо ва ҳунармандӣ. Шаҳрҳои **Кайфин, Ченди ва Учан** марказҳои бузурги савдоӣ ва ҳунармандии Хитой буданд. Дар савдои Хитой роҳҳои оби аҳамияти калон доштанд. Аксари шаҳрҳо дар соҳили баҳр ё дарёҳо, роҳҳои савдоии хушкӣ ҷой гирифта буданд, ки ин омилҳои пешравию онҳо мегардид.

Инкишофи шаҳрҳо раванқ ёфтани ҳунармандиро таъмин кард. Дар Хитой, хусусан намудҳои анъанавии ҳунармандӣ, ба монанди кулолӣ, истеҳсоли зарфҳои чинигин хеле пеш рафта буд. Дар шаҳрҳои Хитой дӯкон ва устохонаҳои бисёр фаъолият доштанд.

Дар вилоятҳои ҷанубии Хитой ҳунармандон даҳҳо намуди матоъҳои шоҳиро тайёр мекарданд. Аз шохӣ тайёркунии сӯзана — **панно** дар асри XII ихтироъ шуда, васеъ паҳн гардида буд. Дар Хитой хусусан пахтакорӣ хеле пеш рафта буд. Аз асри XIV сар карда ҳунармандони маҳаллӣ аз нахи пахта ҳам намудҳои гуногуни матоъ мебофтанд.

Ҳиндустон ватани пахтаи Осие аст. Аз он ҷо пахта ба Осиеи Миёна омадааст. Савдогарони ҳамватани мо даставвал тухми пахтаро ба Хитой бурдаанд.

Аъзои сеҳ будани ҳунармандон дар Хитой маҷбури буд. Чун дар сеҳҳои Европа дар Хитой низ халифа шумораи шогирдон, шароити кори онҳо, фурухтани чизҳои ҳунармандӣ, омӯхтани асрори касбро назорат мекард.

Истилои муғулҳо. Дар даври хонии Хубилай, ки дар шимоли Хитой ташкил шуда буд, таъсири давлати муғулҳо ба ҳудудҳои марказӣ ва ҷанубии кишвар саҳт эҳсос мешуд. Соли 1279 Хитой пурра тобеъ шуд ва сулолаи нави муғулҳо номи Юанро (1279—1368) гирифт. Муғулҳо заминҳои Хитойро бо деҳқононаш тақсим карда гирифтанд. Аммо дар кишоварзӣ усули хоҷагидорӣ ва андоз боқӣ монд.

Зиёдшавии боҷ дар даври муғулҳо на фақат деҳқонону ҳунармандон, ҳатто савдогаронро низ хонавайрон намуд. Ҳукумат барои пардохти хароҷоти афзуда истода пули иловагии коғазӣ баровард. Ин боиси беқурбшавии пул, қимматшавии маҳсулот ва чизҳои ҳунармандӣ шуд.

Расми 111. Савдогарони европой дар ҳузури Хубилай

Хубилай дар идоракунии кишвар усули хитоиро кор мефармуду лекин аз хизмати амалдорони маҳаллӣ даст кашида буд. Дар байни амалдорони давлат намояндагони халқҳои гуногунро дидан мумкин буд. Масалан, сайёҳ ва савдогари венетсиягӣ Марко

Поло дар қасри Хубилайхон лавозими баланд дошт.

Идоракунии сулолаи Мин. Баробари таназзули империяи муғулҳо дар миёнаҳои асри XIV дар Хитой ҳам ҳаракати озодихоҳӣ пурзӯр шуд. Шӯришҳои деҳқонон, ки дар вилоятҳои Хенан ва Шандин соли 1351 сар шуда

буд, зуд тамоми кишварро фаро гирифт. Шўришро роҳиб Чжу Юан-Чжан сарварӣ мекард. Соли 1368 дар Хитойи аз муғулҳо озодшуда **сулолаи Мин** фаъолияти худро сар кард, ки ба он **Юан Чжан** асос гузошта буд.

Соли 1368 дар Хитой империяи Мин ташкил шуд. Асосгузори — Юан Чжан.

Лашкари Мин муғулҳоро таъқиб намуда, пойтахти онҳо **Қароқурумро** забт карда, оташ зад. Ҳамин зайл, ба ҳамлаҳои кўчманчиён ба Хитой хотима гузошта шуд. Дар ин бобат ба хитойӣҳо порох ва тўп хеле ёри расонд.

Барои барқарорсозии иқтисодиёти кишвар андози ҳунармандон ва савдогарон кам карда, оиди озод кардани гуломон қонун қабул шуд. Иншоотҳои обёрии сунъя, каналу сарбандҳо, обанборҳо таъмир шуд. Киштзорон васеъ карда шуд, аҳолии мамлакат меафзуд.

Хитой дар асри XV. Баробари мустаҳкамшавии ҳокимияти заминдорон имтиёзу сабуқиҳое, ки барои бартарафсозии асорати истилои муғулҳо ба деҳқонон, ҳунармандон ва савдогарон дода шуда буд, бекор гардид. Заминҳои давлати аз деҳқонон кашида гирифта, андозу боци ҳунармандон ва савдогарон зиёд карда шуд.

Дар ибтидои асри XV муносибатҳои сулолаи Мин бо салтанати Амир Темур бад шуд. Фақат ногаҳон фавтидани Амир Темур юриши Хитойро имконнопазир кард. Ин боиси истилои Ветнам дар соли 1406, баъд Муғулистон аз тарафи Хитой роҳро боз кард.

Пешрафти иқтисодии кишвар дар фаъолияти флоти ҳарбии баҳрии он бо роҳнамоии **Чжан Хе** ҳам намоён мегардид. Ин экспедитсияи ҳарбӣ иборат аз 62 кишти,

Расми 112.
Императори Хитой
Юан Чжан

Расми 113. Чжан Хе

30 ҳазор нафар ҷанговар солҳои 1405–1433 ба галаҷазираи Зонд, Шри Ланка ва Ҳиндустон 7 маротиба юриш ташкил мекунад. Киштиҳои он то соҳилҳои халиҷи Ҳурмуз (Форс) ва Африкаи Шимоли шино карда буданд. Чжан Хеи мусулмонгашта Маккаро зиёрат карда буд. Ин экспедитсияҳо мавқеи Хитойро боло бурданд ва барои вусъати савдои хориҷӣ имкон доданд. Императорони Хитой солҳои 1415–1420 ба Самарқанд, ба назди **Улугбек** сафир фиристоданд. Лекин ба ин давлати мавқеаш баланди Темуриён Хитой таъсирашро нагузаронд.

Оғози инқирози иқтисодӣ аз миёнаҳои асри XV ба тараққиёти дохили ва сиёсати хориҷии он таъсири бад расонд.

1. Сабабҳои болоравии иқтисодиёти мамлакат кадомҳоянд?
2. Аз тарафи муғулҳо истило шудани Хитой ва идоракунии сулоласи Юан чӣ хел амалӣ гардид?
3. Оиди фаъолияти сулолаи Мин чӣ дар ёдатон мондааст?
4. Дар бораи Чжан Хе ва оид ба фаъолияти ӯ нақл кунед.

§ 39. ЯПОНИЯ

Муносибатҳои иҷтимоӣ. Муносибатҳои заминдорон дар Япония дар асрҳои XI–XII пурра ташаккул ёфтанд. Ин вақт мулкҳои заминдорон — **сёенҳо** ба вучуд омаданд. Ин хел заминҳо меросӣ буда, аз андоз озод буданд. Заминдорон заминро ба деҳқонон ба иҷора меоданд.

Дар Япония заминдорони калон ба табақаҳо ҷудо мешуданд. Бонуфузтарини онҳо **ханке** ном дошт. **Рёкаҳо** вассалҳои онҳо ба шумор мерафтанд. Ҷанговарони ҷузъитомҳои ҳарбиро, **самурайҳо** мегуфтанд. Хўчаинҳо бар ивази хизмати ҳарбӣ замин меоданд. Солҳо гузаштанду як қисми самурайҳо мисли ритсарҳои Европа

ба дворянҳои майда табдил ёфтанд. Чанговарони замин нашоштаги бошанд, аз ҳисоби ганиматҳои ҳарбӣ ё аз ҳисоби хўҷаинҳои худ рӯз мегузаронидаги шуданд.

Соҳти сиёсии мамлакат. Дар Япония нисбат ба дигар кишварҳо соҳти сиёсии ба худ хос ташаккул ёфта буд. Мамлакатро аз асрҳои XII **микадо**, яъне император идора мекард. Император дар як вақт соҳиби замини мамлакат ҳам ҳисоб мешуд. Аёну ашрофаш, амалдор ва ноибони ӯ буданд. Мустақилона идора шудани вилоятҳо аз тарафи ноибҳо аксар вақт ба парокандагии сиёси оварда мерасонд, ки ин албатта оқибати бад дошт.

Бо мурури вақт ҳокимияти император заиф шуда, тақдирӣ мамлакат ба дасти мулкдори пурқудрат ва қумондони ҳарбӣ — **сёгун** гузашт.

Сёгунӣ аввалин дар охири асри XII аз тарафи феодалӣ маҳалли **Минамото** ҷорӣ шуда буд. Вай бо самурайҳои худ рақибони худро мағлуб карда, пойтахти император **Киоторо** ишғол намуд. Минамото давлатро аз қалъаи худ — **Камакура** идора менамуд. Ҳамин зайл, дар Япония дуҳокимияти ба вучуд омад.

Аҳволи деҳқонони одди дар мамлакат хеле машаққатнок буд. Зиёдшавии андоз халқро бисёр азият меод. Чуноне, ки дар сарчашмаҳо зикр шудаанд, дар асрҳои XIV–XV дар Япония гуруснаги бисёр такрор мешуд. Аз ин боис дар байни мардум бемориҳои сирояткунанда паҳн шуда, бисёр одамон мемурданд.

Инкишофи шаҳрҳои Япония. Дар асрҳои миёна шаҳрҳои Япония равнақ кард, ҳунармандӣ ва савдо пеш рафт. Японҳо аз хитойҳо коркарди шохӣ, металлҳо, лакро ёд гирифта буданд. Дар кишвар аз

Расми 114.
Минамото

Расми 115.
Чанговари
Япония

қадимулайём оҳан, мис, тилло ва нуқра истехсол мешуд. Устоёни япон аз ин маъданҳо яроқҳои аҷоиб месохтанд. Шамшерҳои сохтаи онҳо бо сифаташ шўҳрат пайдо карда буд. Бино ба манбаъҳо, соли 1483 савдогарон ба кишварҳои хориҷи 67 ҳазор дона шамшер бурдаанд. Чини, шамолдиҳак, чизҳои санъат аз устухон сангҳои қиматбаҳо, матоъҳои пахтагӣ ва шоҳӣ ҳам дар хориҷа баҳои баланд доштанд. Японҳо бо Корея, Хитой, Ветнам, Таиланд, Филиппин савдои хуб доштанд. Дар кишвар **Сакаи, Хёго, Хаката, Нагасаки** барин шаҳрҳои бандари калон, дорои аҳолии бисёр буданд.

1. Дар Япония дар асрҳои XI–XII сохти нав чӣ хел ташаккул ёфт?
2. Сохти идоракунии Япония аз дигар кишварҳои Осие чӣ фарқе дошт?
3. Маънои унвони сёгунро гӯед.
4. Шаҳрҳои Япония чӣ хел тараққӣ карда буданд?

40. КОРЕЯ

Мамлакати «таровати субҳидам». Давлати аввалини

Расми 116. Асосгузори афсонавии Чосон-Тангун

корейсҳо Чосон (ба корейсӣ — «таровати субҳидам») буд. Асосгузари **Тангун** дар Пхенян ба **шоҳии Чосон** асос гузоштааст. Корейсҳо даври Тангунро даври ташаккулёбии халқи корейс мешуморанд.

Муборизаҳои дохили ва ҷангҳои шадид бо хитойҳо дар асри I-уми пеш аз милод ба се шоҳӣ—**Пекче,**

Силла ва **Когурё** тақсим шуда рафтани шоҳии Чосон оварда расонд.

Даври се шоҳӣ. Дар бораи даври ташкилёбии давлати Когурё олимони таърихшинос ба фикри ягона наомадаанд. Лекин он дар асрҳои IV–V давлати калоне

буд, ки ҳудудаш қисми шимолии нимҷазираи Корея, нимҷазираи ҳамсоия Ляодунро дар бар мегирифт. Дар ибтидои асри IV мелоди Когурё хитоихоро пурра аз замини худ баровард ва ба давлати аз ҳар тараф тавоно табдил ёфт. Дар ин замон зироаткорӣ, металлгудозӣ ва коркарди он, бофандагӣ, ҳунармандӣ ва савдо инкишоф намуд. Баъдтар ба ҷои Когурё ба давлати **Пархе** асос гузошта шуд. **Шоҳии Пархе** дар нимаи аввали асри XI ба қуллаи баланди тараққиёт баромад. Шоҳӣ бо Япония робитаҳои сафириро ба роҳ монд. Дар асри X баъди зарбаҳои қабилаи киданҳо ин давлат пароканда шуд.

Дар қисми ҷанубии нимҷазираи Корея дар асрҳои III—IV давлати Пекче ташкил шуд. Шоҳии Пекче дар асри IV ба давлати мутамарказ табдил ёфт. Тасвири аввалини буддоҳо ҳам айнан аз даври шоҳии Пекче ба Япония бурда шудааст. Табибон, ҳунармандон ва олимони пекчигӣ дар асрҳои миёна барои ташаккули асосҳои ҳаёти иҷтимоӣ ва маданияи Япония таъсири калон расондаанд. Ҳатто олими пекчегӣ **Ван Ин** ба вориси тахти Япония шаҳзода устод ҳам будааст. Ба воситаи подшоҳони сулолаи Пекче навиштаҷот ва иероглифҳои хитой ва буддизм ба Корея паҳн мешаванд.

Шоҳии Силла дар қисми ҷанубу шарқии нимҷазираи Корея ҷойгир шуда, аввал дар байни се шоҳӣ шоҳии аз ҳама заиф ва суғур тараққиёфта буд. Соли 668 шоҳии Силла бо сулолаи Тани Хитой иттифоқ баста, нимҷазираи Кореяро зери тасарруфи худ мебарорад ва Корея боз ба давлати ягона табдил меёбад.

Лекин Корея ба Хитой боҷ супурда меомад. Муттаҳид шудани мамлакат барои пурра ташаккулёбии муносибатҳои молу мулкӣ дар Корея аҳамияти калон дошт. Хотима гузоштан ба ҷангҳои дохилӣ, таъмини сулҳ бо давлатҳои ҳамсоия дар мамлакат барои пеш рафтани қувваҳои истеҳсолот роҳ кушод.

Шоҳии Корё. Сарлашкар **Ван Гон** ба сулолаи Корё (918-1392) асос гузошт. Пойтахти ин давлат шаҳри **Сонак** (ҳоло шаҳри Кесон дар Кореяи Шимоли) буд. Номи Корея аз номи Корё баромадааст. Ван Гон дар

назди худ мақсад гузошт, ки ҳудудҳои шоҳии Когурёро, ки дар шимолу шарқи Хитой монда буд, баргардонад. Аммо ин вазифаро амали карда натавонист.

Солҳои оянда шоҳии Корё аз муборизаҳои дохилии султ шуд. Муғулҳо аз ин истифода бурда, соли 1231 шоҳии Корёро истило ва то соли 1368 зери даст карданд.

Шоҳии Чосон. Шоҳии Корё истилогарони хитоиро аз кишвар дур карда, соли 1392 яке аз сарлашкарони Корё **Ли Сон Ге** ба ба **сулолаи Ли** асос гузош. Давлати Корё боз номи Чосонро мегирад. Пойтахт аз Кегён ба **Хансон** (Сеули ҳозира) кўчонда мешавад. Шоҳии Чосон дар миёнаҳои асри XV аз нигоҳи иқтисодӣ ва мадани хеле пеш рафт.

1. Шоҳии Чосони қадим ба кадом шоҳиҳо тақсим шуда рафт?
2. Дар бораи замони се шоҳи чихоро дар ёд доред?
3. Ба шоҳии Корё кӣ асос гузошт?
4. Дар бораи шоҳиҳои Корея нақл кунед.

§ 41. ҲИНДУСТОН

Ташкилҳои султони Деҳли. Дар ҳудудҳои шимолии Ҳиндустон дар асрҳои XI–XII қabilaҳои турк ва афгон ҷой гирифта, ҳуҷумҳои онҳо авҷ гирифта буд. Дар вилоятҳои мусулмонҳо истило карда соли 1206 султони ташкил карда шуд, ки пойтахташ Деҳли буд. Лашкари ҳокими аввалини Деҳли **Қутбиддин Ойбоқро** қabilaҳои турк ташкил медоданд. Султон ҷарбиён, сардорони лашкарро ба ноибии вилоятҳо таъин менамуд.

Солҳои 1206–1526 султони Деҳли фаъолият бурдааст.

Дар давоми истилои Ҳиндустон қисми маълуми феодалони маҳаллӣ яқсон карда, дигарашон молу мулкӣ худро партофта, аз кишвар берун мерафтанд. Боз як қисми

заминдорони калон ҳокимияти султонро тан гирифта, ба хизмати онҳо мегузаштанд. Султон бо ёрии онҳо аз аҳоли андоз гун мекард, дар идора намудани он ба заминдорон таъя менамуд. Дар давоми асрҳои XII–XIII дар тамоми ҳудудҳои султонӣ ҳокимияти мусулмонҳо ҷорӣ карда мешавад. Баъди вафоти Қутбиддин Ойбоқ ба тахт **Шамсиддин Элутмиш** (1211–1236) омад. Дар замони ҳақмронии вай Панҷоб, Синд ва Банголоро мутеъ карда шуд.

Заминдорӣ. Дар султонии Деҳли тамоми замин аз он султон буд. **Иқтаъ** намуди асосии заминдорӣ дар кишвар буд. Ноибони вилоят 10–20 фоизи ҳосилро ба ихтиёри худ монда, бар ивазаш зарур шавад лашкарашонро ба султон меоданд.

Намуди дигари заминдорӣ **холиса** ном дошт. Холиса мулки давлат буд, андози аз он омада ба хазинаи давлат мерафт ва барои хароҷоти давлат ва таъмини лашкари махсус сарф мешуд.

Як қисми маълуми замин ба феодалони ҳинд — заминдорон тааллуқ дошт. Дар султонии Деҳли инчунин замини **вақф** ва заминҳои аз тарафи султон инъомшуда ҳам буданд.

Султони Деҳлӣ дар асрҳои XIV–XV. Пас аз вафоти Элутмиш дар кишвар мубориза барои тахт авҷ гирифт. **Аловуддин Хилҷӣ** дар ин ҷангҳо ғолиб омад ва ислоҳот гузаронида, даромади хазинаи давлатро зиёд мекунад. Хилҷӣ лашкари пурзӯр ташкил карда, феодалҳои саркашро мутеъ намуд. Ин иқдом муваққатан таъсири давлатро нигоҳ дошт. Лашкари тавоно ва боинтизоми султонӣ имкон надод, ки муғулҳо аз самти шимол ин ҷоро забт кунанд.

Вориси Хилҷӣ **Муҳаммад Туғлуқ** соли 1325 ба тахт омад. Вай он ҳокимонро, ки дар вақти падараш мустақил буданд, ба худ тобеъ кардани шуд. Султон худро «Давомдиҳандаи Искандари Зулқарнайн» номида, нимҷазираи Ҳиндустонро пурра муттаҳид кард.

Ислоҳоти андози султон ба туфайли хушксоли бемуваффақият анҷом ёфт. Пулҳои тиллоӣ ва нуқраро дар муомила баробар баровардани Туғлуқ, сикка задани

тангаҳои мисӣ ба беқурбшавӣ ва бенатиҷа поён ёфтани ислоҳот оварда расонд.

Дар замони султони дигар **Фирӯзшоҳ Туғлуқ** андоз кам карда шуд, заминҳои давлат ба деҳқонон ба иҷора дода шуд. Дар замони ҳукмронии ӯ соҳаи кишоварзӣ, ҳунармандӣ хеле пеш рафт. Султон чун ҳомии халқ ном баровард. Вале парокандагии сиёсӣ, ки дар асри XIV саршуда буд, ҷараёни мустақилшавии баъзе князиҳоро пурзӯр кард.

Султони ояндаи Деҳли **Маҳмуд** солҳои 1398–1399 бар зидди лашкари Амир Темир ҷангид. Лекин сарлашкари пуртаҷриба лашкари Маҳмудро мағлуб сохта, Деҳлиро забт намуд. Соҳибқирон аз Ҳиндустон ҳунармандон, меъмориҳои зиёди ҳиндро ба Самарқанд меорад.

Баъд аз ин Ҳиндустон ба князиҳои хурд тақсим шуда рафт. Аз байн даҳ сол гузашту ба сари тахт **сулолаи Саидҳо** (1414–1451) омад. Ин сулоларо сардори қабिलाи афғон **Баҳлул Лодӣ** (1451–1489) аз тахт фаровард. Бар зидди набераи ӯ **Иброҳим Лодӣ Заҳриддин Бобур** меҷангид.

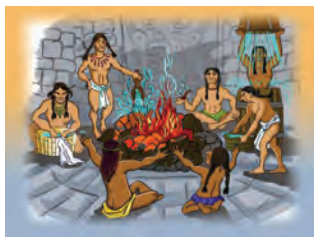

1. Султони Деҳли кай ва аз тарафи кӣ ташкил карда шуд?
2. Дар бораи намудҳои заминдорӣ дар Ҳиндустон нақл кунед.
3. Дар ҳудуди султони Деҳли дар асри XIV кадом ислоҳотҳо гузаронида шуд?
4. Юриши Соҳибқирон Амир Темурро ба Ҳиндустон ба ёд оварда, нақл кунед.

§ 42. АМЕРИКА ДАР АСРҲОИ МИЁНА

Тараққиёти хоҷагӣ. Бино ба фикри олимони ҷаҳон, дар қитъаи Америка аввалин одамон дар даври яхбандии бузург аз ин 40 ҳазор сол пеш аз Осии Шимолӣ ба воситаи гарданаи Беринг гузаштаанд ва ин ҷараён дар давом кардааст. Яъне то омадани европоӣҳо низ қабилҳои ва халқиятҳои сершумор зиндагӣ мекарданд.

Қисми асосии ин қабилаҳо бо шикор ва моҳидорӣ машғул буданд. Вале дар ҳудудҳои кӯҳӣ ва наздикӯҳӣ Америкаи Марказӣ ва Ҷанубӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ ба вучуд омада, тараққӣ кардаанд. Дар ин ҳудудҳо қабилаҳои **кечуа**, **майя**, **астек**, **олмек** ва **толтекҳо** зиндагӣ мекарданд. Онҳо бо сангтабарҳо дарахтони ҷангалро бурида, шоҳу барги онҳоро сӯзонда, нури мекарданд. Дар ин ҷо зироатҳои барои европоиҳо номаълум: ҷуворимакка, картошка, офтобпараст, помидор, какао, тамоку кишт мешуд.

Расми 117. Аз ҳаёти хиндуён

Дар қисми калони қитъаи Америка ҳайвонҳои хонагӣ набуд. Асп, гов, гӯсфанд ва буз баъдтар аз Европа оварда шуд. Онҳо аз ҳайвоноти хонагӣ дар шимол сагро, дар ҷануб ламаи шутурмонандро парвариш мекарданд. Аз паррандаҳо гоз ва куркаро нигоҳ медоштанд.

Ҳиндуёни Америка оҳан, омос, чарх, олоти алавларрониро намедонистанд. Олоти меҳнат ва шикор онҳо аз санг, биринҷӣ ва ҷӯб сохта мешуд. Қисми калони аҳоли дар ҷамоаи авлодӣ мезист. Танҳо майя, атстек ва кечуаҳо, ки бо деҳқонӣ машғул буданд, давлатҳои худро барпо кардаанд.

Дар асрҳои миёна майя, астик ва кечуаҳо давлати худро барпо карда буданд.

Давлати майяҳо. Дар ҳудудҳои наздикӯҳии бо ҷангалзорҳо иҳотай *нимҷазираи Юкатани* Америкаи Марказӣ (Мексикаи ҳозира) аз қадим халқҳои майя зиндагӣ мекарданд.

Дар ҳазорсолаи якуми мелодӣ дар майяҳо шаҳр-давлатҳо пайдо шуданд. Ҳар кадоми онҳоро «**инсонӣ бузург**» — ҳукмдор идора мекард, ҳокимияти он меросӣ буд. Ҳукмдорон ва ашрофон дар қасрҳои маркази шаҳр мезистанд. Деҳқонон ва хунармандон дар хонаҳои бомаш

аз найшакар пўшида, кулбаҳои фаршаш заминӣ дар атрофи шаҳр зиндагӣ мекарданд.

Давлати астекоҳо. Дар ҳудуди Мексикаи ҳозираи Америкаи Марказӣ ҷой гирифтааст. Дар инҷо **астекҳои** аз шимол омадагӣ дар ҷазираҳои байни кӯли калон дар асри XII шаҳри **Теночтитлан** асос гузоштанд, обанборҳои сунъӣ, ибодатхонаҳо ва қасрҳо бунёд кардаанд.

Астекоҳо аз танқисии замин аз таги кӯл растаниҳои зериоби ва лойи серҳосилро бардошта «**даштҳои пиновар**» офарида буданд. Дар ин киштзорони ба худ хос сола чанд бор ҳосил мегирифтанд.

Астекоҳо ҷамоаҳои авлоди шуда мезистанд. Сардорони ҷамоа интиҳоб мешуданд. Киштзорон аз он ҷамоа буд, онро байни аъзоён тақсим мекарданд. Аз байни намояндагони қabilaи ҳукмрон **тлатоани** — сарлашкар интиҳоб карда, ӯ гайр аз ҳукмдори олии будан вазифаи коҳиниро низ иҷро менамуд.

Расми 118. Шаҳри асриміёнагии Теночтитлан

Асоси хоҷагии астикҳоро асосан деҳқонии обёришаванда ташкил меод. Ҷуворимакка зироати муҳимтарини онҳо ба шумор мерафт, аз он ҳосили баланд мегирифтанд.

Дар байни астикҳо аз соҳаҳои ҳунармандӣ кулолӣ, бофандагӣ, тайёркунии чизҳои мисӣ, заргарӣ ривоч карда буд. Аз сабаби он, ки онҳо истифодаи маъданро намедонистанд, корду табарро аз санг тайёр мекарданд. Устоҳои бомаҳорати заргар ба сангҳои қимматбаҳо ҳар гуна сайқал дода, нақшҳо (мозаика) сохта, деворҳои қасру ибодатхонаҳоро зеб меоданд.

Ҳунармандони астик хусусан дар тайёркунии зарфҳои нақшдор, матоъҳои аҷоиб, кашидаҳои мисли патҳои товус ҷилонок моҳир буданд.

Бинокорон сарбандҳо, каналҳо, дар болои сутунҳо аз хишти хом ё аз санг хонаҳо месохтанд. Дар бозорҳо бо роҳи мубодилаи мол савдо нағз ривоч карда буд.

Давлати инкҳо. Дар доманаҳои кӯҳҳои Анди Америкаи Ҷанубӣ дар воҳаҳои тўлонии ҳазорҳо километр давлати инкҳо ба вучуд омад. *Инкҳои* ба забонҳои *кечуа* мансуб дар асрҳои XII–XIII дар ҳавзаи дарёи Урубамба ба шаҳри **Коско** асос гузоштанд.

Инкҳо заминҳои қабилаҳои дигарро ишғол карда, ҳокимияти худро дар сарзамини паҳнову васеъ ва бой аз кӯҳҳои Анд то уқёнуси Ором барқарор мекунанд. Ин давлатро ҳукмдори олии - **Инкаи олии** идора мекард. Вай «*писари Октоб*», рамзи заминии он ҳисоб меёфт. Мардуми мамлакат инчунин ба қувваҳои табиат, ба замин, об низ эътиқоди сахт доштанд. Инкҳо ба аҳолии истилошуда бо мурури вақт тарзи зиндагӣ ва маданияти худро гузаронида тавонистанд. Бинобар ин дар марҳалаи аввал калимаи «инк» ифодаи табақай ҳукмрони имтиёзӣ, номи умумии ашрофон буд.

Аҳолии ғайриинк барои табақай олии ҷамоа шуда меҳнат мекард. Ҷамоа аз оилаҳои деҳқонон иборат буда, ҳар кадоме ба замини вобасташуда кор мекард. Аз се ду қисми ҳосил ба давлат ва ибодатхонаҳо супурда мешуд. Дар мамлакат гарчанде расман ғуломдорӣ набуд, вале аъзоёни

Расми 119.

Чанговарони инк

чамоа бераҳмона истисмор мешуданд ва ҳеч ҳуқуқ надоштанд. Ҳудудҳои кӯҳ барои деҳқонӣ хеле ноқулай буд. Аз ин рӯ мардони чамоа дар бағали қуллаҳои кӯҳ хок бароварда, болои сангзор киштзор месохтанд. Барои он, ки ин гуна киштзоронро боронҳои пай дар пай шуста набарад, атрофашро бо деворҳои сангин иҳота карда мегирифтанд. Чуворимакка ва картошка зироати асосӣ ба шумор мерафт. Деҳқонон инчунин каду, пахта, ананас, банан парвариш мекарданд. Ҳосил ба се қисм: як қисм ба қоҳинони ибодатхонаҳо, қисми дуюм ба Инки оли, сеюмӣ барои чамоа тақсим мешуд. Маҳсулоти анбори давлат ба лашкар ва амалдорон дода мешуд. Ҳангоми чангҳо, хушксоли ва офатҳои табиӣ ҷабридидагон аз захираи давлат дон ва картошкаи хушк мегирифтанд.

Дар хоҷагии мамлакат соҳаи чорводорӣ низ нақши асосӣ дошт, ламаи шугурмонанд ва алпакар нафақат барои гӯшту мӯяш, балки барои кашонидан бор низ мепоиданд. Ҳунармандӣ низ ривож карда буд. Тилло, нуқра истеҳсол карда, аз тайёр намудани хар хел чизҳо, кулоли ва заргарӣ, бофандагӣ, рангсозӣ, соҳаи сохтмон инкишоф карда буд.

Барои алоқаи вилоятҳо бо пойтахт — **Коско** роҳи сангини дарозиаш 15 ҳазор километр сохта шуда буд. Байни вилоятҳо хизмати почта низ кор мекард. Чопарҳои махсус тозон ба якдигар хабар мерасониданд.

1. Дар бораи машғулияти аҳолии таҳҷоии Америка нақл кунед.
2. Дар бораи таърих ва маданияти майяҳо чӣ медонед?
3. Астекҳо киҳо буданд? Дар бораи онҳо нақл кунед?
4. Давлати инкҳо кай ва дар кучо ташкил шуд?

§ 43. ХАЛҚҲОИ АФРИКА ДАР АСРҲОИ МИЁНА

Аҳоли ва хоҷагии Африка.

Аксари аҳоли то охири ҳазорсолаи якум бидуни ҳеҷ алоқа бо дунёи беруна зиндагӣ карда буд. Дар ҷангалҳои тропикии қитъа қабилаҳои шикорчи ва чинакчи зиндагӣ мекард. Ғайр аз Миср дар дигар ҳудудҳои Африка қисми ками деҳқонон зироати решадор парвариш мекарданд. Ба заминҳои серҳосили ҳудудҳои Саванна бо олотӣ оҳанини дандонадор кор мекарданд. Дар атрофи Саҳрои Кабир аксари қабилаҳои кўчманчи, нимкўчманчи ва муқим бо чорводорӣ машғул буд. Дар ҷануби саҳро қабилаҳои **барбар** ва **туагерҳо**, дар Африкаи Ғарбӣ **фулбе**, дар Шарқ **масаи**, **галла**, **сидамо**, **тигреҳо** бо чорводорӣ машғул буданд.

Расми 120.
Ҷанговарони африқоӣ

Давлатҳои Африка. Гана. Дар Шарқи Африка зери таъсири алоқаҳои савдой бо Миср, Арабистон ва Ҳиндустон дар замонҳои қадим давлатҳои **Нубия ва Аксум** (Эфиопияи ҳозира) ташкил шуда буданд. Савдогарони араб аз асри VII ба ғарбии Судан, аз баҳри Миёназамин ба Африка намак ва дигар маҳсулоти пурбаҳо меоварданд. Дар роҳҳои якдигарро буррандаи савдо аввалин қўрғонҳо: **Аукар, Гана, Томбукту, Гао, Мали** пайдо шуданд. Дар қўрғонҳо ғайр аз савдогарони мусулмон ашрофони маҳаллӣ зиндагӣ мекарданд. Онҳо минбаъд идоракунии давлатҳоро ба дасти худ гирифтанд. Дар асрҳои миёна дар ҳавзаҳои дарёҳои Нигер ва Сенегал давлатҳои нахустин: **Гана, Мали, Сонгаи** ташкил ёфтанд. Нахустини онҳо давлати Гана дар Судани Ғарбӣ буд. Он дар асри VIII пайдо шуда, дар асри X ба зинаи баланди тараққиёт расид.

Гана, Мали, Сонгаи ва Аксум - давлатҳои аввалини Африка дар асрҳои миёна буданд.

Боқи аз савдо омада яке аз манбаъҳои даромадаи Гана буд. Қисми асосии бочро савдогарони хориҷӣ: арабҳо, барбарҳо, яҳудиҳо медоданд. Лекин тилло сарвати асосии кишвар буд. Подшоҳ ва амалдорони Гана аз савдои тилло ва намак фоидаи калон мегирифтанд.

Подшоҳ лашкари пурзӯр дошт, аз 200 ҳазор нафар аскар 40 ҳазор нафараш камончиён, қисми муайянаш саворагон буданд. Дар гузашта дар бораи савдогарони араб ва ҳазинаи калони подшоҳони Гана ривоятҳо гуфта шудаанд. Ва ин тавачҷӯҳи қабилаҳои ҷанговари ҳамсояро ҷалб карда буд. Султони Марокаш **Абубақр** соли 1076 бо лашкари калонаш Ганаро забт карда, онро тороҷ намуд. Баъд подшоҳи Гана ба Марокаш мутеъ гашта, ғайр аз супурдани бочу товон бо ашрофони худ маҷбур мешавад дини исломро қабул намояд. Дар оқибати шӯриши халқӣ ба ҳукмронии марокашиҳо хотима гузошт. Лекин Гана пароканда шуд.

Расми 121. Подшоҳи
Мали Мӯсои I

Давлати Мали. Мали чун давлат дар асри VIII ташкил шуда буд. Қудрати давлати Гана ба инкишофи ояндаи он монетгӣ кард. Дар асри XI аҳолии Мали исломро қабул кард. Ин боиси бештар кўчида омадани савдогарони мусулмон ба кишвар шуд. Дар натиҷаи инкишофи хунармандӣ ва савдо дар асри XIII

Мали ба зинаи баланди тараққӣ расид. Подшоҳи он **Сундиата Кейт** (1230–1255) лашкари зӯри сершумор ташкил кард. Сундиата бо ёрии ин лашкар ҳудудҳои корвонгузар, конҳои тилло, ниҳоят заминҳои Ганай қадимро ишғол кард. Подшоҳи Мали ба ноибии вилоятҳои истилошуда хешон ва наздиконашро таъин кард. Ноибон дар навбати худ ба лашкаркашон, амалдорони худ заминро инъом мекард. Функунии андоз аз аҳоли низ ба зиммаи ноиб буд. Даре нагузашта Мали дар дунёи араб машҳур гашт. Подшоҳи он **Мӯсои I** соли 1324 ба Макка сафари ҳаҷро адо мекунад. Мӯсои I ба

сафар тиллои бисёр гирифта, онро саховатмандона тақсим мекунад. Ҳукмдорро 8 ҳазор ҷанговар ва 500 нафар гулом ҳамроҳи мекард, тахмин ҳаст, ки ин корвон 10–12 тонна тиллоро бурдааст. Баъди ин воқеа солҳои зиёд нархи тилло дар дунёи араб паст будааст.

Дар пойтахти Мали **Ниара** ва дигар шаҳрҳо қасру масҷидҳои мўҳташам сохта, хунармандӣ ва савдо ривож мекунад. Аммо дар ҳаёти иҷтимоӣ мавқеи ашрофони қабила калон буд. Ҳукмдорони Мали аз таҷовузи наздикони худ барои тоҷу тахт тарсида, амалдорони дарбор, сарлашкарҳо ва ҳатто ҷанговаронро аз қабилаҳои ҳамсоя мегирифтанд. Гвардияи шахсии подшоҳ аз гуломон иборат буд.

Қисми асосии аҳоли аз ҷамоаҳои деҳотӣ, ҷамоаҳо бошанд аз оилаҳои калони патриархали ташкил ёфта буд.

Аз охири асри XIV парокандагии феодалӣ, низоҳҳои сулолави Малиро заиф намуд. Ин давлат дар охири асри XV пурра ба инқироз дучор омада, пароканда шуд.

Давлати Мали дар асрҳои VIII–XV фаъолият нишон додааст. Дар асри XIII Мали ба тараққиёти баланди худ расид. Пойтахти он шаҳри **Ниара** буд.

Давлати Сонгаи. Қабилаҳои сонгаи дар шимолу шарқии Гана ва Мали, дар атрофи яке аз марказҳои азими савдо — Гао зиндагӣ мекарданд. Иттиҳодияи давлатие, ки аввал **Сонгаиҳо** дар ибтидои ҳазорсолаи якум ташкил карда буданд, зери таъсири Мали монда буд. Мали заиф шуд. Ҳукмдори Сонгаиҳо **Алми**, ки исломро қабул карда буд, дар охири асри XIV онҳоро мағлуб карда, давлати мустақил ташкил кард. Пойтахташ Гао буд. Дар асрҳои XIV–XV Сонгаи хеле пурзӯр шуд. Вай дар ҳавзаи дарёи Нигер ҳукмронии худро пурра ҷорӣ кард.

Мамлакат аз вилоятҳо иборат буд, онҳоро наздикони ҳукмдор идора мекарданд. Савдои транзит ва конҳои тилло манбаи асосии даромад буд. Андоз аз аҳоли сол то сол зиёд шуда, хазинаро пур мекард. Дар заминҳои

амалдорон гуломон кор мекарданд. Бо гузашти солҳо гуломон ба деҳқонони мутеъ табдил ёфтанд. Авлодони онҳо соҳибони озоди заминҳои хурд шуда, ба давлат фақат андоз месупурданд. Дар Сонгаи лашкари махсуси кироя ҳам буд.

Рӯй додани ҷангҳои дохили дар мамлакат, ҳар гуна низоъҳо давлатро заиф сохт. Султони Марокаш аз ин ҳолат истифода бурда, дар охири асри XVI Сонгаиро забт карда гирифт.

Давлати Сонгаи аз охири асри XIV сар карда мустақилона фаъолият бурд. Шаҳри **Гао** – пойтахти он буд. Султони Марокаш дар охири асри XVI Сонгаиро забт кард.

Расми 122. Подшоҳии Аксум. Ибодатхонаи шоҳ Лалибели

Давлати Аксум. Дар шимоли Эфиопияи ҳозира аз қадим давлати **Аксум** ба вучуд омада, дар асрҳои IV–V тараққи карда буд. Ҳукмдорони Аксум соҳилҳои ҷанубии қорвонгузари Арабистонро, як қисми Судани Шарқиро ишғол мекунанд. Ин давлат бо империяи Рим, баъд бо Византия алоқаҳои наздики иқтисодӣ ва маданий дошт. Аз ин сабаб ҳукмдорон ва ашрофони он дини насрониро қабул карда буданд.

Дар асри VII лашкари Аксумро лашкари хилофати Араб шикаст дода, аз заминҳои он дар ҷануби нимҷазираи Арабистонро маҳрум менамояд. Вазъияти Аксум мураккаб мешавад ва дар асри XI Аксум пароканда мешавад.

Бино ба ривоятҳо ҳукмдори нахустини Аксум **Манелик** – подшоҳ **Сулаймон** аз маликаи Арабистон писар дошт. Ин аз алоқаҳои неки Аксум бо Арабистон аз қадимулайём ва номи сулола асоси таърихӣ доштанаширо нишон медиҳад.

1. Халқҳо ва қабилаҳоеро, ки дар асрҳои миёна дар Африка муқим буданд, номбар кунед.
2. Хоҷагии аҳолии Африка чӣ гуна ривож карда буд?
3. Аз таърихи Гана, Мали ва Сонгаи чиҳо дар ёдатон монд?
4. Ба фикри шумо, тараққиёти давлатҳои Аксум ва дигар давлатҳои Африка фарқ доштанд?

§ 44. МАДАНИЯТИ ХАЛҚҲОИ ОСИЁ, АМЕРИКА ВА АФРИКА

Маданияти туркҳо. Дар охири асри XV дар ҷамъияти усмониҳо соҳаҳои гуногуни маданият раванҷ карда буд.

Дар ин кишвар мисли **Меҳри хотун** ва **Мулло Маҳмуд** шоирони боистеъдод ба камол мерасанд. Меъмории туркҳо бо истифодаи таҷрибаи дигар кишварҳо боло рафт. **Хоҷа Синони** юнон бо дурдонаҳои аҷоибӣ меъмории онро дар ҷаҳон шиносонид. Вай сохтмони беш аз 300 иншоот — масҷиду мадрасаҳо, фаввораҳо, ҷаммому кӯпрӯкҳоро сарварӣ кардааст.

Аз байни илмҳои инкишофи ҷуғрофия хусусан қобили қайд аст. Асарҳои сайёҳи баҳрии турк **Пири Раис** атласи «**Баҳрия**»-и ӯ оиди баҳрҳои Миёна, Сиёҳ ва Эгей дар илми дунё комёбии калон буд. Дар асари бисёрҷилдаи «**Сайёҳатнома**»-и Эвлия Чалаб, «**Ҷаҳоннома**»-и **Хоҷа Халифа** дар асоси манбаҳои араб ва Европа кишварҳои гуногуни дунё тасвир ёфтаанд.

Маданияти корейсҳо. Сечжони бузург (1418-1450) дар соҳаи андоз ислоҳот мегузаронад, сохтори идоракунии давлатро такмил медиҳад. Дар замони вай маданият ва санъати корейс гул-гул мешукуфад. Ба донишгоҳи миллии нахустин асос гузошта шуд, дар он даргоҳ адабиёти классикии хитой

Расми 123.
Ибодатхонаи Пулгукса

Расми 124.
Сечжони Бузург

Расми 125.
Тақвимҳои
сурагдори астеко

омӯзонида мешавад. Ибодатхонаи бузурги буддо—Пулгукса бунёд мегардад. Шоҳ Сечжон ҳукмдори донишманд ва пуриқтидори мамлакат буд. Дар даври ҳукмронии вай соҳаи маориф, илм ва зироаткорӣ ба муваффақиятҳои бузург ноил гардид. Бо иштироки шоҳ Сечжон тақвими нав тартиб дода шуд, асбобҳои боронро пешгӯикунанда, самт ва суръати шамолро муайянкунанда, инчунин соатҳои офтоби ва оби, харитаи ситораҳо офарида шуд. Бо роҳнамоии Сечжони бузург олимони академияи шоҳӣ ба алифбои корейс асос гузоштанд.

Маданияти халқҳои Америка. Тараққиёти иқтисодиву мадани ба майяҳо имкон дод, ки дар ибтидои асри мелодӣ алифбои худро кашф кунанд. Қоҳинҳо бо мӯйқалам иероглиф навишта, бо расмҳо зеб меоданд.

Қоҳинҳо дар ҳаёти майяҳо нақши калон доштанд. Онҳо ба деҳқонон мӯҳлати иҷрои кишту корро муқаррар мекарданд. Майяҳо тақвими хеле аниқро доштанд. Ихтирои он бо зарурати соҳаи кишоварзӣ вобаста, ба комёбиҳои математика асос ёфта буд. Аломати «сифр» («нол»)-ро ҳам аввалин бор аз Ҳиндуён пеш майяҳо истифода карданд. Дар пойтахти кишвар **Чичен-Итса** расадхона барпо шуда буд. Дар он қоҳинҳо вақти дар атрофи Офтоб давр задани сайёраҳоро ҳисоб карда, гирифтани Офтоб ва Моҳро аввал пешбинӣ менамуданд.

Майяҳо теппагиҳои махсус сохта, дар болои пойдеворҳои баланд эҳромҳои зинапоядор, қасру ибодатхонаҳо барпо менамуданд. Қасру ибодатхонаҳо

тиреза надошанд, онҳо аз дар рӯшан мешуданд. Кӯчаҳои шаҳр ҳамвору раво, аз сангҳо бунёд карда шуда буданд.

Астекҳо дар асоси ихтироии майяҳо тақвими офтобро тартиб дода буданд. Хати пиктрографи пайдо шуд. Дини астекҳо ба бисёрхудоӣ асос ёфта буд. Худои ҷанг аз байни худоҳо аз ҳама бозътибор буд, ба шарафи он ҳатто одамро ҳам қурбонӣ мекарданд. Қоҳинҳои ибодатхонаҳо дар байни мардум ҳурмати махсус дошанд.

Расми 126. Расадхонаи Чичен-Итса

Хати пиктографӣ (аз латинӣ **пиктус** — расмдор ва юнонӣ **графо** — менависам, хати расмдор) — барои дар хотир монандани мақсад тасвир кардани мазмуни маълумот бо расмҳо.

Дар пойтахт — Теночтитлан ба фарзандони ашрофон ва халқи оддӣ мактабҳои алоҳида буданд. Онҳо асрори деҳқонӣ, ҳунармандӣ ва кори ҳарбӣ омӯзонидани мешуд. Фарзандони ашрофон фанҳои таърих, ҳуснихат, хониш, ҳисоб, нучум, шеърӣ, санъати нотиқиро аз бар менамуданд. Дар пойтахти мамлакат ҳар сол чун анъана ғолибони озмуни мадҳия, шоирон ва сарояндагонӣ қиссагӯӣ ба муқофотҳо сазовор мешуданд.

Инкҳо. Фарзандони асилзодаҳо дар мактабҳои махсус мехонданд. Бино ба набудани хат, бачаҳо маълумоти оиди дини инкҳо, тартиби идоракунии, қонунҳо ва одатҳоро ба ёд мегирифтанд. Инкҳо хати махсус «**хати гирехдор**» (кипу) дошанд, ки онро танҳо рӯҳониён медонистанд.

Инкҳо аз математика, нучум, ҷуғрофия, тиббиёт, ботаника ва дигар соҳаҳои илм бохабар буданд.

Расми 127. Кипу—хати гирехдор

Тақвими аниқи онҳо ба 12 моҳ тақсим мешуд. Табибон аз сири ҷарроҳӣ кардани устухони сари инсон нағз воқиф буданд.

Маданияти халқҳои Африка. Халқҳои Африка афсона ва ривоятҳои аҷоиб доштанд, ки онҳо аз авлод ба авлод гузашта буданд. Онҳо сарчашмаҳои муҳими таърихӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар байни халқҳои Африка халқҳои дорои алифбои худ ҳам буданд. Аз ҷумла, дар Аксум аллакай дар асри IV ислоҳоти хати маҳаллӣ гузаронида мешавад. Ин алифбо то имрӯз дар Эфиопия мавҷуд аст. Дар Аксум сохтмон пеш рафта буд. Қасрҳо, ибодатхонаҳои насронӣ ва даҳмаҳои зеризаминӣ, ки дар он давр бунёд карда шуда буданд, то имрӯз нигоҳ дошта шудаанд.

Расми 127. Нагори мисини ҷанговар, ки дар қасри шоҳ дар Бенин гузошта шудааст.

Барои тараққиёти маданияти халқҳои Судани Ғарбӣ таъсири арабҳо калон буд. Баъди қабули дини ислом усто ва меъморони араб масҷидҳо, қасрҳо, биноҳои ҷамъиятӣ, беморхонаҳо, ҷаммом, боғҳои истироҳат сохтаанд. Мактабу мадрасаҳои мусулмонӣ кушода шуд. Аз ҷумла, дар мадрасаи Томбукту ғайр аз илоҳиёт фанҳои таърих, фикҳ, математика, нҷум ва ғайра дарс дода мешуд.

Африкоиҳо дар соҳаҳои гуногуни санъат пеш рафта буданд. Ҳайкалҳо ва ниқобҳои, ки аз ҷўб ва мис сохта шудаанд, бо нафисию зебоиашон то имрӯз ҳамаро қоил карда меоянд. Дар қасри шоҳ дар

Бенин расмҳои ҳаққокишудаи подшоҳ ва аъёнҳои он ёфт шуд. Дар онҳо саҳнаҳои шикор ва ҷанг, инчунин ҳаёти дарбор инъикос шудааст.

Гарчанде тараққиёти халқҳои Африка дар асрҳои миёна нисбат ба давлатҳои Осие ва Европа як андоза ақиб монда буд, аҳоли дар бобати хоҷагии ба комёбиҳо

ноил шуда, маданияти моддӣ ва маънавии ба худ хосро офаридааст.

1. Дар бораи маданияти туркҳои усмонӣ чиҳо дар ёдатон монд?
2. Муваффақиятҳои маданияти Кореяро номбар кунед.
3. Кадом халқи таҳҷоии Америка хати пиктографияро кашф кардааст? Боз кадом намуди навиштаҷотро медонед?
4. Хусусиятҳои хоси соҳаи маориф дар чиҳо инъикос ёфтаанд?
5. Дар бораи маданияти халқҳои Африка нақл кунед.

САНАҲОИ МУҲИМИ ТАЪРИХИ

Асри III—ба ҷои империяи Хан дар Хитой давлатҳои Вей, Шу ва У ташкил шуданд.

Солҳои 320—340—солҳои ҳукмронии Чандрагуптаи I дар Ҳиндустон.

Соли 395—ба империяи Ғарби ва Шарқӣ тақсим шудани империяи Рим.

Асрҳои IV—VI—замони муҳожирати бузурги халқҳо.

Ибтидои асри VI—Амвросий Аврелиан бриттҳоро муттаҳид карда, бар зидди англосаксҳо муқовимат нишон дод.

Соли 407—легионҳои Рим Британияро тарк намуда, ба Италия бармегарданд.

Соли 476—истилои германҳо сабабгори афтидани империяи Ғарбии Рим шуд.

Соли 486—Хлодвиг ба давлати франкҳо асос гузошт.

Солҳои 527—565—солҳои ҳукмронии Юстиниани I

Соли 570—соли таваллуди Муҳаммад (с.а.в.) дар Макка.

Солҳои 589—618—солҳои ҳукмронии сулолаи Суй дар Хитой.

Соли 610—ба Муҳаммад (с.а.в.) аз тарафи Аллоҳи таъоло оятҳои илоҳӣ аён шудан мегирад.

Солҳои 618—907—солҳои ҳукмронии сулолаи Тан дар Хитой.

Солҳои 630—1258—солҳои фаъолияти хилофати араб.

Солҳои 681—701—солҳои ҳукмронии Асрарух дар Булғория.

Солҳои 661—750—солҳои ҳукмронии сулолаи Умавиҳо дар хилофати араб.

Соли 711—лашқари арабҳо таҳти фармондеҳии Ториқ ибни Саид Испанияро ишғол мекунад.

Соли 732—подшоҳи франкҳо Карл Мартелл дар ҷанги Пуате арабҳоро мағлуб карда, ба юриши онҳо ба Европа хотима гузошт.

Солҳои 750—1258 солҳои ҳукмронии Аббосиҳо дар хилофати Араб.

Солҳои 768—814—солҳои ҳукмронии Карли Бузург.

Ибтидои асри IX—дар дарбори халифа Маъмун “Байт-л-ҳикма” (“Қасри донишмандӣ”) ташкил мешавад.

Соли 843—мувофиқи шартномаи шаҳри Верден ба ҷои шоҳиҳо ташкилшуда давлатҳои Франция, Германия ва Италия барпо мешаванд.

Солҳои 871—900—солҳои ҳукмронии шоҳ Алфред.

Солҳои 893—927—солҳои ҳукмронии Симеон дар Булғория.

Соли 919—герсоги Саксония Генрих шоҳ эълон шуд.

Солҳои 936—973—солҳои ҳукмронии Оттони I.

Соли 962—папаи Рим Иоанни XII ба Оттони I тоҷи императориро мегузорад.

Солҳои 962—1806—солҳои ҳукмронии империяи муқаддаси Рим (Германия).

Соли 988—дар Руси Киевӣ дини насронӣ ҷорӣ карда шуд.

Соли 1066—Англия аз тарафи герсоги Нормандия Вилгелм забт карда шуд.

Солҳои 1096—1270—солҳои юришҳои салиби.

Асри XII—дар шаҳрҳои бузурги Европави Фарби нахустин муассисаҳои таҳсилоти олии донишгоҳҳо (университет) таъсис ёфтанд.

Асри XII—астеҳҳо ба шаҳри Теночтитлан асос гузоштанд.

Солҳои 1152—1190—солҳои ҳукмронии Фридрихи I Барбаросса.

Соли 1187—Салоҳиддин Аюби шаҳри Қуддусро аз салибдорон баргардонида гирифт.

Солҳои 1204—1261—солҳои ғаболияти империяи Лотин, ки ба он салибдорон асос гузошта буданд.

Соли 1206—дар қурултое, ки дар соҳили дарёи Онон баргузор шуд, Темучин хони бузург эълон шуд.

Соли 1206—султонгарии Деҳлӣ ташкил шуд.

Соли 1265 дар Англия парламенти аввалин даъват карда шуд.

Соли 1279—муғулҳо Хитойро пурра забт карда, ба сулолаи Юан асос гузоштанд.

Соли 1302—дар Франция Штатҳои генерали даъват карда мешавад.

Солҳои 1337—1453—“ҷанги садсола”- и байни Англия ва Франция.

Соли 1368—дар Хитой Юан Чжан ба сулолаи Мин асос гузошт.

Соли 1395—соҳибқирон Амир Темур дар соҳили дарёи Тарак бар лашқари ўрдаи Тиллоӣ ғалаба кард, ки ин воқеа яке аз омилҳои ҳалқунандаи озод шудани заминҳои Рус ва халқҳои Европави Фарби аз зулми муғулҳо гардид.

Тобистони соли 1402—ҷанги байни Амир Темур ва Боязид дар Анқара.

Солҳои 1415—1420—императорони Хитой ба дарбори Улугбек ба шаҳри Самарқанд сафир мефиристанд.

Соли 1445—Иоганн Гутенберг дастгоҳи китобчопкуниро ихтироъ кард.

Соли 1453, моҳи май—Константинопол аз тарафи туркҳои усмонӣ ишғол гардид ва шаҳр Истанбул номида шуд.

МУНДАРИҶА

Аз муаллифон.....	3
Сарсухан.....	4

БОБИ I. АСРҲОИ МИЁНАИ БАРВАҚТ

§ 1. Қабилаҳои герман ва империяи Рим.....	8
§ 2. Франкҳо. Пайдоиши давлати франкҳо.....	12
§ 3. Империяи франкҳо.....	17
§ 4. Аз Британия то Англия.....	21
§ 5. Империяи муқаддаси Рим.....	26
§ 6. Византия: дар байни Ғарб ва Шарқ.....	29
§ 7. Славянҳо ва ташкилҳои давлатҳои онҳо.....	33
§ 8. Славянҳои шарқӣ. Руси Киеви.....	36
§ 9. Маданияти халқҳои Европа.....	40

БОБИ II. ОСИЁ ДАР АСРҲОИ МИЁНАИ БАРВАҚТ

§ 10. Арабистон дар асрҳои миёнаи барвақт.....	47
§ 11. Хилофати Араб.....	51
§ 12. Ҳиндустон.....	53
§ 13. Хитой дар асрҳои IV – X.....	56
§ 14. Маданияти мамлакатҳои Осӣ.....	59

БОБИ III. ХАЛҚҲОИ ДУНЁ ДАР ДАВРИ АСРҲОИ МИЁНАИ ТАРАҚҚИКАРДА (АСРҲОИ XI-XV)

§ 15. Шаҳрҳои Европа дар асрҳои миёна.....	65
§ 16. Болоравии истеҳсолоти мол дар асрҳои миёна. Бозорҳо ва ярмаркаҳо.....	70
§ 17. Шаҳрҳои асрҳои миёнаи кишварҳои Осӣ.....	74
§ 18. Дини насронӣ дар асрҳои миёна.....	78
§ 19. Юришҳои салиби.....	80
§ 20. Юришҳои аввалини салиби.....	82
§ 21. Юришҳои навбатии салиби.....	85

БОБИ IV. ТАШКИЛЁБИИ ДАВЛАТҲОИ МУТАМАРКАЗ ДАР ЕВРОПА

§ 22.	Ташкилёбии давлати мутамаркази Франция.....	89
§ 23.	Штатҳои генерали.....	91
§ 24.	Оғози ҷанги садсола ва даври аввали он.....	93
§ 25.	Дар Франция монархияи мутлақ.....	95
§ 26.	Ташкилёбии давлати мутамаркази Англия.....	98
§ 27.	Англия дар охири асрҳои миёна.....	102
§ 28.	Германия.....	104
§ 29.	Князҳои рус.....	108
§ 30.	Муборизаи русҳо бар зидди истилогарон.....	110
§ 31.	Ҷараёни мутамарказшавӣ дар князҳои рус.....	112
§ 32.	Маданияти Европа.....	114
§ 33.	Меъморӣ, санъат ва адабиёт дар Европа.....	117

БОБИ V. ХАЛҚҲОИ ОСИЁ, АМЕРИКА ВА АФРИКА

§ 34.	Давлати салҷуқиҳо.....	121
§ 35.	Давлати туркҳои усмонӣ.....	122
§ 36.	Давлати муғулҳо.....	125
§ 37.	Хонии Ўрдаи тиллоӣ.....	128
§ 38.	Хитой.....	132
§ 39.	Япония.....	136
§ 40.	Корея.....	138
§ 41.	Ҳиндустон.....	140
§ 42.	Америка дар асрҳои миёна.....	142
§ 43.	Халқҳои Африка дар асрҳои миёна.....	147
§ 44.	Маданияти халқҳои Осиё, Америка ва Африка.....	151
	Санаҳои муҳими таърихӣ.....	155

УЎТ: 94(100)=222.8(075.3)
КБТ 63.3.(0)я72
Ж-39

Салимов, Турсун Ўсарович.

Таърихи Ҷаҳон (аз охири асри V-мелодӣ то охири асри XV). Китоби дарси барои синфи 7-уми мактабҳои таълими миёнаи умумӣ / Т.Ў. Салимов, Ф.Э. Султонов, нашри сеюми аз нав коркарда ва такмилшуда . — Т: Нашриёти давлатии илмии «Ozbekiston milliy ensiklopediyasi», 2013.-160 саҳ.

КБТ 63.3.(0)я72

Tursun O'sarovich Salimov,
Farhod Ergashevich Sulstonov

JAHON TARIXI

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
7-sinfi uchun darslik

To'ldirilgan va tuzatilgan uchinchi nashri

(Tojik tilida)

«O'zbekiston milliy ensiklopediyasi»
Davlat ilmiy nashriyoti
Toshkent – 2017

Муҳаррир	<i>К. Акбарова</i>
Тарҷумон	<i>Ш. Салимов</i>
Муҳаррири бадеи	<i>А. Бурҳонов</i>
Дизайнери	<i>А. Ёқубҷонов</i>
Саҳифабанд	<i>Ш. Сирожиддинов</i>

Литсензияи нашриёт АИ № 160,14.08. с. 2009.

Ба чоп иҷозат дода шуд: 18.07. с. 2017. Андозааш 60x90 ¹/₁₆.

Гарнитурани “Таймс”, кегли 10,5. Чопи офсет. Ҷузъи чопи 10,00.
Ҷузъи чопии шартӣ 9,50. Адади нашр 6619 нусха. Супориши 17-351.

Нашриёти давлатии илмии «Ozbekiston milliy ensiklopediyasi»,
100011, ш.Тошканд, кўчаи Навой, 30.

Дар матбааи Хонаи эҷодии таъбу нашри «O'zbekiston»-и Оҷонсии
матбуот ва иттилооти Ўзбекистон чоп шудааст.
100011, ш. Тошканд, кўчаи Навой, 30.

Чадвали нишондиҳандаи ҳолати китоби дарсии ба иҷора додашуда

Р/Т	Ном ва насаби донишомӯз	Соли таҳсил	Ҳолати китоб ҳамгоми гирифтани	Имзои раҳбари синф	Ҳолати китоб ҳамгоми супурдан	Имзои раҳбари синф
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						

Ҳангоми қабули китоби ба иҷора дода шуда дар охири сол чадвали боло дар асоси мезонҳои зерини баҳодихӣ аз тарафи раҳбари синф пур карда мешавад:

Нав	Ҳолати китоби дарси ҳамгоми бори аввал ба истифода додан.
Хуб	Муқова пурра, аз қисми асосии китоб ҷудо нашудааст. Ҳамаи варақҳо мавҷуд, надаридагӣ, нақӯчидагӣ, дар саҳифаҳо қайду хатҳо нест.
Қаноатбахш	Муқова зарар дидагӣ, каме хат кашидагӣ, канорҳояш фарсудашуда, ҳолати ҷудошавӣ аз қисми асосии китоб ҳаст, аз тарафи донишомӯз қаноатбахш таъмир шудааст. Варақҳои қӯчида баргашта таъмир шудааст, ба баъзе саҳифаҳо хат кашидагӣ.
Ғайриқаноатбахш	Рӯи муқова хат кашидагӣ, даридагӣ, аз қисми асосии қанда, ё тамоман нест, ғайриқаноатбахш таъмир шудагӣ. Саҳифаҳояш даррондагӣ, варақҳояш намерасанд, хат ва ранг кашида шудааст. Китоби дарсиро барқарор кардан мумкин нест.